

Norman Angell: A legújabb történelmi fejlődés értelme*



időn meg akarjuk állapítani a finansiális fejlődés befolyását a modern nemzetközi történelemre: nem egyes pénzemberek vagy pénzügyi csoportok tevékenységében kell ennek a befolyásnak eredetét keresnünk — mint ezt gyakran és helytelenül tették — hanem a szürke hétköznapiaknak észrevétlenül és személytelenül működő erőiben, melyeket a bankok folyton forgó kerekének munkája hozott létre. Ezek az erők felhalmozódott eredményei számtalan mindennapos műveletnek, melyek úgyszólván teljesen kívül esnek a kormányok és nagy pénzemberek ellenőrzésén, mivel tudtukon kívül vagy éppenséggel akarattuk ellenére játszódnak le, és amelyek egy minden ellenőrzést fitymáló s alóla kisikló erőt jelentenek. Ez az erő annyira alkotó eleme a mindennapi élet szövvényének, hogy gyorsan és biztosan egy egészé bogozza a társadalmat s olyan öntudatlan, olyan ellenőrizhetetlen folyamatok eredője, mint a lélegzetvétel, vagy az emésztés az állati szervezetben.

A fiziológiai hasonlatot azért hoztam fel, hogy megvilágítsam, milyen természetű a pénzügyek befolyása a jelenkori történelemre s hogy az eseményeket megalapozó és magyarázó folyamatnak némileg képét adhassem.

Talán még előre kellene bocsátanom egy figyelmeztetést, mert ez a hasonlat, mint minden kép, alkalmat ad visszaélésre. Önök úgy érvelhetnek „Ha ez a folyamat oly hatalmas, hogy felborítja a politikai kombinációk erejét, miért törődjünk akkor az egész kérdéssel? Hadd cselekedjenek akkor a politikusok ‚legrosszabb tudásuk’ sze-

* Ez a cikk az illusztris szerző amaz előadását tartalmazza, melyet ő még 1912-ben az *Institute of Bankers of Great Britain* meghívására tartott. Ez a tanulmány mely a *Great Illusion*-nek legutolsó, a Kunfi Zsigmond fordítása után angol kiadásában jelent meg, nemcsak azért érdemel figyelmet, mert mintegy történetbölcseleti összefoglalását adja az új pacifizmusnak, hanem azért is, mert időközben beteljesült jóslataival szinte legjobb bírálata ennek a rendszernek és élénken domborítja ki úgy azt, ami élő valóság, mint azt ami a gazdasági fejlődés gyorsaságát túlbecsülő s az ideológiai erőket és a befolyásos csoportérdekeket alábecsülő tévedés ebben a zseniális koncepcióban.

A szerk.

rint.” Ez az érvelés helytelen volna. Míg a szervezet életműködései — a lélekzetvétel, emésztés, vérkeringés — öntudatlanok és ellenőrizhetetlenek: az egyén élete mégis attól függhet, hogy az öntudatos akarás helyesen befolyásolja-e ezeket a folyamatokat, vagy sem; és minél életképebbé válik egy szervezet a környezetéhez való alkalmazkodás által, annál fontosabb tényezője lesz az öntudatos akarás, mely az embernél nem egyéb, mint az értelem. Az ember nem ellenőrizheti lélekzetét, de megállíthatja azt, ha öngyilkosságot követ el, vagy megronthatja azt, ha hideg légvonathoz ülve hurutot szerez; emésztésünket nem ellenőrizhetjük, de ha mérgezett ételektől tartózkodunk, elkerülhetjük megbetegedését. Ha meghűlünk, vagy mérget nyelünk, nem függ már tőlünk, hogy belehalunk-e, vagy sem, akarás nem befolyásolhatja többé ezt a folyamatot, ha csak nem vagyunk *Christian Scientist*-ák — és a *Christian Scientist* még nem alkalmazták a bankokra. De urai vagyunk annak, hogy beülünk-e a légvonathoz, lenyelünk-e szörnyű ízű dolgokat, vagy sem; urai vagyunk ezeknek a tényeknek, hála érzékelő idegeink fejlettségének. Szervezetünk elpusztulna nélkülük. Képzeljünk el oly állapotot, mely nem érzi az éhséget és a hideget és a mérgek rossz ízét — az ilyen csakhamar kipusztulna; nem volna semmi vezérfonala a környezetéhez való alkalmazkodásban; semmi éles figyelmeztetője, mely őt az öntudat alatti és ellenőrizhetetlen folyamatai számára a legkedvezőbb feltételek közé helyezze.

Most már: a hitel végzi, más funkciókkal egyetemben, ezt az óriási szolgálatot a közgazdasági és társadalmi szervezetben; az látja el érzékelő idegekkel, melyek megszimatolják, és hála ennek, el is kerültethetik azt, ami az egyes részre vagy működésre káros behatással lehetne.

Általában nem él a köztudatban ennek a politikai érzékenységek, vagy szerves öntudatnak fontossága. Amíg ez ki nincs fejlődve, tények nem befolyásolják szükségképpen az államművészeket. Viselkedésünket nem azon külvilági tények összesége irányítja, melyek hatással vannak ránk, hanem csak azon csoportja a tényeknek, melyeket tudomásul veszünk, — melyeknek ok és okozati összefüggését meglátjuk. Egy gondolkodó mondotta: „Nem a tények döntenek, de az embereknek a tényekről való véleményei”; és éppen ezért lehetséges, hogy a valóságos összefüggési állapot ellenére is akadálytalanul fog tovább fejlődni az államok versengése és a fegyverkezés, mint ahogy azt néhány kritikusom állítja. Ezek a kritikusok arra utalnak, hogy az óvilágban is létezett bizonyos összefüggés az egyes államok között; hogy Rómának kiterjedt bankszervezete volt; hogy a hitel már fontos szerepet játszott a napóleoni harcok alatt és még inkább midőn Németország feldúlta Franciaországot s megpróbálta azt állambölcséségi szempontból közgazdaságilag megcsonkítani. De azt hiszem, kritikusaik nem vették számba ennek a közérzékenységnek a fejlődését.

Szabadjon példáimat a jelenlegi történelem eseményeiből merítenem. Ismeretes az a neme a politikai eljárásnak, melyet Spanyolország három századon át folytatott Délamerikában: kizárólag aranyá-

ért lelkiismeretlenül megköpülték ezt a világrészt. Nemcsak jövedelmének zömét harácsolta el a spanyol kormány, de az összerület kereskedelmét Spanyolország irányította az anyaország néhány kiváltságos érdekeltiségének céljaira. Az összes javakat bizonyos Központokba kellett szállítani s ott meghatározott módon hajóra vinni őket, ami gyakran ezernyi mértföldekre terjedő, az egyenes iránytól eltérő ösvérháton utaztatást jelentett; és ez csupán elenyésző részlet. A dolog éle azonban a következő: Ez a politika az idők folyamán nem bizonyult hasznosnak Spanyolországra nézve. Annak az országnak népe, melybe az öszvilág aranyának fele özönlött, az akkori Európa egyik legszegényebbje volt. És a spanyol államférfiak mégis egyre tovább alkalmazták ezt az eljárási módot, mely tönkretette őket, egyre tovább kíséreltek a harácsolt aranyon való élést, még pedig ezért: az általuk alkalmazott politikának és eredményeinek az összefüggése túlságosan távoleső volt arra, hogy szembeszöjkék; ok és okozat egymásra hatása nagyon is lassú arra, hogy észrevétessek. Spanyolország például törvényt hozott, mely valamely rögtöni és speciális nyereség érdekében egy nagy tartományt teljes tönkkel sújtott; de ennek a tönknek eredményei Spanyolországban talán egy egész nemzedék élete alatt sem váltak érezhetőkké s ilyen hosszú időtartamon keresztül nem volt mód az okozati összefüggések felderítésére és feljegyzésére, annál kevésbbé, mivel ez idő alatt egyéb tényezők is járultak az ok és okozat közötti homály növeléséhez, főleg mivel mindez oly korban történt, midőn a nyomtatott könyv gyakorlatilag még ismeretlen volt. Így tehát a pillanatnyi, az *a priori* uralkodott az államférfiak cselekedetein. Ezt látták, hogy mikor arany cseng a zsebükben, megvehetik, amire szükségük van, ezért azt mondták: „Tegyük szert sok aranyra és óvjuk meg attól ezt az értékes fémét, hogy elhagyja országunkat és akkor rendben leszünk!” A politika, melyet ezen a három századon keresztül folytattak, tisztára aranyharácsolás volt; a merkantilis elv alkalmazása a maga egész nyereségében, általunk ismert következményeivel. Minél jobban erőszakolták alkalmazását, annál kimerültebb lett Spanyolország. Az igazi kölcsönös összefüggés szempontja, az az elv, melynek országok egymáshoz való viszonyán uralkodni kellene, teljesen megvalósítatlan maradt.

Most már képzeljük el egy modern Spanyolországot, mely felelős egy modern, iparilag és pénzügyileg magas fejlettségű Dél-amerikai politikájáért. Legjobban talán akkor érthetnők meg ezt a viszonyt, ha azt képzeljük, hogy az amerikai forradalom nem következett volna be és Angolország — értelemnélküli politikai szójárásunk szerint — még ma is „birtokolná” Északamerikát; most már képzeljük el Angliát, amint megkísérli annak a politikának keresztülvételét, melyet Spanyolország háromszáz éven át erőszakolt Délamerikára: például elrendelné parlamentje által, hogy minden bánya és petróleumforrás 80% adót fizessen bizonyos londoni monopolistáknak hogy minden Louisianából származó és Lancashireba szánt pamut előbb Winnipegbe szállítandó, hogy ott egy meghatározott vámadót fizessen ezek után pedig különös kedvezményekben részesülő cégek kezelésébe jutva, kiváltságos hajókon megállapított szállítási

fejében kerüljön — mondjuk — Deal-be, mivel történetesen Deal egy másik kiváltságos monopolistának székhelye, innen vitessék a belföldre, még pedig, mondjuk, Derbybe, mivel ott székel egy üzlet, melynek befolyása van a kormányra — s végül Derbyből jusson hajóúton Manchesterbe. Köztudomású, hogy az ilyen parlamenti rendelet, mely csupán mása annak a törvényhozásnak, melyet Spanyolország háromszáz évig kényszerített Délamerikára, ma már olyan pénzügyi krízist idézne elő előbb Amerikában, de közvetlenül azután Angliában is, mely magával rántaná a londoni üzletemberek tízezreit, kik, felületes szemlélésre, csak igen távoli összeköttetésben állnak a szóban forgó érdekekkel és mely valóban megsemmisítene egy nagy nemzeti, honfitársaink ezreit tápláló ipart Lancashireban. Senki sem tudhatná, vajjon nem leli-e zárva másnapra a bankját.

S ami a döntő: egy ilyen rendszabály eredménye nem húsz, harminc, ötven év multával válna érezhetővé, mint a tizenhetedik században, hanem húsz perccel azután, hogy rendelkezései köztudatba jutnának. Gondoljanak kissé azokra a befektetésekre, melyek elértéktelenednének, a pánikra, mely elragadná a piacot, a rögtön bekövetkező teljes chaosra és tudnivaló, hogy mind az a befolyás, melyet a londoni és lancashirei üzletemberek gyakorolhatnak a kormányra, rögtön az élet-halálkérdések súlyával lépne működésbe a kormánnyal szemben, hogy a lehetetlen törvény visszavonását biztosítsa. És ezt a pillanatnyi hatást a banküzletbe bevezetett eljárási módoknak köszönhetnénk, melyek a táviró segédletével — úgyszólván általa preventív intézkedésre indítva — megakadályoznának egy ilyen rendeletet, talán még életbelépe előtt.

Ez az épen, amit én érzékenységnek vagy szerves tudatosság-nak neveztem. Az értéktözsde és a bankkamatláb rögtön tudtára adná a szervezetnek azt, ami egy nyersebb és fejletlenebb szervezetnek egyáltalán nem juthatott tudomására, mivel nem rendelkeztet idegrendszerrel. A bankok látják el érző idegekkel a szervezetet, ami kétségen kívül a tetteknek a célhoz való alkalmazási képességét jelenti, már pedig ezeket az érző idegeket a mai idők teremtték meg.

Ezért is hiszem, hogy nem igen állja meg a helyét a munkám ellen irányított kritikák zöme. Azt mondják nékem, hogy a nemzetek kölcsönös összefüggésének tana már régi história; hogy ugyanezek a tényezők léteztek a múltban is és nem fosztották meg mégsem a katonai erőt hatékonyságától, vagy ha meg is tették, akkor sem módosították az egyik állam viszonyát a másikéhoz. Csak-hogy a döntő tényező épen az a rögtöni visszahatás, melyet jelezni megkísérlettem. Ez az egyetlen, mely befolyásolja a politikát, ez az, mellyel eddig nem rendelkezünk és nem is rendelkezhetünk. Ezeknek az igazságoknak szellemi derengése már régi lehet, azonban a nemzetek politikáját irányító köztudat számára csak legújabban nyilvánulnak meg döntő és meggyőző módon. Ennek a történelmi bizonyítása igen egyszerű.

A nemzetek kölcsönös függőségével a modern világban leelőször Hume érvelt komolyan 1752-ben. Harminc évvel később Adam

Smith követte őt, egy sokkal nagyobb horderejű művel. De érveik nyilvánvalóan nem befolyásolták az általános politikát a tizennyolcadik század végén mint ezt a politikai viták az amerikai forradalom idejében Angliában és a napóleoni hadjáratok a kontinensen eléggé bizonyítják. Valóban a nemzeteknek a tényleges életbevágó összefüggése akkor még igen fejletlen volt, ezt tüntetik ki világosan Napóleon kontinentális rendszerének eredményei. Meg Anglia is, mely mind közül legfejlettebb volt iparilag, csupán luxustárgyak, fűszerek, borok, szeszitalok és selymek dolgában függött a külföldtől (kivéve Ínséges termés esztendőiben), ezek pedig oly árucikkek, melyek — bármily nagy kereskedelmet űztek is velük — a népességnek csak elenyésző részét érintették és forgalmukat nem igen befolyásolta a szomszéd népek jóléte és sorsa. Angliának nem volt még nagy nemzeti ipara, mely a szomszéd népek jólététől függött — attól, hogy a szomszédok képesek-e bőséges eleséget és nyersanyagot szolgáltatni számára, hogy iparát tovább űzhesse. Pedig ez alapvető próbája annak az életbevágó összefüggésnek, mely a tizenkilencedik század elején a világnak még egyetlen országában sem létezett. Anglia közelebb járt hozzá egy fél századdal, mint bármely más ország. Valóban azt is állíthatjuk, hogy még egész a tizenkilencedik század utolsó negyedéig sem volt egyetlen egy nemzet, az angolon kívül, mely népessége nagy tömegeinek mindennapi szükségleteiben olyan életbevágó függőség képét nyújthatta volna, mint pl. ma Lancashire az amerikai gyapottól, vagy népünk milliói, kik ma az idegen táplálék behozatalától függnek. Ennek következtében, egész mélyen be a tizenkilencedik századba, a fiziokraták szellemi művének ellenére, az a régi tan uralkodott, hogy érdekében áll egy nemzetnek a másik nemzet iparát megölni. De a tizenkilencedik század harmadik vagy negyedik tizedében beállott a tényleges munkamegosztás. A gőz most már nagy szerepet játszott iparunkban és midőn olcsó szénünk lehetővé tette ezen erőnek előnyös felhasználását és földrajzi helyzetünk (egy Amerikát is magához kapcsolt világban azonos a velencei köztársaságéval, oly korban, melyben a világot a Földközi tenger jelentette) biztosította iparunk fejlődését: akkor a külkereskedelem döntő szerepre emelte az olcsó élelem behozatalát népességünk számára. Néhány rossz termés, „az az eső, mely elmosta a gabona-törvényeket”, kimutatta, hogy mennyire függünk a külföldi tápláléktól. És ez a függőség forradalmat jelentett állampénzügyi politikánkban. Azt a felfogásbeli változást, melyet a fiziokraták fényes érvelése száz éven át sem tudott előidézni, meghozta öt év leforgása alatt idegen élelmiszerekre való utaltságunk.

És ez a változás nagyjában egybevágott az országok nemzetközi viszonyáról való felfogásnak általános átalakulásával, az anyaország és kolóniák közötti régi kizsákmányoló viszony teljes feladásával. Egy pernyi megfontolás ugyanis meggyőz bennünket arról, hogy az anyaországnak ilyen viszonya a nagy kolóniákhoz, logikus következménye annak a felfogásbeli változásnak, melyet a nemzetközi viszonyok tekintetében a fiziokraták tanítottak és a körül-

mények azóta megvilágítottak. De a nemzet nem egyén. Csupán kifejezőmódunk lazasága visz arra, hogy azt mondjuk „Anglia” így vélekedik, „Németország” ezt akarja; negyven vagy hatvan millió ember soha sincsen egy véleményen. És bár a régi politikai szellem legyőzötése teljesnek látszott, mikor Cobden befejezte művét, sokan maradtak még az országban, kiknek erős meggyőződése volt, hogy Anglia legnagyobb veszedelmére van a többi nemzetek hatalmának és jólétének megnövekedése. Ez a felfogás nyilvánult meg különösen érdekes módon, amikor Észak- és Délamerika háborúja kitört. Az Amerikai Unió megerősödése sok angol államférfiú álmait zavarta meg és midőn a háború kitörésekor úgy látszott, hogy az Unió felbomlik, számos angol kevésbé iparkodott efeletti meglegedését elrejtteni. Az idegen államtest készülődő felbomlásának legelső eredménye azonban egy nagy iparnak részleges letörése és sok tízezer saját államunkbeli munkásemlerünk kiéheztetése lett. A népek szoros és lényeges egymástól függését újabb közgazdasági tény erősítette meg, új szeget verve következményei súlyával a régi eszméknek koporsójába. Figyeljék meg a politikai eszmék fejlődését. 1860-ban még hozzátartozott a britt politikához, az Angliát kormányzó férfiak eszmétárához az a vélemény, hogy az Egyesült Államok fejlődését meg kell akadályozni. Mi maradt meg máig ebből a politikából? Ki képzelet még ma, hogy a gazdag Egyesült Államok veszedelmet jelentenek hazánk számára!

Térjünk azonban vissza a kontinensre ennek a történelmi vázlatnak keretében. Míg Anglia jóléte már egy nemzedék óta életbevágóan összefonódott más nemzetek munkájával — a szükséges gabonát és húst Amerikából, a gyapjút Ausztráliából szerezvén be — a kontinentális nemzetek (bár egyeseknek már nagy luxustárgy, pl. bor- és selyem-exporton alapuló iparuk volt), kivétel nélkül nagyjában még saját termelésükkel megfelelően fedezték önön szükségleteiket; és ezt bizonyította politikájuk is. 1870-ben Louis Napoleon kelleetlenül látta a Német Egység lehetőségét, mely öreá körülbelül azt a hatást gyakorolta, mint 1860-ban a nagy Amerikai Unió kísértete az angol államférfiakra; cselekedeteiben abból indult ki, hogy a szomszéd erejét föltétlenül csakis ő ellene használhatja fel és hogy a szomszéd gyarapodása csakis az ő kárára történhetik (annyiban igaza volt, hogy egy az övével azonos szellem töltötte el akkor az összes nemzeteket Anglia kivételével, ki épen akkor kezdte az igaz tant befogadni) és politikáját ennek az erőnek letörésére és ennek a jólétnek megcsontítására irányította; azaz olyan politikai áramlatot támogatott, mely a Német Egység megszilárdulását, tökéletesedését gátolta és megnehezítette. Bismarck sikeresen játszotta ki ezt a beavatkozást és arra használta erejét, hogy elszántan megkísérelje Franciaország letörését, nemcsak politikai, de nemzetgazdasági értelemben is. Bevallott szándéka volt az eseményeket oly irányba terelni, hogy Franciaország sose válhassék többé gazdasági hatalommá Európában. A két nemzet közt nem állottak fenn olyan közgazdasági összeköttetések, melyek szándékának éles akadályt vethettek volna útjába; nem létezett német Lancashire mely éhezik, mivel a francia pamut-

mezőket ellepik a katonák. A német ipar nem függött sem a francia pénztől, sem a francia gabonától. Figyeljük hát meg jól, hogy mi következett be: Németország hozzáfogott politikai és gazdasági helyzetének megszilárdításához, intenzív ipari és kereskedelmi fejlődésnek indult, mely körülbelül azon a nyomon haladt mint egy nemzedékkel megelőzően, a hasonló fejlődés Angliában. És negyven évnyi ilyen fejlődés után egy újabb francia-német bonyodalom állott be, a hadseregek ismét felvonultak egymás ellen és ismét olyan német államférfi állott Bismarck helyén, ki nyíltan Bismarck filozófiájára alapította politikáját, azonban nagy előnyökkel rendelkezett elődje felett: míg Bismarck egy 40 millió főnyi Németország megszemélyesítője volt, egy ugyanily népességszámú Franciaországgal szemben, mi több egy oly Németországgé, mely még nem képezett politikai egységet, Kiderlen-Waechter úr hatvanmillió főnyi Németországot jelentett a harmincnolcmillió főnyi Franciaországgal szemben, egy Németországot, mely negyven éves politikai egység és szigorú diszciplína által óriásilag, elképzelhetetlenül megnövekedett, míglen Franciaország ugyanez idő alatt stationär maradt. De mégsem lett háború. Mert míg Bismarck némi meglepéssel csapolhatta volna le Franciaország utolsó csepp vérének anélkül, hogy saját hazája ebből eredő égető kárt szenvedett volna, Kiderlen-Waechter úr (mint hallom nagy meglepetésére), kénytelen volt tudomásul venni azt, hogy az aránylag legyöngült 1911-beni Franciaországnak kiszipolyozása a nagy és hatalmas Germániát keserves közgazdasági nyomorba döntené. Azt a szerepet, melyet 1865-ben Lancashireben az amerikai gyapot játszott a német iparban, 1911-ben a francia pénz játszotta, mindazzal a tényezővel, melyet közvetve és közvetlenül jelentett. Még nagyobb meglepetésére azt is tudomásul kellett vennie Kiderlen-Waechter úrnak, hogy majdnem az egész húszmilliónyi népesség, mellyel Németország 1870 óta gyarapodott, külföldi táplálékra van utalva és megélhetését nagy mértékben idegen, főleg francia és angol tőkétől függő iparokból meríti, azt tehát: hogy ha valami csoda által meg lehetne valószínűsíteni Bismarck álmát, Franciaországnak gazdasági eltörlését Európa színéről, ennek keresztülvitelében megakadályoznák őt nem a Franciaország jóléte iránti tekintet, hanem a német iparnak nagyon is latba eső szükségletei és a német pénznek és üzletembereknek befolyása. Még ennek pusztá fenyegető lehetősége is elégnek bizonyult. Amint kiszivárgott, hogy a német követelések teljesíthetetlenekké váltak, nagy derűt állott be a berlini tőzsdén és néhány német iparbank beszüntette üzemét; amint a német jingók a háború küszöbnéléről beszéltek a bankkamatláb emelkedett és több tekintélyes német vált fizetéseképtelenné. Ha volna rá időm, mulatóságot táblázatban tudnám bemutatni önöknek a német külpolitikai „erély” és a német kereskedelmi fizetéseképtelenség közvetlen összefüggésének ábráját.

Ezeket a körülményeket valóban jól írja le a mi Németországi főkonzulunk, Franz Oppenheimer, aki legutóbbi jelentésében kitér, hogy a bankok és iparvállalatok szoros összefüggése Németországban oly állapotot teremt, mely, az ő saját szavaival élve „nemzetközi

krízis idején általános kollapszusban kell, hogy végződjék”. Számtalan hasonló értelmű fejtegetés közül következőt idézem a berlini tőzsdei *Gazette*-ből: „Az a politika, melyet kormányunk július elseje óta folytatott, kereskedelmünkre és iparunkra majdnem oly nagymérvű veszteségeket rótt, mint aminőket egy veszített háború idézett volna elő.”

Az ilyen kijelentés lehet túlzott, de nem ez a lényeges. Lényeges az, hogy a pénzügyi vélemény már megérzi a politikának ilyen behatását. Én azt állítom: Azok az idegek, melyekről szólottam, már működnek a szervezetben, már kezdenek befolyjni a közvéleményre, mely előbb-utóbb elkerülhetetlenül hatást gyakorol a kormányra. És valóban, teljes bizonyosságunk van róla, hogy az ilyen pénzügyi idegek által felébresztett közvélemény igen hamar befolyásolta is a kormányt, íme, egy jellegzetes incidens a sok közül, a *Times* berlini sürgönye szerint előadva. A *Times* sürgönye így szól:

„Egyik következménye a nyugtalanító félhivatalos jelentéseknek az volt, hogy már jó idővel a tőzsde megnyitása előtt számos eladási parancs érkezett be és minden tünet újabb súlyos értékzuhanásra mutatott. A fő bankházak azonban rögtön összeköttetésbe léptek a külügyminisztériummal és a nagy bankházak néhány képviselőjét, többek között Helferich urat, a Deutsche Bank igazgatóját, Fürstenburg Károly urat, a Berliner Handelsgesellschaft igazgatóját, a Nemzeti Bank és a Bleichroeder-ház képviselőit, a korai órákban Zimmermann úr, a külügyi államtitkár fogadta hivatalában, és a helyzetre vonatkozó kérdézősködéseikre a legpozitívabb alakban tett megnyugtató kijelentéseket. Ezen megnyugtató kijelentések alapján nyújtott banktámogatással, sikerült aztán az értékpapírok árát megfelelő színvonalon tartani az egész napon át.”

Lehet-e ennél világosabb bizonyítéka annak, hogy Németország immár elérkezett arra a pontra, midőn a kormány támadó politikáját kénytelen az új közgazdasági szükségletek szerint módosítani, melyek Németországot szomszédainak közgazdasági biztonságával kötik össze. Hogy eltávolodtunk azoktól a dicső napoktól, melyekben Bismarck simán mondhatta, hogy vérét veszi Franciaországnak — abban a kielégítő tudatban, hogy ezáltal egy német sem veszít jólétéből, sőt a német állam óriás előnyökre teend szert. Megkísérlem itt a társadalmi gyorsulás törvényét, melyet már más helyen iparkodtam megmagyarázni, egy példával ábrázolni: Bismarck inkább alkalmazhatta volna Attila módszerét, bár 1500 esztendő választotta el őt tőle, mint mi ma annak a Bismarcknak módszerét, kitől csak negyven év választ el bennünket. Erre ezt fogják felelni. Nem ezek a tekintetek akadályozták meg a háborút, hanem az a tény, hogy Németország a francia hadseregen felül még az angol hajóhaddal is szemben találta volna magát. De kérem tekintetbe venni azt, hogy az utóbbi tíz év alatt két marokkói incidens fordult elő és az első esetben az angol flotta nem foglalt állást Franciaország mellett; és ha megvizsgáljuk az egyidőbeli német pénzügyi sajtót, meg fogjuk látni, hogy ugyanazok a gazdasági és kereskedelmi tekintetek, melyek döntőleg befolyásolták az 1911-i politikát, gyakoroltak, ha nem is oly szembeszökő,

de elsőrendűen latba eső hatást az 1905-i politikára is. „Nem lehet kétségünk afelől”, mondja egy szavahihető tekintélyes francia szakember, „hogy a háborút a német iparnak a nemzetközi hiteltől való függése akadályozta meg.” És ugyanaz a tekintélyes francia hozzá ezt a nagyjelentőségű észrevételt: „Önönakaratumk ellenére is növekszik ez a Nemzetközi gazdasági szolidaritás. Nem következménye bármelyikünk tudatos cselekedeteinek és bizonyára nem tartoztathatjuk fel azt semminemű tudatos cselekedet által.

Nem állítom, hogy politikai és katonai tényezők az angol hajóhad és a többi, nem esnének latba. Ötven jól értesült ember ötven különböző véleményt fog nyilvánítani azon tényezők viszonylagos súlyáról, melyek a kormányt egyik vagy másik cselekedetere bírták. Egy férfiú, ki egész életét a német közügyek gyúpontjában töltötte, aki érintkezik nemcsak a kereskedelmi-, pénzügyi- és sajtóvilággal, de magával az udvarral és a politikai személyekkel is ezt mondotta nekem:

„Sok politikai fejleményt és szövevényt figyeltem meg, sokban részt is vettem; jobban beleláltam talán a német politika belsejébe mint bárki más és mégis ha kérdi tőlem, vajon a jövő háborút rejt-e vagy békét, azt kell felelnem, hogy nem tudom. A császár maga sem tudja, hogy Németország háborút akar-e vagy békét, bár ő maga bizonyára a békét kívánja, de nem tudhatja, hogy az ő szándéka fog-e uralomra jutni.”

És mégis akadnak emberek akik úgy beszélnek egy országról — pl. Németországról — mintha annak cselekedetei egységes, megállapodott nézet eredményei lennének, hasonlóképen egy a szándékaikat mindenképen tisztázott egyénéihez, ki elhatározta, hogy így vagy amúgy fog cselekedni, nem pedig oly vélemény, tömeg kifejezései, melyek mindennemű erők befolyására hajlanak és mintegy állandóan folyamatban és átalakulóban vannak. 1900-ban Franciaország halálát ellentétben állott Angliával. Az angol közvélemény Franciaországról csak rosszat, Németországról csak jót akart hallani. Ezelőtt tizenöt esztendővel az anglofóbia egyik uralkodó tényezője volt az amerikai külpolitikának. Idézzék bár a ma Németországban felhangzó anglofóbia legvadabb kifejezését és én ráduplázok egy az időbeli kiváló amerikai-nak hasonló kitörésével. Azt is mondják, hogy a német kormány egy cseppet sem törődik a bankok és a pénzügyi világ véleményével és a politikája által nékik okozott szenvedésekkel. Jól van tehát; nem hangsúlyozom, hogy mennyire ez ellen szól minden valószínűség, sőt, hogy az épen imént felsorolt történelmi tények egyenes tagadását jelentik ennek az állításnak. De valóban tisztába kell jutnunk azzal, hogy a kormány végül mégis csak azonos az üzletvilággal abban az értelemben, hogy cselekvése irányát előbb-utóbb annak az ember-érdekeihez és szükségleteihez kell alkalmaznia, melytől hatalmát, pénzét, eredményes és pontos cselekvésének lehetőségeit kapja. A modern háborúnak mindenek előtt az a képesség a kelléke melyet a kormány a maga idejének és népének nagy erkölcsi és gazdasági áramlataival való huzamos együttműködéséből meríthet. Egy nagy állam, mely cselekvő részt vesz a világ életében, nem járhat el

másképen. Az állam magában véve erőtlén az ilyen áramlatokkal szemben. Nemcsak, hogy a német nép munkája, önszándékán kívül, semmivé tette az államférfiak gondosan kieszelt terveit, de a modern Németország lehetetlen volna, ha ezek a tervek nem dőltek volna dugába.

Bismarcknak mindvégig az volt szándéka, hogy Franciaországnak gazdasági fejlődését minden eszközzel megakadályozza. Elhatározta Franciaország kiirtását Európa közgazdasági tényezői közül. Azonban ha ez sikerül, Németország kereskedelmének fejlődése az utóbbi hús esztendőben lehetetlenné vált volna. Ez a kereskedelem nagyrészt olyan országokkal folyik, mint Dél-Amerika, a közeli Kelet, Oroszország, melyek újkeletű fejlődésüket, tehát a nagy német iparnak alapfeltételét, francia és angol tőkének köszönhetik. Ha a német államférfiaknak valóban sikerült volna hazájuk versenytársait kiirtani, lehetetlenné tették volna a német kereskedelemnek ezt a fejlődését.

És a francia államférfiaknak mindazon iparkodása, mellyel ezeknek az áramlatoknak ellenőrzésére és megrendszabályozására törekedtek, szintűgy meghiúsultak. A francia politika arra irányult, hogy Oroszországot erősítse Németország ellensúlyozására, ezzel a céllal kötöttett az orosz szövetség, melynek lényeges létoka az volt, hogy egy része az óriási francia szabad tőkének Oroszország hasznára fordíttassék. A tőkét átadták azzal az eredménnyel, hogy a német kereskedelem Oroszországban 15%-ról 45%-ra szökött fel, ami nem csekély mértékben a francia tőke által előidézett orosz fejlődésnek köszönhető; és ma azt mondhatni, hogy Németország kereskedelme uralkodik Oroszországban. Egyike ez ma a német ipari és kereskedelmi tevékenység nagy kiviteli piacainak, — hála magának annak a politikának, mely Németország ellen irányult.

És jegyezzék meg: a világon ma fennálló minden irányú szabad közlekedési viszonyok mellett, teljes lehetetlenné vált, megakadályozni azt, hogy a francia pénz ne segítse egy vagy más alakban a német ipart. Amíg Franciaország megállapodott számú népességgel és nagy mennyiségű szabad tőkével rendelkezve, pénzét kamatoztatni kívánja, amíg a francia apa hozományt akar adni leányának, más szavakkal, amíg Franciaország bizonyos mértékig megvalósítja azokat a célokat, melyekért az államok egyáltalán fennállnak, addig pénzével segíteni fogja a német kereskedelmet.

És jegyezzék meg azt is, hogy a munkafelosztást, mely, mint kifejtettem, megindítja a népek kölcsönös egymástól függését, nemcsak éleszti, de meg is teremti a hitel ereje. Tudjuk, néhány fillér különbözet a szén árában tonnánként és néhány korona különbözet a búza árában elegendő arra, hogy az egyik országból főleg szén-termelő, a másiktól főleg búzatermelő országot teremtsen; és hogy ennek a néhány fillérnyi vagy koronányi árkülönbözetnek megállapítása lehetetlen volna azon segítség nélkül, melyet a modern hitel nyújt a kereskedelmi világnak, de létezik a munkamegosztásnak még egy alakja, — mely legnagyobb fontosságú az általunk most tekintetbe vont körülmények között — és melyet egyenesen a bankok működésének köszönhetünk. 1870 előtt Franciaországnak ép oly nagy-

számú lakossága volt, mint ma és a többi európai országhoz mérten máris gazdag és takarékos ország volt. Mégis, a császárság alatt külföldi befektetéseknek összege nem rúgott egy tizedére sem azoknak, melyeket ma kisebbszámú népessége szolgált. Bizonyítéka ez annak, hogy a pénzügyi tényező nem a népesség arányában de attól jüggeüenül feltétlenül növekszik. A háború óta számtalan körülmény járult ahhoz — köztük határozottan a vakmerő és kalandor jellegű férfiaknak a háborúban való pusztulása is —, hogy a francia igen kis családú, a jövő számára elővigyázóan takarékoskodó, az egyetlen fiú- vagy leánygyermekét hozománnyal vagy tőkével ellátó nemzeté lett, melynek óriási pénztömege szabadul fel külföldi befektetésekre, míg Németország egy húszmilliónyi új nemzedéket vetett a világra és e népszaporodás által igénybe vett tőke többet fogyaszt, mint amit az ország meg tud takarítani. De a banküzem lehetővé tette, hogy a két ország egyeniségének megfelelően oszthassa fel egymás között a munkát, az egyik tőkét teremtve, a másik ezt a tőkét alkalmazva. És minthogy a bankok működése megteremtette ezt a munkamegosztást, létrejött a nemzeteknek azon kölcsönös függősége is, melyet előadásom elején próbáltam körvonalazni.

Elsősorban épen az teszi lehetetlenné Németország számára Franciaország elpusztítását, hogy ez az ország népesedésében megállapodva, felszabadult tőkéjét Németország rendelkezésére bocsátotta.

Most már emlékezzenek meg, kérem, azokról az állításokról, melyekkel ezt az írást megkezdtém, nevezetesen arról: hogy a nemzetek viszonya gyorsan módosul a szintén gyorsan változó körülmények szerint, a sebesebb közlekedési lehetőségek által előidézett nagyobb munkamegosztás nyomán, hogy ez az élesebb munkamegosztás a munkában osztozók között szükségképen kölcsönös függőségi viszonyt teremt, hogy viszont ebben a kapcsolatban rejlik a fizikai erő tényezőjének háttérbe szorulása az ily módon összefűzettek között; hogy a fizikai erőnek háttérbe szorulása szükségképen nemcsak gyengíti a politikai ellenőrzés szerepét, de magába véve a munkamegosztás bonyolultsága is arra irányul, hogy összeműködést szervezzen olyan csoportok között, melyek mintegy átmetszik a politikai határokat, úgy hogy ezek nem esnek egybe többé a közgazdasági határvonalakkal. Végül is arra utalok, hogy részint mint felhalmozódott eredményét ezen tényezőknek, részint mint egyenes hatását azoknak az eljárási módoknak, melyek ezen tényezők szükségképeni összeegyeztetéséből erednek, nyerjük azt, amit „távírói pénzügyi visszahatásnak” nevezhetnénk; azt az érzékenységet, mely képessé teszi a szervezetet, hogy rögtön tudomásul vegye az egyes részeit megkárosító behatásokat. Mindezt egy megállapításban így összegezhetjük: a katonai erő mindjobban eltéveszti célját és végül is szerintem mar most is az — gazdaságilag alkalmatlanná kell válnia. Kérem, emlékezzenek ezekre a fejtegetésekre és gondoljanak annak a történelmi vázlatnak tényeire, melyeket fentebb idéztem, s kérdezzék meg önmaguktól, vajon nem igazolódnak-e be ezek minden részletükben.

Ennek a történetnek elején egy rabló államot találunk, mely megcselekedvén minden rosszat, amit a fizikai erő cselekedhetik, önmaga vajmi keveset szenved ezáltal. A történet végén oly állapotot látunk, melyben egy állam sem okozhat ezekhez fogható károkat a másiknak, anélkül, hogy önmaga is pusztítóan ne ereszne kártékony tetteinek visszahatását. Eleinte olyan Angliát láttunk, mely károsodás nélkül nézhette volna minden politikai vetélytársa megsemmisülését; végül pedig olyan Angliát, melynek lakosságát az ilyen esemény éhenhalásra ítélne. Eleinte az olyan hatalom, mint Spanyolország bármilyen hihetetlen és fantasztikus módon alkalmazhatja katonai erejét más népeknek az ő látszólagos hasznára való kiszipolyozására: végül pedig olyan állapot következett be, melyben a katonai erőnek ehhez hasonló alkalmazása tönkretenné az illető hadviselő országot. Eleinte oly lassan fejlődik a kölcsönös összefüggés, hogy kétszáz esztendő alatt alig mutatkozik észrevehető növekedése: végül a kölcsönös összefüggés oly gyorsan és érzékenyen fejlődik, hogy míg a kontinens nagy államainak politikájában, a tizenkilencedik század harmadik negyedében, még semmi hatása sem mutatkozott, a huszadik század első tizedében immár mindenfelé uralomra jutott benne. Bármiképp vizsgálják is az általános tételeket, melyeket leszögeztem: az emberiség fejlődésének történetében azok mindenképen megállják a vizsgát. Megállják még pedig azért, mert az a viszony, melyet körvonalazni igyekeztem, nemcsak a nemzetközi viszonylatoknak feltétele, hanem szükségképeni alapja egyénileg is minden viszonynak ember és ember között. Azok az erők, melyeket ábrázolni próbáltam, tették lehetővé a szervezett társadalmat.

Adler Artur: A magyar pénzüintézetek és a Pénzüintézeti Központ.



kormány a lefolyt parlamenti ülészakban benyújtotta a Pénzüintézeti központról szóló törvényjavaslatot. E javaslat szerint alapítandó egy pénzüintézet szövetkezeti alapon, melynek tagjai lehetőleg az összes magyarországi pénzüintézetek legyenek. Az állam maga 125 millió koronával járul hozzá, ebből az összegből az állam 100 milliót mint tőkét jegyez, 25 milliót pedig veszteségi tartaléknak irányoz elő. A Pénzüintézetek jegyzése cca 25—30 milliót tenne ki, úgy, hogy az intézet működését cca 150 millió koronával kezdené meg.

E törvényjavaslat az individuális magángazdálkodásba való fokozott állami beavatkozás elvének győzelme a háború utáni időkre is és törvénytényé válása esetén mélyreható gazdasági és szociális átváltozások okozója lesz. A kérdésnek úgy gyakorlati, mint elvi fontossága megérdemli, hogy vele behatóbban foglalkozzunk.

A háború megszoktatta már ugyan közönségünket, mely közgazdasági és pénzügyekben teljesen járatlan a nagy számokhoz, de hogy a háború ezer sürgős gondja és baja között a kormány bankot akar alapítani és ez alapításhoz ily óriási összeggel hozzájárulni, 25 milliót pedig a priori veszteségre irányoz elő, ugyanazon kormány, mely a legsürgősebb és legjogosabb igények kielégítését, mint kórházak, iskolák, utak építését, tanítók, állami tisztviselők fizetésének rendezését stb. stb. az állam pénzügyi helyzetére való utalással tagad meg, a közönség legszélesebb rétegeiben meg nem értő csodálkozást vált ki.

Az ellenzék ez intézmény által növekvő kormányhatalomtól féltve mandátumait, bejelentette a kormánynak, hogy e törvényjavaslat ellen minden rendelkezésére álló eszközzel küzdeni fog, úgy, hogy a kormány, várván már az olasz hadüzenetnek bekövetkezését, mely körülmény folytán a tervezett pénzüintézet felállításának aktualitása úgyszólván elodázódott, nem akarta e súlyos időkből a parlamenti békét feláldozni és a közvéleményt felizgatni s így a javaslatot egyelőre levette a napirendről. A Pénzüintézeti Központ azonban meglesz, mert alapítása elkerülhetetlen szüksége az országnak, bár teljesen igaza van az ellenzéknek, a kormány hatalma ez alapítása által erősen növekszik.

Egy mód van csak a kormány abszolút hatalmát paralizálni,

s ez az egyenlő általános titkos szavazati jog behozatala. Az általános titkos szavazati joggal megválasztott parlament ellenzékének nem kell félnie a kormány túltengő hatalmától és meglesz az ereje és erkölcsi túlsúlya az országot a mindenkori kormány esetleges túlkapásaival szemben megvédeni. Persze ez az ellenzék nem lesz a maival azonos: a túltengő kormányhatalom megfékezésének ez a módja a mai ellenzéknek nem érdeke.

Visszatérve azonban tárgyunkra, hogy a szóban forgó törvényjavaslat intencióit megértsük és a kontemplált rendszabályok helyességét vagy helytelenségét megbírálhassuk, okvetlenül szükséges Magyarország pénzügyi történetének rövid ismertetése.

A magyar törvényhozás annak idején a pénzüzetek alapításánál és az intézetek vezetésének ellenőrzésénél a legmesszebbmenő liberalizmust tanúsította. Törvényeink semmiféle az alapítást gátló, a betétek gyűjtését korlátozó és azoknak hováfordítására irányító rendszabályokat nem tartalmaznak. A törvényhozás e szélső liberalizmusának célja az volt, hogy megkönnyítse és lehetővé tegye az országban minél több pénzüzet alakulását és előmozdítsa ily módon, hogy az ötvenes években még majdnem teljesen középkori naturál-gazdálkodást művelő ország a modern kapitalista termelésre áttérhessen. Ez időben a takarékpénztárak alapítása direkte hazafias cselekedet volt és vezetése az akkori idők ideológiájának megfelelően *nobile officium*.

Az ország fejlődésének, a kultúra fokozatos terjedésének, a belterjesebb gazdálkodásnak, az iparosodás megindulásának, egyszóval a munka nagyobb hatályosságának megfelelően megindult a tőke felhalmozódása és gyűjtése és ezzel együtt a pénzüzetek számszerinti gyarapodása, saját tőkéik, betéteik és kihelyezéseik növekedése. A tőkének a nagy városokban történt központi felhalmozódása a vidéki pénzüzetek váltóanyagának visszleszámitolásával megindította a modern hitelforgalmat. A vidéki pénzüzetek ily módon nemcsak a körzetük tőkéinek gyűjtői és szétosztói lettek, hanem mint az idegen tőkék közvetítői a mi tökeszegény országunkban igen fontos közgazdasági tényezőkké váltak.

Magyarország pénzüzetei az utolsó időben rohamosan elszaporodtak. 1899-től 1912-ig Magyarországon a pénzüzetek száma 1024-ről 2041-re emelkedett, a szaporodás tehát az utóbbi 14 évben 1017 intézet. E szaporodás 1906-ig az előbbi fejlődésnek megfelelő arányú. A rohamos gyarapodás 1906-ban vette kezdetét.

1899—1905-ig alakult 299 intézet

1906—1912-ig „ 718

Vizsgáljuk meg elsősorban, hogy mi okozta a pénzüzetek számának e nagy és rohamos gyarapodását. Az élet tapasztalata, az egész közgazdasági tudomány, még a legellentetesebb irányok is egyhangúlag megállapították, hogy a tőke és az ipar a koncentráció felé halad. Magyarországon az utolsó évtizedben újonnan alakult intézetek túlnyomó többségének alaptőkéje 100—500 ezer korona közt mozog, tehát abszolúte kicsiny, a mai közgazdasági viszonyok között elégtelen.

Vajjon mifélek és melyek azok az indokok, amelyek nálunk az egész közgazdasági tudomány által elfogadott elv és az egész világon tapasztalat által bizonyított tényekkel ellentétes fejlődést okoznak? E fejlődés hű tükré és szükségszerű folyománya közállapotunknak, társadalmi, gazdasági és politikai viszonyainknak. Iparunk és kereskedelmünk Budapest és még egy-két nagyobb város kivételével abszolúte fejletlen. Van ugyan egynéhány nagyobb iparvállalat elszórva a vidéken, ezek azonban majdnem kivétel nélkül a fővárosi nagy bankok alapításai vezetői a fővárosban élnek, vagy onnét küldetnek ki és ha a vidéki munkásosztálynak nyújtanak is munkaalkalmat, a vidéki középosztály megerősödéséhez, fejlődéséhez és kialakulásához majdnem semmiben sem járulnak hozzá. A vidéki önálló autochton iparosok túlnyomó többsége alig üti meg az úgynevezett „mesterember” mértékét. A vidéki kereskedelem niveauja alig magasabb, mint az iparé. A vidéki kereskedelem két részre osztható. Az első rész hivatása a vidék lakosságának különféle szükségleteit kielégíteni. E kereskedelem nagyobbára tőkeszegény, a budapesti, bécsi vagy osztrák gyáros vagy kereskedő árúhitelére van rá utalva s többnyire csakis a legementárisabb szükségletek kielégítésével foglalkozhatik. A nagyobb igényű, a luxusszükséglet vagy akár a nagyobb mennyiségű szükségleti cikkek közvetítésére alkalmatlan. A kereskedelem e részét a nagy városok kereskedelme bonyolítja le. Hasonlóak, bár talán a vidéki kereskedelem szempontjából némileg kedvezőbbek a viszonyok a kereskedelem azon ágazataiban, melyeknek hivatása a vidéki lakosság termelésének piacra hozása. A fővárosi nagy bankok és cégek tökéreje, a budapesti és bécsi tőzsde koncentrált hatalma a fővárosi kereskedelemnek e téren is vezető befolyást biztosít.

A vidéki középosztály részére a kereskedelem és ipar ezek szerint nem nyújt elegendő alkalmat az érvényesülésre. A vidéki orvosi pálya nyomorúsága általánosan ismeretes ép úgy, mint az ügyvédség túltengése, mely már majdnem a proletariátusba vezet. A közigazgatási pálya nálunk tudvalevőleg az úgynevezett „úri történelmi középosztály” félve őrzött domíniuma és minden más osztály előtt jóformán el van zárva. A vidéki középosztály feltörekvő rétegei számára nincsen érvényesülési lehetőség mindaddig, míg a vidéki földművelő osztály belterjesebb gazdálkodás folytán meg nem erősödik és ezáltal ipari és szellemi szükségletének szaporodása a csere emelkedését nem vonja maga után.

Egy foglalkozás mutatkozott az utóbbi évtizedben a vidéken különösen alkalmasnak a boldogulásra: a bankalapítás. Nincsen egy pálya sem, mely aránylag oly kevés tőkével, oly kevés tudással és *last but not least* oly kevés munkával olyan anyagi eredményeket, társadalmi pozíciót, befolyást és hatalmat nyújt, mint a bankdirektori pálya a vidéken. Es a bankalapítás oly könnyű. Összeáll egy vállalkozó ifjú, csekély tőkével, egy ügyvéddel, akinek szintén van egy kis pénze, kombinálják az ügyet egy, ha lehet két apóssal, és hozzávaló hozománnyal, csatlakoznak, amint a viszonyok kívánják, egyik vagy másik meglevő politikai párthoz, beválasztanak az igazgatóságba egy vagy két jobbnévű befolyásos helyi nagyságot, keresnek és találnak

egy pár vagyonosabb polgárt, akinek társadalmi ambíciója, hogy a fenti urakkal a zöld- és fehérasztalnál jogcímük legyen együtt ülni, a szerényebbeket és kevésbé módosokat beválasztják a felügyelő-bizottságba, a választmányba, megteszik őket napibiztosokká, nagyobb hiteleket helyeznek kilátásba az arra szorulóknak és ha mindez még nem elég, összekötetésbe lépnek egy másik vidéki városban vagy helységben fennálló, vagy lehetőleg épen alakuló pénzüzetettel s részvényjegyzést cserélnek, a törvény által előírt 30%-át az alaptőkének, ha megvan, deponálják, ha nincs, egyrészt esetleg egy pár napra kölcsön veszik, összehívják az alakuló közgyűlést és — megvan a bank.

Most megkezdődik a közgazdasági tevékenység és az új intézet vezetősége csakhamar arra a tapasztalatra jut, hogy az összes rendelkezésre álló tőkék, mint alaptőke, betét, visszleszámítás által szerzett összegek egyszerű kihitelezéséből eredő haszon — ha a kihitelezés a fedezetek minőségének liberálisabb megítélése folytán magasabb kamatláb mellett történhetik is — az intézet fentartásával járó költségek fedezésére és megfelelő nyereség produkálására elégtelen. Elégtelen és kevés természetszerűleg a nyereség, mert tekintve az alaptőke abszolúte kicsinyiségét, a haszon az előre kikötött aránylag igen magas igazgatói és tisztviselői fizetéseket, ügyvédi honoráriumokat, az igazgatósági reményelt magas tantiemeket, a nagy házbér és többi költséget s azonkívül még az alaptőke szokványos osztalékát nem fedezheti.

E viszonyok kényszerítő hatása folytán az intézetek más, állítólag jövedelmezőbb üzletek után néznek. És megkezdődött a grümdolások, parcellázások, meglévő kis iparvállalatok nagyobbitásának és fejlesztésének folyamata az egész országban, rendszerint igen kevés szakértelemmel, de majdnem mindenütt rövid lejáratú hitelpénzek, mint betétek és visszleszámítás útján szerzett tőkék igénybevételével.

Az eredmény a legkedvezőbb esetben az intézet által kihelyezett tőkék teljes immobilizációja. Az intézetek saját tőkéje az általuk kezelt tőkéknek csak csekély hányada. A magyar birodalom összes vidéki intézeteinek — az immobilizáció kérdése a fővárosi nagybankokatnem érinti — saját tőke-, tartalék-és nyugdíjalapjai 1913-ban 1384 millió koronát tettek ki. Az idegen takarékbetétek, kibocsájtott záloglevelek, váltók visszleszámításával és egyéb hitelezők által szerzett tőkék összege 5746 millió koronára rúgott. Ebből az összegből hosszú lejáratú kölcsön mindössze a záloglevél és községi kötelezvény kibocsájtása által szerzett 390 millió korona, míg a fenmaradó 5356 millió korona oly kölcsöntőke, mely összeget az intézetek különböző hitelezői részben igen rövid határidőn belül, részben bármely pillanatban visszavonhatnak.

Minden pénzüzetet vezetőségének legelső és legfontosabb feladata, hogy az általa rövid lejáratra igénybe vett vagy kezelésére bízott összegeket szintén kizárólag hasonló rövid lejáratra hitelezze ki.

A vidéki pénzüzetek nagyrésze azonban e tőkéket a különböző alapításoknál és parcellázásoknál úgy helyezte el, hogy azokat a legtöbb esetben csak hosszú évek után lehetséges a vállalkozásokból kivonni, igen sok esetben pedig, ahol a tőkéket épületek,

munkagépek és berendezésekbe fektették be, e tőkék mobilizációja úgyszólván lehetetlen. Egy, a pénzüpiacon bármely okból beálló pénzüszüke az ilyen intézeteknél súlyos zavarokat idéz elő. A visszszámítolási hitelt nyújtó hitelezők egyrésze a pénzübőség idejében megszavazott hiteletet ilyenkor megvonja és a betevők egy nagyobb kontingensének van a pénzüre ilyen időkben rendszerint szüksége. Az intézet szorult helyzetében, hogy kötelezettségeinek megfelelhessen, künlévőségeinek azon részét, mely könnyebben mobilizálható, forszírozott módon kénytelen behajtani, amiáltal számtalan existenciát tesz anyagilag tönkre. E forszírozott behajtások, a betétek visszafizetésének esetleges, hacsak napokig is tartó huza-vonája, a lázas futkosás visszszámítolási hitel után, megrendíti a kritikuss időkben úgy is nagyon ingatag bizalmat, a hitelezők és betevők egyre tömegesebben követelik vissza pénzüket, mindig aggresszívabbak és fenyegetőbbek lesznek — a vége e folyamatnak a csöd, melynek vagyonsztító hatása általánososan ismeretes.

A háború, e nagy „érlelő”, ahogy Ignotus a háborút jellemezte, megérlelte e folyamatot igen sok pénzüintézetnél is. A tervezett Pénzüintézeti Központnak első és legsürgősebb feladata volna az ily módon bajba jutott intézetek szanálása és úgy az intézetek adósai, mint hitelezői anyagi romlásának megakadályozása. Hogy ez országos fontosságú és okvetlenül szükséges intézkedés, az minden elfogulatlan; a közgazdasághoz csak némiképen értő ember szemében magától értetődő kormányzati ténykedés.

Ha azonban az alanti statisztikai összeállítást szemügyre vesszük, úgy megállapíthatjuk, hogy az intézetek gyors elszaporodása egy nagy közgazdasági átváltozásnak csak egyik kóros tünete. Egy tünetnek egyoldalú gyógyítása úgy az orvostudományban, mint a közgazdaságban nem vezethet eredményre.

A magyar birodalomban a pénzüintézetek saját tőkéinek, betéteinek és az összes általuk kezelt vagyon gyarapodásának kimutatása millió koronákban:

Évszám	Saját tőke	Betét	Összvagyon
1898 végén	775,7	1892,5	4823,6
1905	1154 —	3013 —	7431—
1912	2535 —	4956 —	13613—

Gyarapodás:

1898—1905 végéig	378,3	1120,5	2607,4
1906—1912	1381—	1943—	6182—

Mi okozta a banküzletnek ez óriási, örvendetesnek látszó felendülését? Egyes emberek gyors érvényesülési vágyával és törvényeink liberalizmusával való visszaéléssel egyedül e jelenséget megindokolni nem lehet. Már az a feltűnő tény, hogy az intézetek elszaporodása 1906-ban kezdődik, ugyanazon évben, melyben fenti kimutatás szerint az intézetek saját tőkéi, betétei és az általuk kezelt összes vagyon ugrásszerűen hirtelen emelkedik és gyarapodik, bizo-

nyítja, hogy az intézetek elszaporodása a fejlődés irányának csak egyik tünete és hogy más, mélyenfekvőbb és erősebb hatóerőknek kellett ez állapot kialakulásánál közreműködni.

Honnét ered egyszerre e nagy tőke és mi történt a kihelyezett nagy összegekkel, micsoda nagy és hasznos befektetésekre használták fel azokat?

Ha e számokat látjuk, jogos öröm és büszkeség tölti el keblünket országunk föllendülésén. A tőke gyorsan képződik és gyarapodik, kihelyezése folytán a nemzeti munka hatályossága óriási mérvben emelkedik, az ország mezőgazdasági termelése nagy mérveket ölt, az eliparosodás nagy léptekben halad előre, az export nő, a munkabérek emelkednek oly annyira, hogy a munkáskezek utáni nagy kereslet nagy bevándorlást idéz elő, nyomor, nélkülözés ismeretlen fogalmak.

Fájdalom, mindnyájan tudjuk, hogy ez nem áll. A mezőgazdasági termelés, mint az alanti kimutatásból látjuk 1906. óta emelkedett ugyan, de semmiképen sincsen arányban e szerény emelkedés a pénzüzetek számának szaporodásával és az általuk kezelt vagyon gyarapodásával.

A magyar birodalom termése a főbb mezőgazdasági cikkekben millió mm.-ban.

Évszám	Buza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri	Burgonya
1899—1905-ig átlag :	43'25	13'6	13'2	11.86	32'04	44.27
1906—1912-ig átlag :	45'95	13'7	15'0	12'4	46'36	53'08
Az átlagos termés-gyarapodás 1906—1912-ig terjedő 7 éves időszakban... ezek szerint ---	2'7	0'1	1'8	0'54	14'32	8.81

múlta felül az előbbi 1899—1905-ig terjedő hét éves időszak országos termésait.

Ipari fejlődésünk elégtelenségét és csekély voltát a legélénkebben illusztrálja behozatalunknak óriási növekedése, mely behozatal majdnem kizárólag iparcikkekből áll és kereskedelmi mérlegünk passzivitásának aggasztó emelkedése, mely éppen 1906-ban vette kezdetét.

A magyar birodalom külkereskedelmi forgalma millió koronában:

Évszám átlag	Behozatal	Kivitel	Kiviteli többlet	Behozatali többlet
1896—1910-ig	1,110.4 K	1,160.6 K	50.2 K	
1901—1905-ig	1,242.8 „	1,339.0 „	96.2 „	
1906—1910-ig	1,685.7 „	1,625.6 „		60.1 K
1912-ben... ---	2,212.1 „	1,962.8 „		249.3 „

Bevándorlásról szó sincsen, a kivándorlás ellenben közvetlenül a háború kitöréséig már oly mérveket öltött, hogy végre a katonai

kormány is követelni kezdte a kivándorlás meggátolásának alkalmasabb rendszabályait, félte a monarchia katonai erejét.

Mi okozza hát akkor a pénzüzetek rohamos elszaporodását, különösen 1906 óta és az általuk kezelt vagyon példátlan növekedését? Mi történt 1906-ban, mi az okozója e nagy, mélyreható és látszólag érthetetlen elváltozásnak gazdasági életünkben?

E látszólagos közgazdasági rejtély megfejtése a következő: A tőke gyors gyarapodásának és az eladósodás nekiindulásának időpontja pontosan összeesik az új, 1906-ban életbeléptetett vámtarifával.

E vámtarifa, mint ismeretes, a mezőgazdasági termékek behozatalának vámtereleit óriási módon felemelte. Az új vámtarifa az indoklás szerint hazai mezőgazdaságunk termelését volt hivatva emelni. Amint a fenti statisztikai kimutatásból láthatjuk az indoklás következményei nem teljesüliek. Mezőgazdasági termelésünk gyarapodása a normális, az előbbi időszakok gyarapodását nem multa felül. A tengeritermelés gyarapodásának nagyobb aránya (1906—1912-ig 100 millió mm.) is részben csak látszólagos. Az előbbi 1899—1906-ig tartó hét éves időszakban két, a tengeritermelésre katasztrófálisan rossz év volt. 1904-ben 17,9 millió mm., 1905-ben 28,5 millió mm. termelt, míg a többi évek átlaga 37 millió mm. volt. Az ennek folytán bekövetkezett hiány 30 millió mm.-val emeli az utóbbi hét év termésének látszólagos gyarapodását, amit azonban nem lehet a többtermelés javára írni.

A vámtarifa e hatása a termelésre a vezető agrárius köröknek abszolúte nem szerzett meglepetést, legfeljebb a jóhiszemű laikus fogyasztó köröknek okozott csalódást. Agrárius köreink jól tudták, hogy 1900 és 1910 között bekövetkezik az az időpont, amikor a magyarországi mezőgazdasági termelés stagnációjánál, továbbá a népesség fogyasztásának növekvésénél fogva a monarchia állandó gabonabehozatalra szorul. Az agrárius körök a vám behozatalát nem a termelés fokozása miatt szorgalmazták, hanem tisztán és kizárólag azért, hogy megakadályozzák a külföldi gabona olcsó behozatalát s hogy a belföldi gabonaárakat s ezáltal saját munkanélküli földjára-dékukat emeljék.

Mi a földjára-dék? Az alábbi fejtegetéssel megkísérlem e kifejezés pontos meghatározását, a földjára-dék fogalmának megállapítását, megkísérlem továbbá a földjára-déknak sajátosságos, a vagyon megosztására döntő befolyást gyakorló tulajdonságának ismertetését. További célja e vizsgálódásnak kimutatni, hogy a felemelt mezőgazdasági vámok a földjára-déket mesterségesen felemelték, végső céloom kikutatni, minő befolyással volt e mesterségesen felemelt földjára-dék az ország pénzüzeteinek fejlődésére és a mai állapotok kialakulására.

Munka nélkül nincs vagyon, nincs tőke. Minden vagyon a munkának földbe, vagy annak termékeibe fektetett eredménye. A munka célja a földön található összes természeti anyagok és erők alkalmassá tétele és felhasználása az emberi szükségletek kielégítésére. E cél minél könnyebb elérésére, a munka hatályosságának emelése, a munkának termelő eszközökre, azaz munkával e célra előállított

és összegyűjtött, tehát megtakarított munkatermékekre, azaz „tőkére” van szüksége.

Miután a jelenlegi társadalom jogrendje szerint a föld magántulajdon, a föld, vagy más természeti erők tulajdonosa tulajdonjogánál fogva a föld, vagy egyéb természeti erők használatának átengedése fejében ellenértékül a munka és a tőke által termelt vagyon egy részét magának visszatartja. A termelés három főtényezője ezek szerint a föld, a munka és a tőke. A munka részesedését a termelésben munkabérnek, a tőkét kamatnak és a föld tulajdonosának részesedését a munka eredményéből, melyet a föld használatának átengedéseért kap, földjáradéknak nevezünk.

A termeléseredmény megoszlásának aránya e három tényező között az emberiség vérrrel és szenvedéssel telített történelme. A megoszlás törvényeinek kikutatása és helyes megállapítása a nemzetgazdaságtan és szociológia feladata, e törvények igazságos alkalmazása az emberi kultúra legfőbb és legfontosabb célja, az emberi haladásnak legmagasabb eszménye. A mai társadalmi világrendben a munkabér és a tőke részesedésének arányát a termelésben a kereslet és kínálat viszonya határozza meg. A földjáradék részesedése más törvényen alapszik. E törvény, melyet a nemzetgazdaságtanban a „Ricardo-féle földjáradék törvényének” neveznek és melyet a nemzetgazdaságtan összes, legellentétesebb irányai egyhangúlag elfogadtak, a következő: „A földjáradék a hozadék az a része, amennyivel a föld használatával termelt vagyon felülmúlja azt a jövedelmet, amelyet a munka és a tőke ugyanazon erő kifejtésével a legkedvezőtlenebb viszonyok között termelni képes.”

Miután a kultúra, a tudomány, a technika fejlődése a munka hatályosságát folyton és mindig nagyobb mérvben növeli, a munka és tőke termelőképességének „a legkedvezőtlenebb viszonyok” közötti határai folyton kitolódnak, a termőföld földjáradéka tehát a kultúra fejlődésével állandóan emelkedik mindaddig, míg a mezőgazdasági termelés fejlődése oly fokot nem ér el, hogy a gyarapodó lakosság gabonaszükségletének legbőségebb kielégítése után is felesleg nem mutatkozik. Eddig a határvonalig a tőke és a munkabér jövedelme a legjobb esetben majdnem stagnál.

Paradoxnak és helytelennek látszik ez a tétel a mai kapitalisztikus világban, a mai óriási tőkefelhalmozódás korszakában. Ha azonban a mai felhalmozódott nagy vagyonok eredetét megvizsgáljuk, úgy majdnem minden esetben meg lehet állapítani, hogy ez új vagyonok eredete olcsó vagy ingyenföld megszerzéséből, vagy olcsó bérletből ered. A tőke további gyors felhalmozódásának a kamatjövedelem vagy a vállalkozói nyereség csak legritkább esetben az okozója. A tőkék szaporodásával együtt jár a kamatláb rendszeres csökkenése. A nagy versenynél fogva a nagy vállalkozói haszon vagy kockázati díj aránylag ritka és kivételes esemény. A tőke jövedelmének e két fajtája tehát nem lehet a nagy vagyonok egyes kezében történő felhalmozódásának okozója. A nagy vagyonok eredete az, hogy egyes vagy több tőkés valamely ipari termeléshez okvetlenül szükséges természeti erők vagy viszonylatok vagy anyagok tulajdonjogát megszerzi

és e természeti erők vagy anyagok használatáért a verseny kizárásával monopolisztikus magas részesedést követel a termeléstől. Miután a természeti erők, vagy anyagok tulajdonosai rendszerint ezeknek egyúttal ipari feldolgozói is és a tulajdonjognak mai értékpapír alakjában való személytelen megnyilvánulásánál rendszerint mint bankárok, tehát mint tőkésék *par excellence* szerepelnek, elhomályosul az a tény, hogy e nagy monopolisztikus jövedelmek eredete kizárólag földjáraadék.

Csak körül kell nyitott szemmel néznünk és látni fogjuk, hogy hazánkban egy-két emberöltő alatt hogy növekedett a föld, a telek értéke, a kamatláb ellenben csökkent és a munkabér — mindig a tanulatlan munkást tartva szem előtt, lévén ez a túlnyomó többség és a tanulatlan munkás munkabére szabályozza végeredményben az összes munkabéreket — alig haladja meg a létminimumot és dacára a jólét emelkedésének, a technika és tudomány összes vívmányainak, a nagy vagyonok felhalmozódásának, e munkás életviszonyai alig javultak.

Agrárius földbirtokos köreink, a tényleges hatalom urai és birtokosai, azonban nem elégedtek meg a földjáraadéknak, a kultúra, a tudomány és a technika fejlődésével párhuzamos emelkedésével, hanem magas agrárvámok behozatalával a mezőgazdasági termékek árait és ezzel a földjáraadékot még mesterségesen emelték.

E tények éles illusztrációja és bizonyítéka alanti statisztikai kimutatás, mely szerint a mezőgazdasági termékek árai 1906-tól az új vámtarifa behozatalának idejétől kezdődőleg ugrásszerűen emelkedtek.

*A gabonaneműek átlagos ára a budapesti áru- és értéktőzsdén
1901—1913-ig mm.-ként koronákban:*

Évszám	Búza	Rozs	Árpa	Zab	Tengeri
1901—1905-ig	16,83	13,73	12,42	13,24	12,36
1906—1910-ig	22,40	17,15	14,53	16,30	13,35
1911—1913-ig	22,70	18,92	17,84	18,73	17,04

Emelkedés 1901-1905. és 1911—1913. időszak között:

5,87 5,19 5,42 5,49 4,68

Amint az alanti behozatali kimutatásból látható a monarchia szükséglete mezőgazdasági cikkeken, mely behozatal útján fedezendő, relative és abszolúte csekély.

Összbevétel a monarchiába gabona, hüvelyesek, liszt örlemények és rizs dolgában, a kivitel levonásával:

	Millió mm.-ban
1909-ben	6,41
1910 „	1,10
1911 „	4,11
1912 „	5,04
1913 „	4,04

Elegendő azonban a belföldi termelésnek e csekély hiánya arra, hogy — behozatalra szorulván — az egész termelés árait a behozatali vám teljes összegével felemelje.

A földbirtok jövedelmének e nagy emelkedése természetesen rögtön kifejezésre jutott a föld értékelésében és a földárak rohamosan emelkedtek. A föld árának e rohamos emelkedése, melyet a parasztság földéhsége még növelt, sok birtokost kényszerített birtokának részben, vagy egészben való eladására. Az alanti kimutatás minden szónál világosabban tünteti ki az új vámtarifának hatását a földárakra.

A telekkönyvi birtoktestek változása szerződések által:

Évszám átlag	Esetek száma	Pénzürték millió koronákban
1896—1900-ig	347309	489,5
1901—1905-ig	424301	569,7
1906—1910-ig	462813	933,5
1911-ben	497212	1459,89
1912-ben	474816	1343,07

Az utóbbi hét évben a vámtarifa életbelépése óta eladott birtokok vételára 4524 millióval múlja felül az előbbi hét évben eladott birtokok vételárát, míg az eladási esetek száma csak lényegtelenül emelkedett.

És itt, ezen a ponton kapcsolódik össze a mezőgazdasági vámok kérdése a pénzüzetek hirtelen elszaporodásával, a betétek és kihelyezések összegének nagymérvű emelkedésével. A nagytőkések birtokvásárlása, akik a vételhez elegendő tőkével rendelkeznek és legfeljebb első helyen betáblázott törlesztéses jelzálogkölcsonnt vesznek igénybe (mely kölcsönrel az eladásra kerülő birtokok rendszerint úgy is megvannak már terhelve), a birtoktestek fenti kimutatott eseteinek csak csekély hányadát teszik ki. A birtokcserének ezen része az itt vázolt folyamatot alig érinti; annál nagyobb a befolyása a pénzüzetek hypertrophiájára a kisbirtokosság földvásárlásainak, mely vásárlás a fenti birtokcserék eseteinek zömét képezi.

A parasztságnak a legtöbb esetben a parcellázás útján eladásra kerülő földek megvételéhez nincsen elegendő pénze. A földnélküli munkás és törpebirtokos, a földéhes vevők e zöme, a magyarországi kereseti viszonyok között a legprimitívebb igények mellett is alig képes megélni. A nehéz munkával és nélkülözésekkel megtakarított összeg, mely ennek folytán igen gyakran Amerikában gyűjtött pénz, a szükséges vételárnak legjobb esetben a negyedrésze. A föld megvételéhez tehát okvetlenül hitelre van szüksége. E hitel a pénzüzeteknél, melyek a parcellázásoknál anyagilag érdekelve vannak, rendelkezésre áll. E hitel rendszerint két részből áll.

1. Első helyen betáblázott 50—60 éves törlesztéses kölcsönből, mely kölcsönt a vevő közvetlenül, vagy a vidéki intézet közvetítésével a záloglevelek kibocsátó intézetek egyikétől kapja.

2. Másodhelyen betáblázott váltókölcsönből, melyet a vidéki intézet, mely legtöbb esetben egyúttal a birtok eladója vagy eladásának közvetítője, folyósít, s mely 5—10 év alatt fizetendő vissza.

Az első helyen betáblázott törlesztéses kölcsönhöz a zálogleveleket kibocsájtó hitelintézetek a szükséges tőkét a jelzálogleveleknek nagyobbára külföldön való eladásával szerzik meg. A vidéki pénzüzetek a második helyen betáblázott kölcsönök nyújtásához szükséges tőkét, amennyiben saját tőkék és betétek nem elegendők, oly módon szerzik meg, hogy a fedezetül kapott váltókat visszelszámítolás útján legtöbbnyire a fővárosi nagybankoknál értékesítik.

A földbirtokok eladói eladott birtokaik vételárának nagyrésztét viszont betét, részvény vagy záloglevél formájában a különböző pénzüzeteknél helyezik el. A földek vételárának nagyrésze tehát, melyet az intézetek a földek vevőinek hiteleztek, különböző formában ismét visszakerül a pénzüzetekhez. E folyamat által megszorodnak tehát párhuzamosan úgy az intézetek kihelyezései és a záloglevelek, mint a betétek és a részvények is.

A pénzüzetek számának és a rendelkezésükre álló tőkék hirtelen felszaporodásának kérdése ezzel megvan magyarázva. Nem a termelés növekvése, a csere intenzivitása, a hasznos befektetések által emelt munka hatályossága és ennek folytán a megtakarított munka szaporodása, azaz a tényleges tőkék emelkedése volt a pénzüzetek e fellendülésének rugója és indoka, hanem tisztán a föld értékelésének rohamos emelkedése.

Mik e folyamat következményei? E tőke nemzetgazdaságtan szempontból nem tekinthető valódi tőkének, miután nem végzi a tőke funkcióit. Nem segíti a munkának a termelés növesztését, hanem egyszerűen kisajátítja a maga részére minden ellenérték nélkül a termelés egyrészét, úgy mint a földjádék. Hatása tehát szintén csak ugyanaz lehet, mint a földjádéké, hogy tulajdonosainak a valódi tőke és a munka rovására munkanélküli jövedelmet biztosít, ezek szerint tehát nem más, mint tőkésített földjádék. E folyamat által a nemzeti vagyon semmivel sem szaporodott, csak a járadék tulajdonosainak jövedelme emelkedett a nép többi rétegeinek rovására. Az élelmiszerek s ennek következtében az ipari termelés megdrágultak, ami által úgy az ipari, mint a szellemi szükséglet aránylag csökkent. Természetes további következménye e folyamatnak, hogy pénzüzeteink tőkének és künnlévőségeinek nagyrésze — az Osztrák-Magyar Banktól lefelé kivétel nélkül mindnek — tőkésített, vámok útján létrehozott földjádék.

Mesterségesnek kell neveznünk a földjádéknak azt az emelkedését, melyet az állam magas gabonavámok behozatalával hozott létre, ellentétben a földjádék azon részével, melyet ez esetben „legitim”-nek nevezhetünk és mely fennmaradna akkor is, ha szabad gabonabehozatal következtében tetemesen olcsóbb gabonaárak lennének. E „legitim”-nek nevezett földjádék, mint ezt fentebb kimutattam a kultúra emelkedése, a munka nagyobb hatályossága és a népesség gyarapodása folytán ezidőszerint állandóan nagyobbodik. A hosszúlejáratú törlesztéses kölcsönök fedezetül legtöbb esetben a földjádéknak ez a része szolgál és e „legitim” földjádék állandó növekvése tette lehetővé e kölcsönök nagymérvű szaporítását. A magyar birodalomban a pénzüzetek által kibocsájtott záloglevelek, melyek

e folyósított kölcsönök fedezetei, 1906 óta az 1912 év végéig 1016 millió koronával szaporodtak. Igaz ugyan, hogy ez összeg egy részének fedezete nemcsak mezőgazdasági földjáradék, hanem városi, főleg budapesti házaknak házbérvédelme is. A bérházak értékének megállapításánál és a folyósított jelzálogkölcsönnél azonban a legtöbb esetben nem annyira az építkezésbe fektetett tényleges tőke, hanem inkább a telek értéke, tehát a tiszta földjáradék játszik igen fontos szerepet, úgy hogy nyugodtan állíthatjuk, hogy a jelzálogkölcsönök fedezete ezen esetben is majdnem kizárólagosan — elenyésző csekély kivétellel — földjáradék.

A vidéki pénzüzetek által 1906 óta folyósított másodhelyű váltókölcsönöknek fedezete ellentétben a hosszúlejáratú jelzáloglevélkölcsönnel majdnem teljesen vámok útján létrehozott mesterséges földjáradék. Van a vidéki intézetek bekebelezett váltóanyagának még egy kategóriája, melynek fedezete még e mesterséges földjáradékban sem található. A parasztság földéhsége, melyet a földkinálat kielégíteni nem tud — lévén az ország földbirtokainak 35%-a kötött birtok — a föld árát sok helyütt úgy felverte, hogy a vevő a föld vételáránál nemcsak a „legitim” és „mesterséges” földjáradékot, hanem a föld birtoklásában rejlő állandó munka-alkalmat fizeti meg.

Miután a vidéki intézetek mindezen ügyletekből eredő váltóinak nagy része visszszámítolás útján a fővárosi nagybankok birtokába kerül, — a vidéki intézetek visszszámított váltóinak összege 1913. év végén 1080 millió koronát tett ki — a fővárosi intézetek kihelyezései nagyrésznél is „mesterséges” földjáradék a fedezete.

Ez állapot a legnagyobb veszéllyel fenyegeti mindnyájunk existenciáját, az egész ország gazdasági létét. Gondoljuk meg, hogy mi történik, ha e mesterséges földjáradék bármely okból megszűnik? Mi történik, ha minden gátló körülmény dacára, a tudomány és technika fejlődésével párhuzamosan a mezőgazdasági termelés intenzivitása növekszik és a monarchia fogyasztásának kielégítésére a hazai mezőgazdasági termelés elegendő lesz? Mi történik, ha a háború után bekövetkezendő eddig tapasztalt legnagyobb munkáshiánnyal összeeső eddig tapasztalt legnagyobb munkáskereslet kényszeríteni fogja a földtulajdonosokat arra, hogy földjáradékuk jövedelmét a munkássággal megosszák? Mi történik, ha a háború esetleges eredményeként bekövetkező határeltolódások folytán a monarchia bevételre, légyen az bármily csekély is, többé nem szorul és a vámok drágító hatása ezáltal eltűnik? Mi történik, ha az előbb-utóbb okvetlenül demokratikussá váló törvényhozás megszünteti a gabonavámokat, a földtulajdonosok e privilégiumát, hogy a fogyasztásra saját jövedelmük gyarapítása céljából az összesség rovására adót vessenek ki?

Mindennek természetes következménye a mesterséges földjáradék eltűnése, a mai felcsigázott földárak rohamos esése és a pénzüzeteknek a mesterséges földjáradékra bázisozott követeléseinek teljes elértéktelenedése. Egy óriási krízis rázná meg az országot, egy oly összeomlás, melynek gazdasági következményei majdnem beláthatatlanok. Ez a végső eredménye

minden kizsákmányoló rendszernek, ez az eredménye egy kiváltságos osztály gazdasági érdekei minden áron való kielégítésének az összesség rovására.

Mindnyájunk érdeke, hogy ez összeomlás elkerültessek, de hogyan, mi módon? A termelés emelése siettetni az összeomlás bekövetkezésének idejét, a termelésnek a mai latifundiumos gazdálkodás mód-szere szerinti mesterséges visszatartása és megszorítása Róma történelmének paródiájává változtatja történelmünket és elsőpréssel fenyegeti nemzeti létünket. Ki az a hatalom, vagy mi az, ami minket ez elkerülhetetlennek látszó végétől megóvni képes?

Az egyetlen hatalom, mely e krízis kitörésének elhárítására vagy legalább is következményeinek tompítására képes: a nemzet összessége, az állam — egyetlen eszköze: a munka.

A kisbirtokosságnak, a tőkésített mesterséges földjáraadékat, mely parcelláját terheli, meg kell fizetnie. Meg kell fizetnie még akkor is, ha e mesterséges földjáraadék megszűnik. — És meg is fogja fizetni. — Nehéz, verejtékes munkával, a termelés emelésével, hosszú évek nélkülözésével, lassan-lassan, de örömmel törleszti majd le a régi földbirtokos osztálynak e hadisarcot, a földhöz való ragaszkodása, a föld szeretete elfelejteti vele megkárosítását. Állami és nemzeti létünk elsőrangú érdeke a kisbirtokosság e munkáját lehetővé tenni és minden módon megkönnyíteni. Az első lépés ez irányban a hitelkérdés rendezése. Amint fent kifejtettem, az ország pénzüzeteinek tekintélyes része szanalásra szorul, liquidációja elkerülhetetlen. Egy másik része a rendelkezésére álló összegek csekélyisége és elégtelensége folytán aránylag túlnagy költségekkel dolgozik, mely költségek a hitel aránytalanul megrágitják; az intézetek harmadik része, kihasználván a verseny e hiányát, a kihitelezésnél magas kamatokat számít fel és jogosulatlan nagy vagyoni előnyökhöz juttatja az intézetet és annak vezetőségét.

Be kell szüntetni az intézetek spekulatív földvásárlásait, az uzsoraszerű parcellázásokat, a földeknek az intézetek által történő további túlmagas megterhelését és evvel a földárak további indokolatlan emelkedésének lehetőségét. Mindez oly feladat, amire csak egy oly intézmény képes, mely nagy tőkék felett rendelkezik, bírja az állam hatalmát és tekintélyét, és melynek vagyongyűjtés nem célja. A tervezett Pénzüzeti Központ e célnak megfelel, bár csak részben, mert a megoldandó feladat oly óriási, a munkakör oly nagy és sokoldalú, hogy megoldására egy intézmény kevés.

A feladat nemcsak a bajbakerült intézetek leliquidálásából, fúziók létesítéséből, a többi intézetek irányításából, a visszaélések meggátlásából, a mai káros spekulációk visszaszorításából áll. A feladat e negatívumokkal nincsen kimerítve, az állam pozitív segítése es beavatkozása is okvetlenül szükséges. A liquidációra kerülő intézetek adósai a megrohanástól megóvandók és módot kell nekik nyújtani, hogy adósságukat mérsékelt kamatfizetés mellett oly módon törlesztessek, hogy gazdasági fennmaradásuk lehetséges legyen. Az intézetek azon része, melyeknek további fennállása közgazdasági szempontból szükséges és kívánatos, tőkeereje azonban csekély, ennél fogva

aránylag túlnagy költséggel dolgozik és így csak igen drága feltételek mellett képes a hitelnyújtásra, tőkéjét saját erejéből megfelelően felemelni pedig képtelen, a közérdek szempontjából megfelelő tőkével látandó el. A megkezdett parcellázások a földuzsora kiküszöbölésével befejezendők.

Az intézetek túl magas költségeinek eliminálása, a betétek utáni hajsza megszüntetése által a kamatláb is csökkenni fog és a fizetendő kamatok e csökkenése megkönnyíti majd emez improduktív hitelek törlesztését és az egész közgazdaságunkra jótékony hatással lesz. Mindez azonban nem elég. A többtermeléshez, az intenzív munkához, mely az összeomlás elkerülésének egyetlen lehetősége, hasznos befektetésekre, tőkére, tehát bőséges, olcsó és állandó hitelre van szükség.

A létesítendő Pénzüzeti Központon kívül van az országban már egy intézmény, mely e nagy feladat megoldásánál hathatósan közreműködni van hivatva. Alapítása már e célból történt, ez az Országos Központi Hitelszövetkezet. A liquidáló intézetek reászoruló klientelájának átvétele, a kis, életképtelen, drágán dolgozó törpebankok szövetkezetekké való átváltoztatása ez intézmény feladata. Feladata ezenkívül a kisbirtokosoknak és kisiparosoknak az intenzívabb termeléshez okvetlen szükséges befektetésekhöz olcsó és biztos hiteleket nyújtani.

Csakis e rendszabályok becsületes, szigorú és következetes végrehajtása óvhatja meg az országot egy esetleges gazdasági összeomlástól, mely összeomlás azokat is súlyosan érintené, akik ma a tünetek gazdasági összefüggését nem látják át és csak mandátumukat féltve, ez intézmény létesítését ellenzik.

A Pénzüzeti Központ tisztító és építő munkája egyesülve esetleg az Országos Központi Hitelszövetkezet nagyszabású, a kisbirtokosságot támogató munkájával, átsegíthetik az országot e fenyegető krízisen. E munkával, az egészségtelen gazdasági képződmények gyors, de amellet kíméletes kiküszöbölésével párhuzamosan természetesen egy nagy többtermelési akciónak is kezdetét kell vennie. E többtermelés van elsősorban hivatva a mesterséges földjára által a kisbirtokosságra rótt terheket megkönnyíteni és lehetővé tenni, hogy a kisbirtokosság e terhektől idővel mentesíttessék. A többtermelés körülírását e cikk keretén belül a probléma nagyságánál, bonyolultságánál és sokoldalúságánál fogva még csak érinteni sem lehet. Utalok e dologban Dániel Arnold *Többtermelés* című munkájára, melyben e kérdés nagy koncepcióval és a legapróbb részletekig ki van dolgozva.

Mindennél még nagyobb azonban a Pénzüzeti Központ alapításával járó következmények elvi jelentősége. Feladata volna ez intézménynek a vázoltakon kívül a miniszteri indokolás szerint az intézetek további jövőbeni vezetésének ellenőrzése és irányítása, az egész közgazdaságra káros fejlődés megakadályozása, a viszonyoknak meg nem felelő alapítások meggátlása.

Ezek szerint a törvényjavaslat törvényé válása napján az ország mobil vagyonának túlnyomó része elvben állami felügyelet alá kerül. Az individuális gazdálkodás szabadsága elvben megszűnik. A tőkés tőkéjével többé szabadon nem rendelkezik, csak annak hozadékával.

Ha a tőke érdeke a közérdekbe ütközik, az állam vétót emel. Lehetőséges és valószínű, hogy a kormány több ízben pártcélokra is fel fogja e hatalmát használni. Ez azonban igazán nem fontos. A kormányoknak a mai állapot mellett is elég módjuk és hatalmuk van a pénzüzetekre, ha akarják, befolyást gyakorolni. És a pénzüzetek ellenysző csekély kivétellel igen szívesen, ezer örömmel tűrik a kormány befolyásolását. De nemcsak tűrik az intézetek e befolyásolást, hanem legtöbbszörre lázasan keresik reá az alkalmat. Az ellenzékiesség és demokrácia védő bástyáit a pénzüzeti igazgatósági szobákban keresni igazán naiv gondolat.

Ez intézmény azonban nemcsak a mai, hanem az összes jövő kormányok alatt is fog működni és bármilyen irányú és pártállású is lesz a mindenkori kormány: e tervezett intézmény szükségyszerűleg főleg és legelsősorban az ország közgazdasága szoliditását és megerősödését kell, hogy szem előtt tartsa. Minden kormány, még a legreakciósabb is — gondoljunk csak a nagy orosz földbirtokreformra — kénytelen gazdasági téren bizonyos korlátok között a közérdeket szolgálni.

Az ellenőrzés és irányítás a javaslat szerint csak a kistökére vonatkozik, de meddig és hol a határ?

A minisztérium által összehívott ankéten eredménytelen vitatárgyát képezte e határvonal megszabása. E vita meddő volt. Határvonal nincs; azt megszabni nem lehet. A Pénzüzeti Központ rövid működése után, melyben a kistökének apró visszaéléseit és közérdekbe ütköző cselekményeit igyekszik majd hivatásának megfelelően a reabizott vagyonnak érdekében meggátolni, okvetlenül össze kell, hogy ütközzék a nagytőke, a kartellek és trösztök nagyobbbszabású és mélyrehatóbb közérdekellenes ténykedéseivel. E kikerülhetetlen összeütközésben a terjedő kultúra folytán mindinkább hatalmasabb demokratikus közvélemény a Pénzüzeti Központ oldalán lesz. És e harcban a közérdek és az erkölcsi elem lesz a győztes.

Az állami beavatkozás, a tőkének az államhatalom által való ellenőrzése, a tőke erejének a közérdek szolgálatába való kényszerítése, a fejlődés szükségyszerű, elkerülhetetlen következménye. Vég-eredményben megszűnik a tőkének trustök és kartellek képzésével monopóliumokat létesítő visszaélése és egyes kezekben való rohamos felhalmozódása. Ez a tőke abszolút hatalma végének kezdete, egy szebb jövő hajnalhasadása.

Felemelő és lelkesítő érzés mindazoknak, akiknek egy magasabb társadalmi állapot elérése szívük legbensőbb óhajta, látni e fejlődés törvényszerű elkerülhetetlenségét, látni a jellemző tény, hogy az új Magyarország létesítésének két legforradalmibb átváltozását, a tőkének állami felügyelet alá helyezését és a nemzetiségek egyenjogúsítását egy oly kormány kényszerül a fejlődés törvényszerűsége folytán kezdeményezni, mely a régi, kiváltságos, konzervatív, sovinszta, fajmagyar, földbirtokos úri osztálynak a jellegzetes megtestesítője.

SZEMLÉK ÉS JEGYZETEK

Vágó József: Vámunió és többtermelés

A *Huszedik Század* múlt számában Dániel Arnold barátommal vitába szállva, elsősorban azzal próbáltam őt a Németországgal való vámunió ellenzésére kapacitálni, hogy rámutattam az ilyen vámunióra törekvések imperialisztikus voltára; arra, hogy a vámuniós törekvéseket provokálásnak fogják fel a többi államok, amelyet, ha lehet, megakadályozni, ha nem lehet, megtorolni kell. A távolabbi és a közeli múlt tanulságaira hivatkozva felhívtam figyelmét arra, hogy az ilyesmi mindig reakciót szül, vámháborúkra vezet s így a háborúnak folytatását jelentené gazdasági téren a békekötés után is. Dániel — amint ez a vitáknál sajnos általában meg szokott történni — oda nem hallgatva érveimre, ezekre a pacifisztikus szempontokra nem is reflektál, hanem a világtörténelem és az ethnográfia ama tapasztalataira hívja fel figyelmemet, hogy a politikai közösségek megnagyobbodása használni szokott a békés munka ügyének. De hiszen erről úgy tudom most nincsen szó. A vámunió nem jelenti semmiféle politikai közösségnek a megnagyobbodását. Nem a közjogi unióról szálltam mi vitába, hanem a vámunió várható eshetőségeiről. Mellékesen megjegyzem, hogy a világtörténelemnek sem épen általános tanulsága az, amely szerint a politikai közösségek megnagyobbodása sohasem ártott a békének. A német politikai közösségnek Elzász-Lotharingiával, Ausztria-Magyarországnak Bosznia-Hercegovinával stb. történt megnagyobbodásáról alkalmasint Dániel sem fogja állítani, hogy használt volna a béke ügyének; a német annexiós politikusok törekvéseiről sem, hogy a világbékének használnának. Dániel egyéb jóslásainak bírálatába nem bocsátkozom, elvégre jósolni könnyű, különösen ha nem zárosán rövid határidőkre szól a jóslat. Ellenben amit én állítottam, hogy a vámunió represszáliákra fogja szorítani ellenségeinket, az nem jóslat, hanem már a jelen ténye. Ellenségeink máris retorziókon törnek a fejüket; már össze is van hívva a londoni entente-vámkonferencia, amely hivatva lesz a vámunióval való gazdasági kártevésnek hasonlóval leendő viszonzása eszközeit megállapítani. Arról nem is beszélek, hogy alkalmasint több kárt okozhat nekünk, Németországnak is az entente vámuniója, mint amennyit használhat a központi hatalmaknak a saját vámunionálásuk — annyi bizonyos, hogy békés törekvésnek már ma sem fogják fel ellenségeink a mi vámuniós terveinket. Saj-

nálom, hogy ez a szempont Dániel Arnoldot oly hidegen hagyja, mint akár a legelszántabb imperialistákat.

Dániel azután áttér az én gazdasági érveimre és pedig az ismert módszer szerint, ha javaslatod mellett rövid az érved, toldd meg egy újabb javaslattal! Ha kimutatom Dániellel szemben, hogy Németországban akkor sem lehet 5 millió hl. bort elhelyeznünk, ha a német borpiacnak importtal fedezett részét egészben véve mi fedeznők akkor Dániel egyszerűen a német sör- és pálinkapiacra való imperialisztikus betöréssel toldja meg javaslatát. Mintha az olyan könnyen menne s mintha Németországnak nem volna magának is könnyű borokban való bőséges termelése, sőt exportra szoruló feleslege! Ha lehet az alkoholfogyasztás terén fejlődési tendenciákról beszélni, akkor általános tapasztalat szerint mindenütt a világon a sör- és pálinkafogyasztás terjed a borfogyasztás rovására. Messzire vezetne ennek okait itt kifejteni, legyen elég leszögezni újból azt a tényt, hogy szőlőkultúránk megkétszerezésére és 200.000 munkáscsaládnak ez úton való megélhetési lehetőségére a német sörfogyasztás helyébe lépendő magyar homoki borfogyasztással számítani képtelenség. Remélem, hogy legközelebbi viszontválaszában Dániel nem fog a magyar borfogyasztásnak a német ásványvízfogyasztás rovására való térfoglalás javaslatbahozásával piacot biztosítani. — Nem lojális módja a vitatkozásnak, ha Dániel cáfolthatatlan adataimat „tegyük fel” fentartásokkal fogadja el. Dániel cikkében azt állította, hogy gabona + kukoricabehozatalunk évi 1—2 millió q. Nem járja, hogy amikor evvel szemben kimutatom, hogy ez a szám t. i. a gabona + kukorica importnak a mennyiségi száma téves, akkor egyszerre megtoldja a gabona + kukorica importot a hüvelyesek, rizs, maláta, takarmányok, köles, árpagyöngy stb. import számaival és ugyancsak előző állításától eltérően a behozatalból levonja a kivitelt is, csak hogy kimutatásomra ráfoghassa, hogy téves. Ez lehet Dánielnek lényegtelen, én tudom, hogy többé nem fogok vitába szállni vele, ha így ugrál a kiindulási pontok körül. Fentartom tehát, hogy Dániel tévedett, amikor gabona + kukoricabehozatalunkról (s nem behozatali többletéről, sem pedig az egész VI. vámtarifafosztályba tartozó árúk behozatali többletéről) azt állította, hogy az mindössze 1—2 millió q. Ezt én is csak a szabadság kedvéért jegyzem meg.

A lényeges csakugyan annak a kimutatása, hogy a veszélytelen többtermelés lehetősége a magyar gazdákat inspirálja-e valóságos többtermelésre vagy sem? És még inkább az, hogy tisztában vannak-e a termelők a többtermelés veszélyességével, ha ez bizonyos mértéket meghalad? A múlt számban kimutattam, hogy a többtermelés lehetőségének veszélytelensége egymagában nem ösztönöz a többtermelésre. Hozzátehettem volna, hogy a többtermeléssel ellensúlyozott vámhatás veszélye sem tartotta vissza gazdáinkat a termelés fokozásától. Mert ez a veszély nem mindig következik be. Nem tűnt fel még Dánielnek pl. az a tény, hogy árpában, cukorban stb. kiviteli többletünk van s az árpa-, cukor- stb. vám mégis érvényesül? Hogy tehát árpából, cukorból stb. máris többet termelünk a belső szükségletnél s a gazdák mégsem szorítják meg az árpatermelést. A vámpolitikával összefüggő gazdasági jelenségek éppen nem olyan egy-

szerűek s minden egyes árucikk viszonyai és védővámjaiknak hatása külön-külön igényel beható tanulmányt, nehogy a nagy összefüggések kutatása a részletek hamis beállítása miatt téves képet mutasson. Dánielnek a vámuniótól várt többtermelési hitével igaza volna, ha a vámmentes piac nagysága egymaga csakugyan elég lenne nálunk a termelés fokozására. Csak utánna nézne Dániel annak, hogy már most is hány mezőgazdasági termék élvez vámmentességet Németországban, anélkül, hogy mi azt a terméket nagyobbodott mértékben termelnék! Ez esetben azt látná, hogy len- és kendermag, ricinusmag, mindennemű here- és fűmag és egyéb mag, hogy az augusztus 1 és február 14 közti időben a burgonya, hogy az egész év folyamán a takarmányrépa, vörösrépa, cukorrépa, katánggyökér, széna, zöldtakarmány, szárított lóhere, szalma, szecska, hogy festőnövények, hogy az articsóka, dinnye, gomba, rhebarbara, spárga, paradicsom s mindennemű más konyhavetemény, hogy virágok, levelek, díszfüvek, hogy 5 kg-os postacsomagokban szállított csemegeszőllő, hogy szeptember 1-je és november 3-ika közti időben az alma, körte és birsalma s hogy ugyancsak az egész év folyamán 5 kg-os postacsomagokban, hogy a kajszinbarack bármily mennyiségben, hogy az őszibarack 5 kilós postacsomagban való szállítás esetén, hogy a naspolya, szilva, cseresznye, meggy, málna, eper, ribizli s egyéb bogyós gyümölcs, hogy az áfonya még befőtten is, hogy a gyümölcslevek, hogy a paprika, hogy a kefekötőipar nyersanyagai, hogy a nád, sás, dió és dióhéj, len, kender stb., hogy tűzifa, faszén, festőfák, cserzőhéjak s a mezőgazdasági termelésnek egyéb számos ága máris vámmentességet élvez a Németországba való kivitelnél és Dániel a megmondhatója, hogy a tőle várt eredménnyel-e? Avagy fejlesztette-e állattenyésztésünket az, hogy szamarakat, kecskéket, libákat és pontyokat és más halakat, kagylós állatokat (osztrigán kívül), csigákat, békákat, édesvízi rákokat, tejet, tejfölt (sterilizálva és peptonizáltan is), tojásfehérjét, lépesmézet, gyapjút, állati szőröket, ágytollat, lúdtollszárat, állati nyersbőröket, szarvakat, csontokat, beleket, hólyagokat, szivacsokat, vért stb. vámmentesen vihetünk ki Németországba?

Azt felelhetné erre Dániel, hogy e cikkeket más országokból is vámmentesen lehet Németországba bevinni, tehát nem élvezünk ott vámmentességünkkel különlegesen előnyös helyzetet. Ámde akkor magyarázza meg nekem Dániel, hogy Ausztria-Magyarország szerződésesen egységes vámterületén belül, amelyen termelésünk különlegesen előnyös vámhelyzetet élvez, miért nem termel a magyar mezőgazdaság elegendő kukoricát, búzát, rozst, zabot, kölest, borsót, lencsét, diót, mogorót, őszibarackot, hagymát, káposztát, karfiolt, burgonyát, konyhaveteményt, repcét, mákot, len- és kendermagot, lucernát, köménymagot, katánggyökeret, komlót, szénát, szalmát, sertést, lovat, szárnyast, édesvízi halat, tejet, tojást, mézet, nyersbőrt, állati szőröket, ágytollat, vajat, zsírt, faggyút, bőrt, lent, kendert, gyapjút stb? Nem multhatik az e cikkekben való többtermelés azon, hogy nincs elég széles, vámmal védett piacunk azok felvételére. A felsorolt cikkekben a szerződéses vámterület behozatala, illetve behozatali többlete az utolsó 5 évben következőleg alakult:

Kimutatás a szerződéses vámterület mezőgazdasági cikkekből való behozataláról és behozatali többletéről az utolsó 5 év átlagában:

	Behozatal	Behozatali többlet
	ezer koronában	
		47651
Búza	47896	5679
Róz	5699	kiviteli többlet
Arpa	1906	4195
Zab	4519	47563
Tengeri	48607	1745
Tatárka	1747	3543
Köles	3575	2488
Borsó	2726	2208
Lencse	2347	477
Bükköny	586	kiviteli többlet
Búzaliszt	1243	1179
Dió	1651	5177
Mogyoró	5204	kiviteli többlet
Gyümölcs, friss (dió, mogyoró nélkül)	8767	kiviteli többlet
Hagyma és fokhagyma	1912	797
Káposzta	945	kiviteli többlet
Uborka	1057	1634
Karfiol	1862	6811
Burgonya	9615	6518
Repce	6567	2465
Mák	2511	14549
Lenmag	14964	571
Kendermag	1107	kiviteli többlet
Lóheremag	6748	1609
Fűmag	2304	1604
Köménymag	1638	1448
Katanggyökér	1545	kiviteli többlet
Komló	1807	841
Szalma	1555	kiviteli többlet
Széna	2278	5502
Sertés	5665	kiviteli többlet
Lovak	9776	kiviteli többlet
Szárnyas	5496	kiviteli többlet
Edesvízi halak	3608	963
Tojás	2293	1608
Méz	56693	kiviteli többlet
Nyersbőrök	626	594
Haj és szőr	94832	13463
Agytoll	446	kiviteli többlet
Belek és hólyagok	7802	kiviteli többlet
Vaj	7765	3213
Disznózsír	9648	5125
Faggyú	2146	2108
Bor	2062	65
Asványvíz	2933	kiviteli többlet
Len	1163	kiviteli többlet
Kender	37103	31053
Gyapjú	11113	3991
	158090	134890

Ez a tabella világosan beszél és alig szorul kommentárra. Háromnegyed milliárd koronányira rugó többtermelés lehetősége előtt áll a magyar földművelés és állattenyésztés. Van tehát bőséges alkalom többet termelnie és nincs miért attól tartania, hogy netáni túltermeléssel ronthatná a maga értékesítésilehetőségeit vagy a védelmére

szánt vámok hatását. Arra ez alkalommal nincs helyem, hogy kimutassam a számos cikkben szinte korlátlanul fokozható export révén fejleszhető termelésnek a fenténél is sokkalta nagyobb lehetőségeit. „Ha termelésünk megfelelő reformját a kellő eszközökkel végrehajtjuk”, akkor csakugyan aránylag rövid idő alatt* utolérheti termelésünk a máris vámentesen rendelkezésére álló biztosított piacát. De hátha ez a reform nem lesz megfelelő? És ki garantálja, illetve vajjon a vámunió egymaga garantálná-e azt, hogy ezt a reformot a kellő eszközökkel fogják nálunk végrehajtani? Dániel jóslata szerint a vámunió csökkenteni fogja a nagybirtokosság érdekképviseleteinek ellenállását a földművelés reformjával szemben, ha a vámpolitikai viszonyok vámmal védett minél nagyobb többtermelésre fognak módot nyújtani. Ebben a jóslatban több okból sem lehet bízni; Mindenekelőtt túlbecsüli Dániel az OMGE ellenállását s ez ellenállás hatását a többtermeléssel szemben. Az OMGE is jól tudja, hogy még hosszú évekig nem kell a többtermeléستől féltetni az agrárvámok hatását. Semmilyen érdek nem tarthatja vissza a magyar gazdákat attól, hogy évi $\frac{3}{4}$ milliárd koronát érő többtermelésre törekedjenek. Sőt a legsajátabb érdekeik épen a többtermeléshez fűződnek. Attól sem kell tartaniok, hogy amikor ők a termelésnek pusztán 10%-os (mert ekkora s nem 4%-os a „veszélytelen” többtermelés lehetősége) növelésére törekszenek, akkor ez esetleg túlságosan, mondjuk 15%-kal találna sikerülni. Dániel is tudja, hogy a legnagyobb erőlködéssel seni képes a magyar mezőgazdaság néhány év alatt 2—3%-nál nagyobb mértékben fokozni a termelését.** Azután meg nem is egészen jogos az a szemrehányás, hogy az OMGE hátráltatja a többtermelést elő-

* „Aránylag rövid idő” alatt Dániel *Többtermelés* című könyvében húsz évet ért.

** Dániel számítása szerint 20 év alatt mintegy 60 millió q-val lehetne szemtermelésünket fokozni. Ez évi 3 millió q-ás többletnek, vagyis a 200 millió q-ás jelenlegi terméshez viszonyítva évi $\frac{1}{2}$ -nak felel meg. Amikor azonban már most 10%-al lehetne egyszerre „veszély nélkül” fokozni a mezőgazdasági termelést s amellet az évi szükséglet még évről-évre fokozódik is akkor Dániel most nem jól magyarázza a gazdák tartózkodását a többtermeléستől, amikor a vámmal védett piac elégtelenségének tulajdonítja ezt. Valamikor, nem is olyan régen, épen a többtermelésről irt dolgozatai egyikében (*A többtermelés szüksége, lehetősége és eszközei*, írta: Dániel Arnold; megjelent *Az OMKE. 1912 III. 5—7-én tartott többtermelési szakértkezletének jegyzőkönyvében*; 27. old.) egészen más magyarázattal szolgált. Akkoriban ezt írta: „Semmilyen nemzet földművese nem folytathat intenzívebb gazdálkodást, mint amilyent mezőgazdasági ismereteinek mindenkori állása előír számára. ... A talajt azért nem műveli jobban, mert a föld fizikai és vegyi alkatára vonatkozó ismeretei hiányosak, tehát nem tudja kellően felfogni a gondosabb talajművelés szükségét, módját és előnyeit. A történelem folyamán a talajművelésnek s művelőeszközöknek javítása mindig a talajra vonatkozó ismeretek valamely gazdagodásából nőtt ki; a magyar földműves koponyája sincs másképp berendezve, mint az emberi koponya általában. Ha valaki azt akarja, hogy földműveseink okszerűbben

mozdító művelési módok elterjedését. Ellenkezőleg a legtöbbet e téren az OMGE tette. A Dánielnek szívéhez nőtt *dry farming* pl. épen az OMGE lapjában talált a legerősebb propagálójára. A Dániel által idézett báró Fechtig épen a *Köztelek* hasábjain apostolkodott a Campbell-féle termelési reform mellett. Általában nem is lehet a *Köztelek* ellen e szempontból panaszkodni, ha csak azt nem vesszük túltragikusnak, hogy az OMGE vezető emberei nem igen bíznak a Demcsinszky-féle termelő módhoz, ami végül is felfogás dolga. Ha több- és jobbttermelési akciójának nem volt meg a kívánatos sikere, az inkább népünk analfabetizmusán s azon múlik, hogy nem fizet elő kellő példányszámban szaklapokra s nem utolsó sorban azon is, hogy különösen nemzetiségi földbirtokosaink nem is tudják olvasni a magyar nyelven megjelenő agronom füzeteket, cikkeket, felhívásokat stb. Agronom újításokról nálunk más lap nem is igen ad hírt, mint a *Köztelek*; az OMGE olcsó füzetek kiadásával, modern gépek és eszközök gyakorlati bemutatásával, műtrágya-propagandával megtesz sok minden tőle telhetőt a termelés fokozása érdekében s igen messzire vezetne annak a kimutatása, hogy mindez mért nem vezet a kellő eredményre. Dániel azonban mindenképen túlbecsüli ennek a bizonyára nagyon hatalmas érdekképviseletnek a befolyását, amikor elég hatalmasnak tartja a haladás lényeges hátráltatására „ha a földművelés haladása ellen irányul”. Ez a befolyás még akkor is gyenge, ha a földművelés haladását kívánja szolgálni. S épen azért illuzórius befolyásától a többtermelést remélni, arra az esetre, ha a vámunió révén a nagybirtokosságnak csakugyan a mainál kevesebb oka lenne a többtermeléstől az agrárvámok hatásának elmaradását félteni. Annál is inkább, mert a magyar gazdáknak alig néhány %-a van az OMGE-ben, vagy egybeüttl megszervezve; lapjának hatása alig éri utói a gazdaságokban foglalkoztatott egyének 4—5%-át, amin a vámunió sem változtathatna.

Ezekben Dániel válaszában a lényegével végeztem volna. Most még csak néhány kisebb jelentőségű helyreigazítással szolgálok Dánielnek, hogy újból beigazoljam: mennyire nem szabad a nagy összefüggések kutatása közben *sem* megfélekezni a részletismeretek megszerzéséről.

műveljék a talajt, előbb gazdagítsa megfelelően a talajra és a talajművelés helyes módjára vonatkozó ismereteiket.”

Dániel azt imputálja nekem, hogy nem olvastam el eddigi műveit. Biztosítom róla, hogy kevés magyar írónak irodalmi működését kísérem annyira figyelemmel, mint az övét. De már több ízben az volt a látszat, hogy nem tart ki a saját nézetei mellett (1. erre nézve, mint a csalóka látszat eklatáns példáját, Zigány Zoltán legutóbbi — új genréü furcsa — írásművét is: *Szövetkezeti alapelvek. H. Sz.* 1915 augusztusi szám 102. old.). Három évvel ezelőtt Dániel még koponyakérdésnek tartotta a többtermelést; ma a vámuniótól várja ezt, mintha a vámunió egyszeriben maga után vonná mezőgazdasági szakoktatásunk radikális reformját. E szakoktatást így is, úgy is hamarosan és gyökeresen reformálnunk kell. Vámunióval sem lesz ez meg hamarabb, mint vámunió nélkül.

Dániel azt kérdi, hogy mennyivel több vajat, sajtot, zsírt, húst, élőmarhát, lovat, sertést, tojást, baromfit, gyümölcsöt és szőlőt helyezhetnénk el Németországban, ha a létrejövő vámunió a Német birodalom belfogyasztását a mi vámmentes bevitelünk számára foglalná le? Erre csak annyit felelhetek neki, hogy semennyivel sem többet, mert a ludak, a gyümölcs s a szőlő már most is vámmentesen vihetők be Németországba. A vaj kg-jának 20, a sajt kg-jának 15, a tojás kg-jának 2, a zsír kg-jának 5, a baromfi kg-jának 4 filléres vámja pedig nem olyan akadály a kivitelünknek, hogy ezek megszűnése lényeges exportkönnyítést vonhatna maga után. Ezeknél alacsonyabb közbenső vámokra még vámunió esetén sem számíthatunk, ha a vámunió átmenetileg közbenső vámokat tartana fenn az osztrák és magyar ipar javára, amit Dániel és Jászi sem elleneznek. Érthetetlen, hogy Dániel miért számít élőmarha-, ló- és különösen sertésexportunk fokozódására vámunió esetén? Szakember előtt nem lehet kétséges, hogy a jövő évtizedben a monarchia lesz behozatalra utalva e cikkekben, ahogy sertések dolgában már régóta nincs mit exportálnunk, ellenben Németországból az utolsó öt év átlagában évenként 5¹/₂ millió koronányi sertésimporttöbbletünk volt és bár lenne most is.

Iparunk helyzetével Dániel — sajnos — nincsen eléggé tisztában, de még sajnosabb, hogy a fejlődését kívánatosá tevő szempontok sem rokonszenvesek neki. Különben nem írhatná azt, hogy a magyar ipar helyzete a háború után még rosszabb lesz, mint eddig volt s különösen nem lelkesedhetne eddigi iparfejlesztésünk lehető megszűnéséért. Először is épen nem volt rossz iparunk helyzete a háború előtt sem; termelése felülmúlja immár az évi 3 milliárdot s csak a háború kitörése akasztotta meg abban, hogy jelentékeny mértékben további tért nyerjen. A gyáraknak csak elenyésző töredéke részül állami segélyben, jelentékeny részük igen tisztas jövedelmezőséget biztosított már háború előtt is. Másodszor a háború számos iparágban helyzetét lényegesen megjavította és ellenállóképességüket a jövő esetleges konjunktúraromlásával szemben fokozta. Harmadszor az állami terhek fokozódása nemcsak az ipar megterheltségét, hanem a mezőgazdaságét is emelni fogja s így nemcsak a magyar gyáros, hanem a magyar földműves termelőköltségét is meg fogja növeszteni. És ami még lényegesebb: meg fogja növeszteni az angol, a francia, a német stb. gyáros és földműves termelőköltségeit is, úgy hogy e révén épen csak a magyar gyáripár versenyképességének a romlására számítani nem lehet.

Cukoriparunk versenyképességének okát is teljesen félreérti Dániel. Azt, hogy cukortermelésünk nagyobb részét export útján vagyunk képesek értékesíteni, minden hozzáértő kögazda annak tulajdonítja, hogy a cukorvámval védett belső piacon elért magas árak teszik képessé cukorgyárainkat fölös gyártmányaiknak annyival olcsóbb áron a világpiacon vetésére. Mihelyt a belső piac nincsen megvédve vámokkal a Dániel által is fölényesnek elismert német versennyel szemben, nem lesz cukoriparunknak miből erőt merítenie exportja fentartásához. S hogy ennek milyen visszahatása lenne a munkaigényes cukorrépa-termelésre, azt nem kell itt bővebben ecsetelnem.

Dániel a vámunió kivül csak egy módot tud a magyar ipar általa bejósolt leromlásának elkerülésére s ez az ipari vámoknak magasabbnál-magasabbra emelése. Biztosíthatom róla Dánielt hogy maguk az érdekeltek sem kívánják az összes ipari vámtételek telemelését, sőt akárhány vámtételt leszállítandónak is tartanak. De továbbmenőleg mód lesz a Németországgal kötendő legközelebbi kereskedelmi szerződés tárgyalásánál arra is, hogy Németország ipari exportja javára több vámtételünk minden veszedelem nélkül megszüntetessék. Evvel szemben a magyar ipar kívánalma csak arra szorítkozik, hogy néhány vámtétel, amely bizonyos meglevő és számos existenciát eltartó iparágainknak (gépipar, cipőipar, bőripar, gyapjúipar, vasárúipar stb.) nem biztosítja kellően a belfogyasztást, mert nem egyenlíti ki a német és a magyar termelési költségek köztkülömbözetet, megfelelően felemeltessek. Ez nem a kínai fal vámpolitikája és megvalósításával még korántsem vétenénk a közös küzdelem emléke ellen. Végül is e közös küzdelem során igazolódott be a legkézzelfoghatóbban, hogy nemcsak békében, hanem a háborúban is milyen rendkívüli fontossága van az iparnak s hogy ezt még a legnagyobb áldozatok árán is megteremteni, fentartani és továbbfejlesztetni kell. Ha ez a nemzetközi versenyben másként, mint vámvédelem útján nem lehetséges, akkor a vámvédelem kielégítő voltától sem szabad visszariadni.

Ellenben afelől nyugodt lehet Dániel barátom, hogy nincs az a magyar iparpolitikus, aki bármely magyar iparág részére olyfokú vámvédelmet igényelne, amelyet az ő kedvenc, mert munkaigényes földművelőága: a bortermelés máris élvez. Hektoliterenkint 60 K-ás borvám megfelel egy 60 — 80%-os vámvédelemnek. A legtöbb magyar iparág ennek még tizedrészét sem élvezzi; a negyedrésszel pedig a védelemre leginkább rászoruló iparágak is beérnek.

Abban egyetértek Dániellel, hogy munkaigényes mezőgazdasági termelésünknek is szüksége van vámvédelemre, amelynek létjogosultságát épen az adja meg, hogy a *Standort* vastörvényeit máskép módosítani és befolyásolni, mint védővámokkal alig lehet. Aki a vámpolitika hatásait közelebről tanulmányozta, az tudja, hogy egyáltalában nem közgazdasági gyerekeség azt hinni, hogy a termelő-költségbeli differenciákat kiegyenlítő vámokkal a *Standort* vastörvényeit befolyásolni igenis lehet. A vámok épolyan koeficiensei a *Standort*nak, mint a szállítási költségek stb. A termelésnek vámokkal védettsége vonzza a termeléshez szükséges tőkét; csak a meglevő termelés képezheti ki a gyártáshoz szükséges munkaerőket; az átmene-tileg szükséges nevelővámok aztán oly életerőssé tehetnek egyes ipar-ágakat, hogy ezek utóbb már védővámokra nem is szorulnak, annyira megjavult tőlük a *Standort*juk.

A vámunió megjavíthatja — kétségtelenül — a német ipar amúgyis eléggé kedvező *Standort*ját; de elsorvasztaná ipari produktív erőinket — elsősorban a fejlődési lehetőségeinek magas fokára jutott mezőgazdasági (cukor, malom, szesz, sör, pezsgó, keményítő stb.) iparunkéit — ha ezeknek a vámunió keretében csak amaz ipar-ágak fejlesztésére kellene szorítkoznunk, amelyekben Magyarország, dús helyzeti előnyökkel bír”. Nem sorolná fel Dániel azokat az iparágainkat és

általában termelő ágainkat, amelyek dolgában hazánk „dús helyzeti előnyökkel bír”? Dániel jól tudja, hiszen részletesen kifejti a *Huszádik Század* múlt számának 120. oldalán, hogy „a mi gyárosunk drágán rendezkedik be, csak súlyos kamatra kap tőkét, azt is jó részben ki kell hiteleznie, szakmunkásai rosszak” stb. De akkor hol vannak itt azok a „dús helyzeti előnyök”, amelyek nélkül a vámunió magyar apostolai nem hajlandók a magyar ipar fejlesztését megengedni?

A magyarság jövőjét nem a germanizálás rémlátása miatt féltik a reális magyar iparpolitikusok a vámuniótól, (ez az érv Kossuth Lajostól származik s az ő idejében helyénvaló is lehetett), hanem azért, mert meggyőződésük szerint iparfejlődés nélkül nem lehet a magyarságnak jövője. E jövő érdekében települési indikáció nélkül is fejleszteni kell iparunkat. Már pedig nem egészen megfelelő telephellyel bíró iparvállalatokat a tőke (a német tőke is) csak egy esetben hajlandó létesíteni: ha a telephely hátrányait a vámvédelem előnyei vagy más előnyök ellensúlyozzák. A vámunió keretében a német tőke igazán csak „dús helyzeti előnyök” esetén telepítene hazánkban gyárakat, de szűkebb vámterületünkön még Standortbeli ellenindikáció esetén is, ha a vámvédelem elég nagy a települési hátrányok ellensúlyozására.

Végezetül hadd mondjam ki nyíltan én is, hogy a béke ügyének előmozdítását a vámuniótól csak az várhatja, aki attól tart, hogy a monarchia és a német birodalom közt háborúra kerülhetne a sor vámunió nélkül. Úgy hiszem azonban, hogy rémlátás ettől tartani. Egyébként a német Zollvereinon belül is viseltek már német ország-részek egymással háborút, tehát még a vámunió sem garantálja feltétlenül a békét. A történelem azonban még arra is megtanít, hogy államszövetségeken belül is lehetnek véres háborúk. (1. 1848/49!) Vámuniók felborulhatnak, államszövetségek is szétszakadhatnak (1. Svéd-Norvégország legújabbkori történelmét!); a világbéke garanciáit ilyen elavult, kis koncepcióktól hiábavaló volna remélni.

Dániel Arnold: Szövetkezeti alapelvek és közgazdasági összefüggések

A *Huszádik Század* múlt számában Zigány Zoltán azzal az önleplezéssel lépett szemlénk olvasóközönsége elé, hogy „a Társadalomtudományi Társaság Neuschloss díjáért sikertelenül pályázó munkatervezetet” ő írta; s ennek kijelentése után temperamentumos támadást intézett a pályabíráló bizottság ellen, amelynek tagjai között e sorok írója is helyet foglalt. Az ügy természeté olyan, hogy nekem is önleplezéssel kell mondanivalómat kezdenem; azt kell t. i. kijelentenem, hogy a bizottság bírálatának elméleti vonatkozású része — bár az egész bizottság szolidáris vele — lényegében éntőlem származik. A Társadalomtudományi Társaság választmányi ülésén — amint támadó cikkében Zigány is említi — módosítottam ugyan álláspontomat, de csak annyiban, amennyiben egy kiderült formahiba miatt aggályaim támadtak a bizottság döntésének érvényessége felől és ez okból új pályázat kiírását kértem: anélkül, hogy a benyújtott pályatervezet és

benne talált hibák felől alkotott tárgyilagos véleményemet ezzel megváltoztattam volna.

Szóval —elméleti részét tekintve— főleg én bíráltam meg az akkor még ismeretlen pályázó előttem fekvő munkáját. Es így most, miután Zigány Zoltán a pályaterv jellegéje mögül előlérve, a nyilvánosság előtt megtámadja a bírálatot: kénytelen vagyok arra a szokatlan útra lépni, hogy a nyilvánosság előtt okoljam meg pályabírálói véleményemet.

*

A Zigány által kifogásolt pályabírálat lényegét a következő sorok tartalmazzák:

A szerző . . . ahelyett, hogy abból, ami létezik, induktíve határozná meg a szövetkezésnek a társadalom mai szervezetéhez való viszonyát: műve elején felállít egy elméleti tézist; azt, hogy a szövetkezet lényege a tökenélküliség és hogy az az ideális szövetkezet, amely nem produkál semmiféle tökenyerességet. Tény az, hogy a szövetkezeti mozgalomban, ha azt szemügyre vesszük, egy belső ellentmondást találunk, mely abban rejlik, hogy a szövetkezet a nyereszkesző tőkealkalmazással formailag ellentétben áll:

tényleg azonban lehetetlen kütözött célja érdekében működnie anélkül, hogy tőkét alkalmazna és lehetetlen tőkét célszerűen alkalmaznia anélkül, hogy tökenyeresség ne képződjék.”

„Ez a belső ellentmondás minden mélyebben járó elmének, amely a szövetkezeti mozgalommal foglalkozik, természetesen felötlik és nagyon alkalmas arra, hogy elméleti vizsgálódásokra indítsa az illetőt. A szövetkezeti problémából indul ki pl. Oppenheimer egész gazdaságelmélete. Az előttünk fekvő mű szerzője azonban csak fél lépést tesz; mert felismeri ugyan a szövetkezeti mozgalomban rejlő elméleti problémát, azonban megelégszik azzal, hogy a probléma áthidalására felállít egy elméleti tételt, amelyet közgazdaságtanilag semmiképpen sem alapol meg; a megalapozás hiánya dacára az ő önkényesen prekoncepiált tételére, mint elméleti alapra ráhelyezkedik és erről az alapról értékeli a szövetkezeti mozgalomnak az élet által produkált realitásait is.”

„Semmiképpen nem állítjuk, hogy az elméleti kutatás értéktelen volna; az sem igaz, hogy az elméleti és a gyakorlati irány között szükségszerűen ellentétnek kellene fennállania: mert a gyakorlattal csak a rossz elmélet ütközik össze, míg az az elmélet, amely jó, nagyjából és egészében egy úton jár a gyakorlattal. Teljesen jogosulatlan azonban az olyan kutatómódszer, amely egy ki nem dolgozott, tudományosan semmiképpen meg nem alapolított elméleti tétel látószögéből akarja a gyakorlat tényeit elbírálni. Ez esetben igen nagy az a veszély, hogy az élet realitásai ellentmondanak a felállított tételeknek, így történik az előttünk fekvő munka keretében is; a szerző azonban ennek dacára nem ejti el prekoncepiált tételét, hanem makacsul alkalmazza a gyakorlati tények értékelésére, aminek az a következménye, hogy helyenként teljesen tarthatatlan, abszurd következtetésekre jut.”

Ebből az idézetből félre nem érthetően kitűnik, hogy a bíráló bizottság mit helytelenített a pályatervben. Azt, hogy ennek szerzője egész vizsgálódását olyan elméleti tételre alapítja, amelyet nem dolgozott ki. Ezen van a hangsúly. A kidolgozás történhetett volna — a fenti bírálat értelmében — tisztán elméletileg is: de valamiképpen meg kellett volna történnie. Mert az a pályaterv, amely a bizottság elé került: nem egyszerű leíró munkát foglal magában hanem olyan tanulmányt, amely nemcsak ismertet, hanem értékel is egy elmélet látószögéből, s irányt akar szabni a gyakorlat számára. A tisztán leíró munka, mely a gyakorlat jelenségeit csak ismerteti és csoportosítja, tudományos szempontból kisebb teljesítmény mint az

értékelő munka: de kisebbek a követelmények is, amelyek vele szemben támasztódnak; mert a tisztán deskriptív munka, ha lelkiismeretesen megy végbe, nem vezethet tévedésekre, legalább nagy tévedésekre nem. Más a helyzet, ha olyan munkáról van szó, mely elméleti alapon állva értékel és irányt szab: ily esetben első követelmény, hogy az az elmélet, mely az értékelés mérőeszköze gyanánt szerepel, a tények tégláiból logikusan meg legyen építve és kellő szabotossággal meg legyen formulázva: mert különben nagy tévedések forrása lehet.

Hogy a bizottság az elméleti alap kidolgozatlanágát tekintette a pályatervezet lényegbeli hibájának: az, úgy gondolom, félre nem érthetően kitűnik a bírálat fent idézett szövegéből, különösen annak (ezúttal) aláhúzott részeiből. Már most azonban Zigány Zoltán a bírálat ellen intézett támadásában a bírálatnak épen ezt a lényegi részét egy szóval sem érinti. Egyszerűen nem vesz róla tudomást. Ehelyett tudomást vesz olyasvalamiről, ami nincs benn a bírálatban; azt mondván:

„T. bírálóim . . . egyszerűen előírják, hogy induktív úton kellett volna vizsgálódnom. Mondhatom, hogy a szellemi zsarnokságnak ez a mértéke nagyon meglepett, mert ugyan ki jogosult annak előírására, hogy mi módon gondolkozzék az ember?”

„T. bírálóim a szövetkezeti bogarászást, a csápok és falámok mércsikelését követelnék tőlem . . .”

(L. H. Sz. múlt számában 100—101 l.)

Zigány ezen megállapításai nem épen tárgyilagosak. Mert hiszen a bírálat (fentebb idézett) szövege, ha utal is az indukció jelentőségére: világosan és határozottan megmondja, hogy az elméleti (tehát egészben vagy részben deduktív) kutatás is értékes, ha értékes, s egy más helyen — becsülő értelemben — utal Oppenheimer tanítására, amelyben nagy szerepet játszik a dedukció. Mikép állíthatta Zigány erről a bírálatról, hogy előírja az induktív módszert: azt nehéz megmagyarázni; tárgyi alapja semmiesetre nem volt ehhez az állításhoz.

A pályabírálat, mely ellen Zigány Zoltán támadása irányul, egyebek közt kiemelte azt is, hogy a pályatervezet szerzője fölismeri a szövetkezeti mozgalomban rejlő elméleti problémát: de nem törekszik ennek megoldására, hanem csak át akarja hidalni egy elméleti tétellel, s ez a tétel is kidolgozatlan. Hogy ez a tétel valóban ilyen: annak megállapításához teljes alapot nyújtott a pályatervezet szövege, amely többek között ilyen szentenciákat tartalmaz:

„ . . . alaptökére . . . nincs szüksége az igazi szövetkezetnek. A szövetkezeti gondolatnak ez a tökenélküliség a legsarkalatosabb eleme. Ez az az Archimedesi pont, amelyen a tökenélküli tömegek megállhatnak és egyetemleges felelőségüknek akár korlátlan, akár korlátozott lekötése mellett a hitelképességnek akkora, amekkora fokát felkinálhatják a tőkés termelés fórumain” (Pályatervezet 9—10. l. A ritkított szedés tőlem való).

„Ez . . . jelöli ki a szövetkezetek helyét a modern kapitalizmus gazdasági és társadalmi rendjében. A tökenélküli tömegek egyesülésének . . .” (Pályatervezet 13. l. Ritkítás tőlem).

„ . . . a szövetkezetek . . . kikezdi a magántulajdon jogrendjét . . .” (Pályatervezet 1. l.)

Ezekből az idézetekből (amelyek szervesen beleilleszkednek a pályatervezet gondolatmenetébe) a szövetkezetnek olyan társadalomelméleti felfogása tűnik ki, amely az eddig ismert éseleterjedt társadalomelméletek mindegyikének felfogásától különbözik.

A polgári nemzetgazdák közkeletű felfogása szerint a szövetkezet: egyének gazdasági célra való egyesülése oly kis tőkékkel hogy a tőke-nyújtotta nyereszkesedő alkalomnak az egyesülésben nincs akkora jelentősége, mint az egyének személyi teljesítményeinek. Ettől a polgári felfogástól idegen a pályatervnek azon (a fenti idézetekből kivilágló) álláspontja, hogy a szövetkezetek a tőkenélküli tömegek egyesülései és kikezdi a magántulajdon jogrendjét.

Ott van azután Oppenheimer liberális-szocialista felfogása, amely szerint a szövetkezet: dolgozó emberek egyesülése a szabad szerződés alapján. A szabad szerződéssel azonban, mely a szövetkezet legfőbb formai eleme, szöges ellentétben áll a tőkenyereség föllépése a szövetkezetben: mert a tőkenyereség oly gazdasági elem, mely végső instanciában nem szabad szerződés, hanem kényszer okozata. Ezért a szövetkezeti mozgalomban kezdettől fogva megvan az a törekvés, hogy a tőkenyereségnek a szövetkezet életműködésében való szerepét lehetőleg korlátozza, vagy kiküszöbölje. Ez a törekvés a kapitalisztikus társadalom eddigi állapotában többnyire meddő volt; — a jelen társadalomban a tiszta szövetkezeti forma csak olyan gazdasági funkciókra alkalmas, amelyek a nyereszkesedő teke-slkalmazás számára nem nyújtanak megfelelő alapot. Más volna a helyzet egy olyan társadalomban, amelyben a tőke (Oppenheimer által meghatározott körülmények folytán) megszűnnék (számozttevő) nyereséget hozni; ilyen társadalomban a szövetkezeti forma, teljes tisztaságában, minden gazdasági funkcióra alkalmassá válnék.

Ettől az Oppenheimeri felfogástól is különbözik a fenti idézetekből kivilágló álláspont: amennyiben Oppenheimer ugyancsak perhorreszkálná azt a tételt, hogy a szövetkezetek a tőkenélküli tömegek sajátlagos egyesülései és hogy előnyomulásuk egyértelmű a magántulajdon jogrendjének visszaszorulásával.

De még a marxista szocialisták sem vállalnák ezt, pedig ők ugyancsak súlyt helyeznek a tőkenélküli tömegekre, hisz ezek fogják megteremteni a Marxi tanítás szerint a mai társadalom helyét föl-váltó jövő kollektivistá társadalmat. Ámde nem gazdasági, hanem főleg politikai úton! Így mondják a marxisták és ezzel összefüggésben meglehetősen rezervált (legfeljebb jóindulatúan semleges) álláspontot foglalnak el a szövetkezetekkel szemben.

Az a tétel, amelyet a szóbanforgó pályatervezet (szövegéből jól kiolvashatóan) tartalmaz és kutatásainak alapjává tesz, hogy t. i. a szövetkezet legsarkalatosabb eleme a tőkenélküliség és ezzel összefüggésben a szövetkezet: sajátlagos alakja a tőkenélküli tömegele gazdasági tevékenységének; a szövetkezetek felvirágzása pedig kikezdi a magántulajdon jogrendjét:

ez a tétel az ismert, kidolgozott gazdaságelméletek egyikébe sem illeszthető bele. És így e tételt a bizottság nem tekinthette egyébnek, mint egy új gazdaságelmélet alkatelemének. Mivel pedig

ez a szóban forgó tétel a homályosság és kidolgozatlanosság minden ismérvét magán hordja: tartani lehetett attól, hogy egy kutatás, amely egy ilyen ki nem dolgozott új elmélet alapján áll, téves eredményekre fog vezetni. Annál is inkább, mert a szerző e tételét — ahogy a pályatervezetből kivehető — a reális jelenségek értékelésére is alkalmazza, sőt — szemelláthatóan téves — gyakorlati következményeket von le belőle. Ami kitűnik pl. a pályatervezet következő soraiból, melyek a magyarországi hitelszövetkezetekre vonatkoznak:

„... legkedvezőtlenebb volt ... a szövetkezetek helyzete, a mennyiben a szövetkezetekben volt legnagyobb a sajáttőke százaléka és legkisebb az idegentőke százaléka ... Az 1913. évben ... amíg a bankoknál és takarékpénztáraknál együttesen 18,1% volt a saját- és 81,9% az idegentőke, addig a szövetkezeteknél a forgalomnak 35,8%-a került ki a szövetkezetek sajáttőkéiből és csak 64,2%-ra ment az idegentőkék arányszáma ... A magyarországi szövetkezetek ezek szerint teljesen eltértek a szövetkezeti alapeszmétől és nemcsak, hogy nem tőkenélkül alakultak, de aránylag sokkal kapitalisztikusabb szervezetek, mint akár a bankok, akár a takarékpénztárak.”

„Ez a jelenség azonban nemcsak a magyar közgazdasági életnek tökéletlen és helytelen differenciálódását mutatja, hanem a néprétegek gazdasági érdekellentéteire is erősen rávilágít. Magyarországon ... a nagybirtok hitelszükségleteinek szövetkezeti ellátására már több, mint 50 évvel ezelőtt, 1862-ben alapítottak egy alaptőkenélküli hatalmas szövetkezetet, a Magyar Földhitelintézetet ... 1879-ben ugyancsak alaptőkenélküli szövetkezet gyanánt alapították a Kisbirtokosok Országos Földhitelintézetét. ... Ha lehetett ilyen intézeteket már 40—50 esztendővel ezelőtt a nagy és a középbirtok számára alapítani: akkor kétségtelenül helyénvaló és még túlságosan szerény is az a követelés, hogy a tőkenélküli osztályok részére is létesüljenek ilyen hitelintézetek és ha meggondoljuk, hogy a földhitelintézetek 1912-ben csak 7-8% sajáttőkével folytatták magyaránú üzleteiket: akkor megítéljük, hogy a magyarországi hitelszövetkezetek hasonló alaptőkenélküli szervezkedés mellett sokkal csekélyebb sajáttőke teher árán érthették volna el mai eredményeiket.” (Pályatervezet 242—244 l. A ritkítások tölem valók.)

Érdeemes egy keveset időznünk a pályatervezet e sorainál. Figyelemreméltó mindenekelőtt a szerző módszere. Ő, miután (a pályatervezet más részében) megállapította, hogy milyen az „igazi”, a tiszta típusú szövetkezet: azt csinálja, hogy megvizsgálja a magyar hitelszövetkezeteket és látván, hogy ezek messze esnek a tiszta típustól: azt követeli, hogy csináljanak helyettük tiszta típusú, igazi szövetkezeteket. Ez a módszer nem áll a mai kor színvonalán, hanem a XVIII. századba lett volna illő: abban az időben volt szokásos olyanféle eljárás, hogy a kutató, aki a társadalom valamely jelenségével, pl. a joggal foglalkozott: előbb megállapította az „igazi”, a „természetes” jog fogalmát és azután megkövetelte, hogy a társadalom dobja el a létező jogból mindazt, ami nem „igazi” jog és állítsa helyébe az igazit. Am azóta haladt egy keveset a világ; a társadalmat és jelenségeit ma már úgy fogja fel a tudomány, mint szervesen összefüggő egészet, amely úgy összességében, mint részeiben alva van vetve a fejlődés törvényének. A társadalmi jelenségek vizsgálatánál ma már nem szabad figyelmen kívül hagyni ezt a gondolatot. Amelynek szellemében, látva a mai magyar hitelszövetkezeteket, nem lehet

úgy egyszerűen azt követelni, hogy szervezzünk új ideális típusú szövetkezeteket, hanem előbb még föl kell vetni pár kérdés: pl. azt, hogy: Mik a közgazdasági előfeltételei a tiszta típusú hitelszövetkezetek kialakulásának? Miképp függ össze a magyar hitelszövetkezetek mai szervezete az ország és a széles néprétegek gazdasági állapotával? Megvannak-e nálunk a tiszta típusú hitelszövetkezetek közgazdasági előfeltételei; ha nincsenek meg: lehetséges-e, hogy létre fognak jönni; van-e ebben az irányban fejlődés s ha igen, lehet-e azt valamilyen előmozdítani? Ilyenféle kérdések fölvetésére és megválaszolására a pályatervezet szerzője dolgozatában nem mutat hajlandóságot; ő egyszerűen azt mondja: ami nem „igazi” szövetkezet, az nem jó, „igazi” szövetkezeteket kell csinálnunk. Hogy azután ilyen úton milyen abszurd eredményekhez jut: az is kitűnik a pályatervezet idézeti soraiból. Amelyek szerint a szerző abból a körülményből, hogy két nagy földhitel-szövetkezetünk alaptőke nélkül alakult, ezt következteti: íme ki van mutatva, hogy Magyarországon alaptőke nélkül is élhetnek hitelszövetkezetek és éppen ezek a legjobbak; tehát csináljunk ilyeneket ne csak a nagyobb tőkések, hanem a tőkenélküli osztályok részére is! E következtetésében a szerzőt nem zavarja az a csekélység, hogy a szóban forgó nagy földhitelszövetkezetek csak földbirtokra adnak kölcsönt és egy fillért sem hiteleznek ki tagjaiknak másképp, mint a legkitűnőbb jelzálogi biztosíték ellenében s ezenkívül még több milliós biztosítéki tőkék és alapítványok állnak ott az összegekért, amelyeket a szövetkezetek maguk fölvesznek. Az ilyen szövetkezetek persze könnyen nélkülözhetik az alaptőkét. Próbáljon azonban valaki a mai Magyarországon hitelszövetkezetet alapítani, alaptőke nélkül, a tőkenélküli tömegek számára! Azt hiszem, az alapítás könnyen menne; tagokat is lehetne kapni szép számmal: de pénzt, amelyet ki lehessen hitelezni a tagoknak, azt már aligha lehetne szerezni. Mert az egyenként teljesen hitelképtelen tőkenélküli tagok együttes felelőssége aligha csábítana valakit arra, hogy a pénzt kölcsönadja egy ilyen szövetkezetnek, amelynek még alaptőkéje sincs. Legfeljebb úgy lehetne pénzt kapni, ha az állam adná: de akkor azután a mi kitűnő szövetkezetünk már nem volna „igazi” szövetkezet, hanem csak állami jótékonyági intézet.

Cikkében, amelyet szemlénk múlt számába írt, azt mondja Zigány Zoltán, hogy ő a Neuschloss-pályázatra benyújtott munkatervezetben nem azt az elméleti álláspontot akarta kifejezni, amelyet a bíráló-bizottság kiolvasott belőle. „Tévedés az” mondja Zigány, hogy ő tervezetében „a szövetkezet lényegül első sorban a tőkenélküliséget” állította volna fel (*H. Sz.* múlt számában 95. 1.). Ő csak azt állította, hogy a tiszta típusú szövetkezetben a tőkenyeresség (mely a szövetkezeti gondolattal ellentétes elem), nem játszhatik számottevő szerepet s ennek megfelelően a tiszta típusú szövetkezetnek nincs szüksége alaptőkére. Ez pedig általánosan elfogadott igazság, valóságos közhely a szakszervezeti irodalomban.

Ha Zigány Zoltán a pályatervezetben csupán ennyit állított:

akkor ezzel tényleg nem mondott semmi újat és külön bebizonyítandót. Maga a pályabírálat is mond ilyesmit, amikor jelzi, hogy „a szövetkezet a nyereszkeskedő tőkealkalmazással formailag ellentétben áll”. Azonban a pályatervezetből joggal azt lehetett kiolvasni, hogy ennek szerzője a tőkenélküliség szempontjait sokkal messzebbmenő értelemben hangoztatja; amint ez jól kiténik a tervezet szövegéből vett fenti (a 182. lapon található) idézetekből. Nem lehet azonban tagadni, hogy a pályatervezet fogalmazása elméleti szempontból épen nem valami szabatos és ha Zigány Zoltán mondja: készségesen elfogadom, hogy a bizottság helytelenül értelmezte azt, amit ő mondani akart.

Még így is kifogásolni lehet azonban a pályatervezet elméleti felépítését. Mert nem elég meghatározni a szövetkezet fogalmát, s a fogalomnak megfelelő tiszta típusát: azt is meg kell állapítani, hogy a meghatározott tiszta típusú szövetkezeti forma milyen gazdasági ágakban, milyen társadalomgazdasági előfeltételek között, milyen mértékben lehet a gyakorlat számára alkalmas. Ez pedig hiányzik a tervezetből. Amelyből inkább olyanféle felfogás olvasható ki (s erről az imént, a hitelszövetkezetek kapcsán meggyőződhattünk) mintha a szerző a tiszta szövetkezet-típust mindenütt, minden körülmények között alkalmazhatónak találná.

Kifogásolni lehet továbbá Zigány támadó cikkéből többek között különösen két pontot:

1. A bíráló bizottság (amint készséggel koncedálom) helytelenül értelmezte a pályatervben kifejezésre jutó elméleti álláspontot. Erre azonban (amint előző helyen idézetekkel kimutattam) bő okot szolgáltatott a pályatervezet fogalmazása. Nincs tehát indokolva az a felháborodás, a mellyel Zigány (a H. Sz. múlt számának 102. lapján) visszautasítja a bírálat azon megállapítását, hogy a tervezet fogalmazása „híján van a kellő szabatoságnak és világosságnak.”

2. Zigány először megállapítja, hogy a bíráló bizottság tévesen értelmezte a tervezetben megjelölt elméleti álláspontját és megmondja, mi az ő tényleges felfogása (H. Sz. 95—96. l.), azután így folytatja: „E felfogásom azonban korántsem az én egyéni elméleti tézisémmel, amint azt bírálóim nekem tulajdonítják.” (H. Sz. 96. l.) Egy más helyen: „... T. bírálóimnak ... nincsen igazuk, amikor az alap-tőkenélküliség elvét az én egyéni elméleti tézisémmel tulajdonítják.” (99. l.) Ebben egy kis logikai botlás van. Vagy tévesen értelmezték a bírálók a tervezet elméleti álláspontját, vagy nem. Ha nem értelmezték tévesen: akkor a pályatervezet tényleg azt a megtámadható álláspontot képviseli, amelyet a bírálók kiolvastak belőle. Ha ellenben tévesen értelmezték: akkor nem azt az álláspontot tulajdonították a szerzőnek, amelyet ez most kifejt (nyitott ajtók temperamentumos döngetésével), hanem azt, amelyet kiolvastak a tervezetből.

*

Különben igen sajnálom, hogy Zigánynak — kétségtelenül idealista törekvéseket eláruló — pályatervezete sajnálatos (de indokolt) félreértések következtében oly határozottan visszautasító kritikában részesült. Hogy így történt: abban nagy része van a tervpályázati

forma természetének. A tervpályázat bírálója nem lát maga előtt ebet, mint egy hézagos munkatervet, amely áll a tervezett munka pár fejezetéből és tartalomjegyzékéből. A pályázó kilétéről és képességéről a bírálónak nincs tudomása és ha a tervben hibákat talál: semmi támaszpontból nem következtethet annak valószínűségére, hogy a pályázó a terv kidolgozása közben rá fog-e jönni a hibákra vagy nem. A mint hogy a jelen esetben is nagyon valószínű, hogy tervben mutatkozó hibákra a pályázó később magától is rájött volna.

A tervpályázatnál mindenesetre célszerűbb a teljes pályázat: mert a bíráló több biztonsággal mondhat véleményt, ha kidolgozott és befejezett mű kerül eléje, mint akkor, ha csak tervvel van dolga. Mindenesetre célszerűbb a tervpályázatnál még a személyre szóló megbízás is: mert a bizottság, amely a megbízást adja, ismervén a megbízást elnyerő író, tisztában lehet ennek képességei felől és ezekből következtethet a várható munka jóságára.

Kívánatos volna, hogy a jövőben a Társadalomtudományi Társaság a Neuschloss-díj ügyét inkább pályázat vagy nyílt személyes ajánlat útján intézze el, mint tervpályázat útján.

Jászi Oszkár: Az individualizmus a vádlottak padján

A *Huszadik Század* augusztusi számában Szabó Dezső egy szép és lendületes cikkben tetemre hívta az individualizmus rendszerét, mint a mai rettenetes világhatasztrófa főbűnösét. Íme, a szabad verseny-demokrácia, az individuális moralizálás, a romantikus, érzélgős pszeudovallás, a társadalmi tekintélyek összetörése, a korlátlan véleménynyilvánítási és agitálási szabadság, a nőt és a szerelmet glorifikáló hedonika: szóval az az egész érzelmi és intellektuális színhézis, mely a francia forradalmat megteremtette s mely kikerülhetetlen logikával a modern kapitalizmusba csapott át, ez az az átkozott bűnös, mely kultúránk mai összeroskadását létrehozta.

Ez körülbelül kitűnő munkatársunk tétele, melyet ő a tőle megszokott stilisztikai ragyogással és érzelmi hévvel fejt ki. Ettől eltekintve is Szabó Dezső érvelésében van valami megvesztegető, mivel igen szétágazó társadalmi tünetényeket vonultatva fel a közös társadalmi krízis illusztrálására és bizonyítására, elkerülhetetlen, hogy fejtegetéseiben hol az egyik, hol meg a másik nagy társadalmi áramlatot ne nyerje meg a saját álláspontjának. Így amit a kapitalizmusnak e világban való felelősségéről, a parlamentarizmus hibáiról, a papamorgó *Libre pensée* fejlődéstani tehetetlenségéről, az *Übermensch-morálról* és a boudoir-eszthetikáról mond: ezek a fejtegetések kétségtelenül a mai korszak súlyosan beteg tüneteire hívják fel a figyelmet, melyekkel szemben a Szabó Dezső erkölcsi felháborodása előttem is indokolt-nak latszik.

Mindez azonban nem jelenti, hogy a Szabó Dezső tétele igaz, sőt még csak azt sem, hogy ezek a jelenségek az individualista, korszellem termékei. Mindenekelőtt maga az alap, amelyre épít, tökéletesen téves. A mai kapitalista társadalom nagyban és egészben nem a szabad verseny társadalma. Ennek a korszaknak, gazdaságilag véve,

két domináns intézménye van: az egyik a hűbéri nagybirtok továbbélése csaknem az összes vezető nagyhatalmakban, a másik a védvamos politika, mely kartellek és trösztök rabságába veti a termelés legfontosabb ágait. Ezek a legbefolyásosabb mezőgazdasági és ipari érdekkörök azután képesek gazdasági túlerejükkel az állam bel- és külpolitikai szervezetének egész gépezetét szűk rétegek szolgálatába állítani. Az a társadalom, mely ilyen gazdasági alapokon épül fel, nem nevezhető a szabad verseny társadalmának, hanem egy oly társadalom, melyben a szabad verseny úgy a szellemi, mint a gazdasági téren még mindig csak igen korlátolt mértékben működhetik. És ehhez az állapothoz nem a szabad verseny elve vezetett, hanem a feudális monopólium ama középkori rendszere, melyet a francia forradalom liberalizmusa sem volt képes teljesen kiküszöbölni: nagyban és egészben szabaddá téve az életküzdelem feltételeit, a legtöbb helyen csak jogi formájában, de nem gazdasági tényében változtatta meg azt a helyzetet, mely a nagy földtulajdon koncentrációjával és megkötésével, a költözködési szabadság elvével karöltve, szükségkép kapitalizmushoz vezet s amely mellett csak a körülbelül azonos gazdasági standardon élők között beszélhetünk szabad versenyről abban az értelemben, ahogy ezt a fogalmat a nemzetgazdaság klasszikusai megalkották.

De nemcsak gazdasági alapjaiban, de szellemi és erkölcsi alkatában is ilyen a helyzet. Szinte mulatságos az európai vérfürdőért az Übermenschek individualizmusát tenni felelőssé egy oly társadalomban, melynek óriási többsége nemcsak ellenszegülés, de ellenvélemény nélkül megy vágóhídra, kritika nélkül fogadva el a cenzúra által ráncigált sajtó egész ideológiáját. Nincs az a középkori tekintélyimádás, dogmaépség s a veszedelmes ellenvélemény kiirtásának oly radikális processusa, szóval az egész Szabó Dezsőnek oly kedves katolikus ideológia, mely kiterjedésben és intenzitásban még csak meg is közelítené azt az argumentumokkal és egyéni morállal nem törődő érzelmi egységet, mely ma az összes hadviselő államokat, mint harci nacionalista vallási szinthezis, minimálisabb ellentmondás nélkül tölti be, mint a régi vallások az ő társadalmait, melyekben olykor-olykor veszedelmes eretnek-mozgalmak törtek ki.

Ha pedig erre Szabó Dezső azt mondaná, hogy ő Übermenschek által vezetett engedelmes nyájra s a kevesek szabad versenye által kizsákmányolt tömegekre gondolt: akkor az egész különbség a középkor és az újkor Übermenschek között csak az, hogy míg amazok jórészt papok és hadvezérek voltak: addig a mai népvezetők ezek mellett bankigazgatók, hadseregszállítók és polgári ideológusok. De nyilván nem ezen a ponton fordul meg a mi vitánk, hanem a következő dilemmán: — A mai rettenetes vérfürdő tapasztalatai után azok, akik e borzalmas átélések felelősségét érzik, individuális vagy katolikus irányban (a Szabó Dezső terminusát tartom meg, mint amely jobban kifejezi itt az ellentétet, mintha a közkeletű liberalizmust és kollektívizmust állítanám szembe) igyekezzenek-e az emberiség lelki fejlődését befolyásolni? Vagyis arra törekedjünk-e, hogy a legszélesebb néprétegekben keltsük fel az emberi élet jogainak, érté-

keinek, kötelességeinek és jelentőségének ideológiáját? Hirdessük-e, hogy kinek-kinek joga van munkája teljes értékére s egy oly államrendet kell alkotni, mely a munkanélküli jövedelem kiküszöbölésére irányul? Tanítsuk-e, hogy az állam és az emberiség célja nem lehet más, mint a lehető legtöbb ember szellemi, erkölcsi és anyagi függetlenségét megteremteni s minden ajánlott társadalmi vagy politikai reformot eme mérték szerint kell elbírálni? Teremtsünk-e egy oly közvéleményt, mely terrorral és hivatalos tekintélyekkel szembeszállva magukat a vallásos és hazafias értékeket sem fogadja el végső bírának, hanem mindezeket revízió alá veszi az emberi szabadság szempontjából?

Avagy mindenképp a társadalmi tekintély és a mindenkori vallás előtti meghajlást hirdessük-e? A kritikai szellem helyett bizonyos dogmák kényszerű elismerését? Tanítsuk-e, hogy elsősorban a társadalmi és az állami rend érdekei szerint kell minden kollektív cselekedetet elbírálni, tekintet nélkül az egyén érdekeire? Teremtsünk-e egy oly közvéleményt, mely türelmetlen dühvel „feltétlenül és minden eszközzel kiöli azokat az erőket, melyek a pozitív termeléstől eltérnek, vagy ha az egységet fentartó dogmákhoz, vagy a szociális diszciplínához akarnak nyúlni”!

Íme, ez a dilemma, mely között választani kell. Az első javaslat a Rousseau és a francia forradalom szellemében, a második a katolikus szellemben szól. Melyiket kövessük?

Szabó Dezső a kérdés ilyen felvetése ellen talán protestálni fog és azt fogja mondani, hogy én őt félreértem, hiszen ő ép a szociális vallást, talán a kommunizmus vallását szeretné katolikus eszközökkel megvalósítani. De ez itt mellékes: minket itt nem a végcél vitája foglalkoztat, hanem az út, amelyen haladnunk kell. Az egyéniség további kifejlésztésében, avagy annak a köz javára való visszaszorításában, az egyén öröm-fájdalom mérlegének öntudatos alkalmazásában, avagy az „egységet fentartó dogmák” megszilárdításában áll az a módszer, mellyel a monopóliumok (s nem a szabad verseny!) mai haszonélvezőinek (s nem nietzschei értelemben vett Übermenschek!) káros és véres uralmát meg lehet törni?

Nyilvánvaló, hogy csak a rousseaui módszer vezethet előre, mert csak a tömegeket alkotó egyesek anyagi, szellemi és erkölcsi megerősítése nyújthat gátat a monopolisták abszolutizmusával szemben. A katolikus út ellenben nem használ, mivel amíg a monopolisták uralma tart, az adott vallás, az adott rend, az adott dogma csakis az ő érdekeiket szolgálhatja és csak természetes, hogy a háborús álláspontra és a nemzeti vallásos álláspont mindenütt tökéletesen fedte egymást.

Persze ezzel nem azt akarom mondani, hogy a vallási erőknek ebben a fejlődésben jelentőséget nem tulajdonítok s hogy a jövő harcait merőben individualista-, racionalista-utilitarista alapon képelem, mint valami egyenlet ismeretlenének kiszámítását. Ellenkezőleg, évek óta hirdetem, hogy nagyobb tömegmozgalom létre sem jöhet anélkül, hogy az egyének töprengései, törekvései, vágyai és eszményei valamely szupra-rationális értelmi és eszthetikai szinthezisbe ne egyesüljenek. E tekintetben én Szabó Dezsővel tökéletesen egyet-

érték. A különbség közte és köztem csak ott van, hogy szerintem az új, megváltó vallás csak az individuális szabadság szellemében jöhet létre: nem katolikus alapon, mely a konzerválás és a reakció módszere, hanem a *Declaration des droits de l'homme* alapján, mely a haladás és a forradalom morálja.

És ez nem valami ködképes utópia, hanem a mai helyzet realitása. Az, ami modern társadalmunkban már ma egy új vallási szintézis erejével, spontaneitásával, elementáris vonzásával hat: a munka, az emberi egyéniség megbecsülése, a jogegyenlőség követelése, az emberi szolidaritás eszménye, az alkotás és a szerelem hedonikája: mindez az új érzelmi és erkölcsi tömegező — mely fájdalom még nagyon gyöngé, de mégis az egyedüli, melyre építhetünk — az individualizmus fegyvertárából került ki a katholicizmus fegyvertárával szemben, a szabad munka, a szabad kutatás, a szabad kritika jogából, a kényszermunka, a dogma és a tekintély előtti meghajlás lelki attitűdjével szemben. Aki ezeket az értékeket támadja, nemcsak a múlt fejlődését zavarja össze, hanem megnehezíti, hogy egyszer valaha a tett és a gondolat igazi *Übermenschei* válthassák fel a latifundiumok és a bankok pszeudo-egyéniségeinek mai szerepét. Aki katholicizmust mond, — mindig a Szabó Dezső értelmében véve a szót! — az örök háborút mond.

KORTÖRTÉNETI JEGYZETEK

A német lélek

Ma már a rövidlátóbbak is kezdik észrevenni, hogy a háborús felfordulás legmélyén nem a német-angol imperialista rivalitás az a probléma, melyet a mai katasztrófának megoldania kell, hanem Közép-Európa és a Balkán újraelrendezése, biztosabb és termékenyebb egyensúlyállapota: ez a kérdéskomplexum, mely világtörténeti döntésre vár. Nem az a fontos, hogy melyik jelenségsor robbantotta fel a fél évszázad óta minden állam által egybehordott gyúanyagokat Európában, hanem hogy mely történeti-társadalmi folyamatok azok, melyeket a katasztrófa elsősorban érint s melyeknek megoldását van hivatva szolgálni egy olyan mechanizmus vagy teleológia segítségével, melyről ma még nagyon keveset mondhat a tudomány. Az állati organizmusok birodalmában is így áll a dolog. A megbetegedett szervezet minden nagyobb krízisénél minden működés anormálissá válik, minden szerv patológikus alakot ölt. A jó orvost a sarlatántól itt is csak az különbözteti meg, hogy előbbi az általános felfordulásban felismeri a normális életműködés legfőbb akadályait, tudja, hogy mi a székhelye s mi csak tünete a bajnak, tűrhető pontossággal előremondja, hogy különösen mely szervekben és működésekben kell a regenerálási folyamatoknak végbemenniök.

Ismételten kifejtettem, hogy Európa mai válságában, olyan politikai-militáris akadályok kiküszöböléséről van szó, melyek Közép-Európa (a Balkánt is beleértve) fejlődő gazdasági integrációját lehetetlenné tették. Természetesen ez a folyamat nem mehetett végbe külpolitikai hatalmi kérdések eldöntése nélkül s innen általában is a háború kiküszöbölésének lehetetlensége mindaddig, míg más eszközeink nem lesznek a gazdasági integráció békés keresztülvitelére a politikai differenciáció megmerevedett erőivel szemben. Ez a perspektíva, melyet következetesen és szintetikusán még az a pár ember sem mert alkalmazni, akik legalább is a bennünket sanyargató valóság egy részét észrevették (hisz Friedrich Liszt, Oppenheimer, Naumann, Norman Angell, Müller-Lyer minduntalan heterogén ideológiákba zökkennek át), a történelem egy új magyarázatát jelenti, mely mint a kanti továbbvitele, amennyire eddig áttekinthetem, termékenynek és új perspektívákban gazdagnak fog bizonyulni. Hisz világos, hogy — miként ezt Marx már oly tisztán érezte s oly kegyetlenül éreztette azokkal szemben, kik csak siránkozni voltak képesek az akkori háborúk

„esztelensége” és „erkölcstelensége” felett — egy olyan ősi, általános, domináns jelenségkor, mint a háború, lehetetlen, hogy, legalább a múltban, ne teljesített legyen valamely az általa felhasznált energiákkal arányos működést a társadalom életében. Mi a háborúnak ez a szociális funkciója, vagyis mi az értelme? — csakis erre a kérdésre helyes választ adva, vehetjük fel talán majd egyszer komolyan a harcot a nemzetközi viták fegyveres eldöntése ellen.

Ha ez a nézőpont helyes, — és ezt a ma még inkább csak intuitív megállapítást a közel jövőben kellő gazdasági, lélektani és történeti bizonyítékokkal remélem támogatni — akkor a huszadik század első felének legnagyobb problémája: Közép-Európa gazdasági integrációjának jogi és ideológiai szervezése lesz. Ezért elsőrangú publicisztikai kötelességünk ennek az új egyensúlyhelyzetnek nemcsak gazdasági feltételeit vizsgálni, hanem azokat a különböző tömeglélektani áramlatokat is, melyek annyi nemzet és nemzetiség találkozása folytán az új gazdasági rend és forgalmi közösség területén egymást: keresztezni fogják. Természetes, hogy mindenekelőtt magának a hegemoniára hivatott németységnek lelki alkata, sajátos érzelmi és intellektuális reakciói bírnak ránk nézve a legnagyobb fontossággal. Ez a „német lélek” nemcsak ellenségeinknek, de nekünk is szerfelett idegen s nem kis mértékben félelmetes. A „porosz militarizmus”, a „bürokrácia túltengése”, a „rendőrállam korlátlansága” oly frázisok, melyek nemcsak az entente tájain hatásosak. A német modornak sokszor említett érdessége és kíméletlensége nemcsak a semleges közvélemény előtt szerepel mint diplomáciai *argumentum ad hominem*. Ilyen körülmények között a német lélek és mentalitás beható és sokoldalú elemzése nemcsak elméletileg érdekes, de gyakorlatilag is életbevágó probléma volna, hisz ez lesz az a legfontosabb pszichikai sor, mely kívülről nemzeti fejlődésünket befolyásolni fogja. Ha tehát a külföldi háborús és semleges irodalom telve van a „német lélek”-ről szóló feljegyzésekkel, bírálatokkal és elemzésekkel: ennek a munkának figyelemmel kísérése, ellenőrzése és kibővítése magyar szempontból még fontosabb volna. Nagyon örvendének tehát, ha erre a feladatra, melyet eddig a magyar publicisztikában olyan kevesen, izoláltan és rendszertelenül végeztünk — mint Szabó Ervin és más barátaink is oly nyomatékos érvekkel sürgetik — egyre többen és methodikusabban vállalkoznának munkatársaink közül s a művelt magyar közvéleményt közelebb hozzánk a valódi német tömeglélek megismeréséhez, amaz elnagyolt és többnyire rosszakaratúan elferdített általánosításokkal szemben, melyekben oly gazdag az ellenséges és a semleges közvélemény sajtója.

Mert csakis sokoldalú és objektív vizsgálódás vezethet itt komolyabb eredményekre. Hisz egy nemzet lelke a különböző történelmi csoportok és gazdasági alakulatok pszichéjének egy igen sajátos vegyülete. Csakis igen különböző rétegek lelki fotográfiáinak galtoni egymáshelyezéséből nyerhetünk valami olyas félést, ami tipikus német érzelmi és értelmi szenzibilitást jelentene. Csakis így tudhatjuk meg, hogy bizonyos lelki áramlatoknak minő mélységet és kiterjedtséget tulajdoníthatunk. Csakis így választhatjuk el a kormányzó réteg motivációit a dolgozó nép hangulataitól. E mellett ép a ma folyó

háború bizonyos értelemben mutációt jelenthet a német nép lelkében. Valószínű, hogy e régi psziché mélyreható eltolódásokon fog atmeni: egyes vonásai még keményebben fognak kidomborodni, mások el fogják veszteni élüket és érdességüket.

Ezt a kavargó, túlizgatott, új formák és szinthezisek után sóvárgó, ellentétek által megszaggatott tömeghangulatot például igen színesen illusztrálják az Alfred Weber professzor tábori levelei, melyeket *Zukünftiges* címen a *Die neue Rundschau* szeptemberi száma közöl s melyeket ép a legmíveltebb német közvélemény egy része, mint valószínűs revelációt fogadott. Pedig minden, inkább bergsonoskodó, mint bergsoni szubtilitása dacára a *Standort* finom theoretikusa itt sokkal inkább tömeghangulatok összefoglalója, semmint egy független, tudományos lélek különvéleményének büszke hirdetője. De talán ép ezért becses ez a dokumentum: világot vet a német szellemi felső tízezer kissé zavaros s gyakran önmaguknak ellentmondó célkitűzéseire és megállapításaira, így a levelek elején a német-angol ellentét legkardcsörtetőbb formulázást találjuk s a Norman Angell tétele helyett a legjüngöbb imperializmus hangoztatását. De később ez a hangulat megnyíhul s inkább Oroszország ellen élesedik ki. Itt is teljesen defenzív értelemben, úgy hogy Németország történelmi szerepét úgy fogja fel, mint „a középeurópai sokféleség kristályosodási középpontját”. Úgy látszik, hogy gondolata ezen a helyes mesgyén megy tovább. Németország világtörténelmi alternatíváját abban látja, hogy ő vagy maga is az oroszok által elnyelendő kisebb szláv népek sorsára jut, avagy „ezekkel együtt képes lesz egy új elv alapján organizálni Középeurópát ...” Erre a lelkét legjobban foglalkoztató gondolatra olykor valóban megkapó szimbolikus képet talál, például mikor azt mondja, hogy „a háborús értelemben vett tiszta hatalmi politikáról le kell mondanunk, amíg nem vagyunk egy széttörhetetlen s minket minden oldalról fedező államkoalíció vezetői Európában — és ez még soká fog tartani, talán sosem nyerjük meg teljesen. De addig csakis a le nem nyeltek vezetői és segítői lehetünk ebben a világban — és a lenyeltek felszabadítói ...”

Az ember már várja e nagyszerű *Zukunftsstaat* útjainak feltárását, a demokrácia és a nemzetiségi egyenjogúsítás szellemében, hisz Alfred Weber mindig a német tudomány balszárnyához tartozott. De nem ezt kapjuk, bár nyilvánvalóan egyéni lelke erre felé hajlik, de a Weber tömeglelke most mással van elfoglalva. Az entente hatalmakkal szembeni gyűlölete (melyet pedig nem akar beismerni) odavezeti, hogy a nyugati demokráciákat egyszerűen *bürgerliche Advokaten-Gesellschaft*-nak nevezi s nagy meglepéssel jelenti ki, hogy a Bismarck szelleme végleg kiküszöbölte Németországból a régi, elavult *Aufklarungsphilosophie*-t. Hogy ennek a filozófiának számos tete e, a francia forradalom és Kant által megformulázva, még ma is eleven ero s hogy hiányát odahaza ép a németiség legjobb képeim keservesen érezték a háború kitörése előtt: erről Weber, legalább is ideig teljesen megfélekedzik s talán a porosz feudalizmussal való közvetlen háborús érintkezés kamaradschaftlich hatása alatt ekkép vigasztalja magát: „Bizonyos civilizációs mértékek szerint

mi tényleg barbárok vagyunk, de ez alapján csak azért van, mivel természetünk oly erősen és közvetlenül látja és cselekszi a lényegbelit, (vide Bergson!) hogy mindig újra az összes konvenciók korlátokat áttöri. Ép ez tesz bennünket hivatottakká egy új korszak felidézésére. Mi, hogy úgy mondjam, a lét kellő közepéből szüljük meg azt, először chaotikusan, mások — valószínűleg az összes többiek — rémületére. Ez az, ami miatt bizonyos borzalommal tekintenek reánk s a mit ők enyhébb fokban már a háború előtt is éreztek. Egyetlen sémájukba sem ülünk bele s ha a többnyire hazug és frázisos konvencióik szalonjában kell mozognunk, akkor robusztus östermészetünkkel eltörjük az üvegszekrényeket — de ennek dacára a mi vastag mancsainkban mégis több gyöngédség és finomság rejlehetik, mint az ő összes glacékesztyűikben!”

De ezen érzelmi romantika minden hömpölygő hevesége dacára nem tudjuk meg, hogy mi a Németország tulajdonképeni történelmi missziója. Egyes kitételekből azt gondolnánk, hogy Közép-Európát és a Balkánt nyugateurópai fokra emelni, fejlett gazdasági életet és demokráciát, intenzív népies kultúrát és szabad faji-nemzetiségi csereforgalmat teremteni, egy nagyszerű grandiózns Svájcot csinálni Közép-Európából: de Weber erre nem gondol, ez neki túl prózai, túl demokratikus, túl prókátoros gondolat volna. Ő ezzel szemben mindig egy új vallást hív és ígér a németiség világtörténelmi missziójaként, (*Wenn wir doch eine Religion hätten!*) de teljesen képtelen ennek az új érzelmi színhézisnek még csak a legbizonytalanabb körvonalait is megadni, mely a „kiélt demokratikus eszme” helyébe lépne. A pacifizmust szánakozóan mosolyogja le és azt hiszi, hogy a „jövőben valamennyien egy pártba tartozunk, a német idealizmus pártjába, melyet politikai erővé kell tenni” — de tartózkodik ennek az idealizmusnak bármilyen magyarázatától, hacsak valakinek nem elegendő az a kijelentés, hogy „Németország vezetési problémája, a mi feladatunk megragadásának mikéntje lesz a nagy küzdelem tárgya.” Majd a kancellár szavát fogadja el és a *szellem imperializmusában* látja a német jövő irányát.

E metafizikai bizonytalanságok mellett azonban gyakran igen hétköznapi és reális észrevételeket tesz s különösen meglepő az orosz és a zsidó fajjal szemben való túláradó rokonszenve, ellenben heves gyűlölete a germán fajrokonok: az angolok és az amerikaiak ellen. Mégis sokirányú elfogultsága dacára, olykor a legszigorúbb kritikát képes a saját maga istenített nemzetével szemben is gyakorolni, különösen a bürokrácia, a diplomácia, a kapitalizmus és a *deutsche Langweiligkeit* és pszichológiai tájékozatlanság ellen hallunk éles és figyelemreméltó megjegyzéseket. De mikor az orosz vezetőkörök és az orosz nép közötti tátongó ellentétéről beszél, amikor hangsúlyozza, hogy a mi ellenségünk és Európa veszedelme nem az orosz nép, hanem az orosz vallásos imperializmus: még csak észre sem veszi, hogy ez a politikai dualizmus minden történelmi állam alapvető tulajdonsága. Óriási fejlődési lehetőségeik és hatalmi erejüknek szinte mámorosán intuitív átérzése, a középeurópai misszió egyre jobban kibontakozó terve, egy új érzelmi és szervezési elv szükségességének

felismerése, de annak egyelőre elmerülése egy ködös metafizikába az angol gyűlölet elhalványodása s en garde pozíció Oroszországgal szemben, Nyugat-Európa elleni küzdelmük átvitele a francia forradalom ideológiája ellen is, mely ma világszerte az entente legfőbb érzelmi erőforrása s ehelyett új német csodák várása kissé az Ibsen hisztérikái szellemében: ezek azok a tömeglélektani erők, melyek a német intellektuellek fine fleurjében a háború paroxizmusa alatt kifejlődni látszanak. Mondani sem kell, hogy mily hiba volna egyedül vagy főképp ezekből a tünetekből a „német lélek” képét megrajzolni akarni.

Jászi Oszkár

Karl Lamprecht

A Huszadik Század júliusi számába Sajó Andor tartalmas és mélyenjáró nekrológot ír Karl Lamprechtről. Végző megállapításai, azonban, amelyekkel Lamprecht helyét a történettudomány fejlődésében kijelölni kísérli meg, kissé elstetettek és részben tévesek. „Ő a negyedik renddel bővült német társadalomnak s a modern ipari imperializmusnak történetírója, de nem oly ellenszenves értelemben, mint ahogy Treitschket a hegemoniára törekvő Poroszország historiográfusának nevezik.” „A német világpolitika tudós heroldja volt.” A párhuzam értelme más szóval ez volna: Treitschke a Preussen-Deutschland történetírója, Lamprecht az expanzív Németbirodalomé, a Grösseres Deutschland törekvése. S. tehát csupán fokozati különbséget talált ott, ahol voltaképpen nem Grad, hanem Artunterschied áll fenn. (Az a megszorítás, hogy „nem oly ellenszenves értelemben”, nem változtat a lényegen.) Pedig misem állott Lamprechttől távolabb, mint a történettudományt a politika szolgálatába állítani és egy cselekvéstarténetírásfélét adni, amint ezt Treitschke tette. Tudományos gondolkodásának sarktétele, hogy a történettudomány elsősorban szociálpszichológia, nem pedig a politikai események regisztrálása és szinte forradalmi tény számba ment (ugyanilyenek tűnik fel most is a vulgár történeti felfogás előtt, amint különben S. is tudja) az ő általa tört új irány, amely a régi történetírás gerincét: a politikai és haditörténetet magas piedesztáljáról letaszítja és a többi históriai segédtudomány mellé állítja. A történeti fejlődés fokainak összehasonlító kutatása, egyáltalában a történelmi haladás oly értelemben való felfogása, hogy az az emberi lélek folytonos differenciálódásának és integrálódásának processzusa, nem illeszkedhetett politikai határok köze. Az állam fogalma jellemzően labilis Lamprechtnél: Az állam pusztán az általános lelki tudat (seeliches Bewusstsein) funkciója. Ez az úszó meghatározás tökéletesen ellentétben áll a hegeli történetfilozófiával, amely alkalmazkodván a monarchikus-bürokrata Poroszország alkotmányához, az államot az erkölcsi idea teljes megvalósulásának tekinti: „dass der Staat existiert, ist Gottes Gang in der Welt. A Lamprecht univerzális történetírása nem lehetett alárendeltje egy állam politikai törekvéseinek.

Teljesen ferde megvilágosítású az a kép, amelyet S. Lamprechtnek a legutóbbi évek eseményeihez való állásfoglalásáról rajzol. „A

gazdasági világkonstelláció következtében a leszámolást elkerülhetetlennek tartja Angliával”. Ezt a helyet szeretném bibliográfikus pontosságai ismerni. Egyetemi előadásában legalább gyakran hangsúlyozta, hogy Németországot sajtóságos földrajzi helyzete egyenesen a pacifizmus mellé állítja. Pacifista meggyőződését még a sovén *Verein für Erhaltung des Deutschtums im Ausland* egyik legutóbbi kongresszusán is kifejezésre juttatta. „Erős nemzeti érzülete” nem volt egyéb, mint a patriotizmus nagy művelődéstörténeti értékének az elismerése. Elete utolsó éveinek közéleti tevékenysége állandó küzdelem a háborúra uszító csoportok ellen. Tevékeny részt vett a *Verband für internationale Verständigung* megalapításában, melynek célja a népek közötti zavartalan kapcsolat szükségessége iránti megértés terjesztésével egy minden nemzetközi sűrűlódástól mentes politika számára az utat egyengetni, mint amely az általános emberi kultúra érdekében áll. Mint a leipzigiegyetem rektora (1911) a xenophob, sovén diákegyesületek nacionalista tendenciáinak ellensúlyozására az addig organizálatlan nagyszámú külföldi egyetemi hallgatók bevonásával életbe hívja az *Internationaler Studenten Verein-t: die kleine Haager-Konferenz der Kulturmächte*. Mikor a balkáni háború idején az akkor már hétre szaporodott Internationaler Stud. Vereinek (Berlin, Bonn, Freiburg, Göttingen, Heidelberg, Leipzig és München) meghívására Norman Angell felolvasó körútra indul, leipzigiegyetem előadását Lamprecht vezette be. Egyáltalán nem titkolta azt a mély hatást, amelyet rá a *Great Illusion* olvasása gyakorolt és a jelenkor egyik legnagyobb eseményének jelentette ki Norman Angell könyvét, amelynek tudományos értékét a hivatalos német tudomány annyiszor vonta kétségbe.

Történeti felfogásának szilárd építményét a világháború kitérése sem ingathatta meg. Azóta megjelent írásaiban — különösen a *Deutscher Aufstieg 1750—7914-ben* — állandóan hangsúlyozta a háború kultúrtörténeti szempontból való felfogásának szükségességét a politikátörténeti, szemszög helyett. A probléma kitérésénél tovább, sajnos, nem juthatott; végzetserű halála megakadályozta ebben. — A háború által felvetett kérdések — különösen a háború és béke problémája — erősen foglalkoztatták. A nemzetközi politika aktuális kérdéseit a kultúrtörténészeknek a reálpolitika horizontján messze felülemelkedő látószögéből fogta fel. Nagyon karakterisztikus Belgium annexiójával szemben a *Berliner Tageblatt*-ban kifejtett szkeptikus álláspontja: *Für die deutsche Herrschaft (in Belgien) ist bedenken, welch überaus schwierige Probleme sich für eine glückliche Einfügung Belgiens unter einen deutschen Herrscherwillen . . . ergeben müssten*. 1915 telén bejárja a német hadsereg által megszállott Belgiumot és Észak-Franciaországot. Tévedés volna azonban azt gondolni, mintha, ugyanaz vezette volna őt oda, ami Goethét 1792-ben a braunschweigi herceg táborába: hogy egy új történeti korszak kezdeténél legyen jelen. A három legnagyobb európai kultúrnép öldöklő harcának: *Hinterland*-ja nem a hadtörténetirő laboratóriuma volt számára, hanem még mindig a középkori német és francia művészet közös forrásvidéke. Nem Lüttich és Namur erődéinek romjai, hanem a gótika bölcsői Gent, Brügge, Cambrai és St.-Quentin bilincseltek le fegyelmét.

Történetírói működésének csodálatos szimbóluma ez az utolsó út mintha egy gyönyörű gesztussal akart volna rámutatni arra az elszáhatatlan kollaterális hálózatra, mellyel a kultúrák egymásba kapcsolódnak minden kulturális kínai-falpolitika és kútmérgezés; ellenére Lamprechtben a történetírásnak ama fejlődési vonala, amely a nemzet, hőskölteménytől az univerzális kultúrtörténetig vezet a csúcspontjához ért.

Gyömrei Sándor

A hungara

Néhai Tóth Béla vitte bele a köztudatba, hogy a délamerikai leánykereskedés szerencsétlen árúját elsősorban Magyarországból exportálják. Annyira elterjedt — így írta Tóth Béla — a magyar leányokkal való kereskedés Délamerikában, hogy immár *hungara* az ilyen áruba bocsátott teremtés akkor is, ha nem magyar. A *hungara* (helyesebben *az hungara*, mert a A a spanyolban néma) most már a fogalmat jelöli. Azóta nálunk közhellyé vált ez a megjelölés és léptenyomon olvasható, hogy itt vagy amott mennyi a *hungara*, hogy a hungarák elárasztják az utcákat stb. stb. Vagyis nálunk csakugyan fogalmi jelentőséget nyert a *hungara* szó. Szerencsére csak nálunk. Mert hogy Délamerikában, különösen és elsősorban pedig éppen Argentínában, *ez* a fogalmi megjelölés nemcsak ismeretlen, hanem hogy a prostitúció ottani világában a magyar leány már régen nem szerepel, arról a helyszínén szerzett sok évi tapasztalat és lelkiismeretes kutatás győzött meg. A leánykereskedésnek Argentínában egyébként is egyszersmindenkorra véget vetett a két év előtti *lex Palacios* (Alfredo Palacios, szocialista képviselő javaslata), melynek életbelépte után hanyatt homlok menekült a leánykereskedelem patkánynepe, ki Csernovicba, ki Lembergbe, Krakkóba, Varsóba.

Ezelőtt hat évvel szálltam partra Buenos Airesben. Számos ajánlólevelem, ottani, az évek folyamán szerzett baráti kör és összeköttetés volt segítségemre a kutatásban. Nem múlt el hét, hogy valamely „*hungará*”-ra fel ne hívták volna figyelmemet, de évek során át egyetlenegy esetben sem bizonyult a *hungara* magyar leánynak. Ellenben ugyanazzal a jelenséggel találkoztam, mellyel minden magyar ember találkozik a Balkánon, de Ausztriában és Németországban is, hogy ugyanis lengyel zsidó lányok előszeretettel mondják magukat magyarnak. A magyar leánynak Európában nagy híre van és ebben a szomorú dicsőségben akarnak fürödni a lengyel zsidó lányok, már csak azért is, hogy származásukat eltitkolják. Argentínában ez a szokásuk kiveszöben van teljesen, mert nem kelt semmifele hatást, ha magyar lánynak vallja magát. A *hungara* mint specális, kívánatos ingyencfalat Argentínában ismeretlen. Legföljebb mint távoli, ismeretlen ország lánya kelt mérsékelt feltűnést, de nem többet mint az orosz, román vagy görög.

Argentínai barátaimat, azokat, kik akár hivatásuknál fogva, akar szórakozást és kielégülést keresve ama körökkel gyakran érintkeztek, kis ellenőrző cédulákkal láttam el. Ezekre a cédulákra néhány magyar szót írtam, mindig egyszerű, mindennapi szavakat, mint

„Hány éves?” „Maga csakugyan magyar lány?” E szavak értelmét megmagyaráztam barátaimnak és lelkükre kötöttem, hogy mindannyiszor, mikor „hungará”-val találkoznak, fordítottassák le vele spanyolra a cédulára írt szavakat. A próba minden egyes esetben kiderítette, hogy a hungara talmi. Ellenben tanácsomra barátaim ily esetben váratlanul ezt a szót vetették oda: *Mazltov*, mire mindig kitörő nevetés és csodálkozás következett a lány részéről.

Egyáltalán Argentínát elárasztották menekült orosz, valamint lengyel zsidó utcai cigarettáárúsok és utcai lányok. A báró Hirsch-féle telepítés, mely tudvalevőleg teljesen kudarcot vallott, csak a cigarettáárúsok és prostituáltak számát szaporította. Számuk évről-évre annyira emelkedik, hogy a lengyel-zsidó zsargon egyes kifejezései szinte közismertek már Buenos Airesben. Trágár kiszólásokban, melyek a spanyol kiejtésben még jobban eltorzulnak, álmétkodva ismertem fel a zsargont.

Jellemző azonban, hogy ha valamelyik *polaca* franciául tud, francia nőnek vallja magát, francia versenytársnői nem kis bosszúságára. A „francia áru” tényleg igen kedvelt és ismert Délamerikában. A drákói Palacios-féle törvény óta ugyan erősen megcsappant a prostituáltak száma, mert alfonszaikat a rendőrség szinte huszonnégy óra alatt pusztította ki Buenos Airesből, de azért még mindig bőven akad belőle. A rendőrség egyébként nem érte be a *trata de blancas* (leánykereskedés) üldözésével, hanem magukat a szerencsétlen teremtések is oly kíméletlen szigorral kezelte, hogy Argentína legkiválóbb férfiai siettek védelmükre. Ez a méltánytalan szigor Dellepiani rendőr-főkapitány távozásával szűnt meg.

Több ott élő magyar ismerősöm beszélte, hogy mintegy tíz év előtt fülükhöz jutott egy valóban hungarákból álló szállítmány híre. Együtt felkeresték a külvárosi helyet és beszéltek a lányokkal. Egyet közülök másnap, meglehetősen nehézségek árán ki is szabadítottak a lélekkufár kezéből, akinek az akkori törvények büntetlenségét biztosítottak. A többi leány kereken visszautasította közbenjárásukat.

A leánykereskedő argentinai utcai nyelven *kaftén*. Nem sikerült e szó eredetére nézve magyarázatot vagy támpontot találnom. Ön-kénytelenül is a lengyel zsidók kaftánjára gondol az ember. A kaftánt azonban az argentinai sohasem látja, mert ez a ruhadarab az Óceánon való átkelés közben eltűnik és a lengyel zsidó mindig európai szabású kabátban száll partra vagy rövidesen leveti a kaftánt. Még a huncutkák is eltűnnek a fülek mögé, sőt leginkább a borbély ollója alá kerülnek. Második generációban már tökéletes criollok és csak a név emlékeztet a származásra. Ilyen nevek, mint Horacio Finkelstein, Juan Silberspitz gyakoriak a buenos-airesi cég-táblákon. A mi Dob-utcánkat ott Calle Corrientes-nek hívják.

Ha eszerint a hungara szó Délamerikában a prostitúcióval kapcsolatban ismeretes is, az csakis a legyei zsidó prostituáltak elszaporodásának tulajdonítandó. Hogy azonban a hungara alatt általában az áruba bocsátott leányt értenék, az egyszerűen mese. Nem igaz. A hungara szó épúgy nemzetiséget jelöl Délamerikában, mint a rusa, romána, italiana, turca, griega.

Ellenben az argentinai asszonyok egy bizonyos tyúkfajt neveznek hungarának, a kopasznyakú csirkét. Vagyis van még ma is hungara-kereskedés Argentínában: a piaci kofák árúsítanak hungaracsirkéket. Hogy a kopasznyakú csirke tényleg eredeti magyar faj-e, azt nem tudom. Ennek eldöntését bízzuk a tyúkszakértőkre.

Céлом csupán az volt, hogy egy babona ellen, mely nálunk Tóth Béla nyomán az utóbbi években annyira gyökeret vert, síkra szálljak.

Szentmiklósi Dezső

A militarizmus társadalmi szerepéhez

Még mindig akadnak naiv lelkek, akik azt hiszik, hogy a militarizmus és a háború kizárólag egyes befolyásos társadalmi csoportok vagy osztályok visszaélése a közösséggel, s hogy tisztára egy demokratikus elhatározáson múlna az állandó hadsereg terhét megszüntetni. A hősök és csaták történetírása tényleg oly soká élt vissza az emberiség intelligenciájával, hogy a ritmus törvénye szerint most már sokan azt tekintik „szabadgondolkozásnak”, ha valaki a militarizmusban és és a háborúban merőben a köz becsapását látja egyesek részéről s fogalmuk sincs róla, hogy minő rendkívül komplex és különböző fejlődési fokokon eltérő szerepet játszó problémával állunk itt szemben. Pedig nemcsak a múltnak még legfelszínesebb ismerete is meggyőzhet bennünket erről, hanem a jelen kis és nagy tényeinek mérlegelése is. Így az a tragikomikus háborúskodás, mely ma Mexikóban történik, élénken illusztrálja, hogy állandó hadsereg s megfelelő állami szervezettség nélkül micsoda középkori dolgok történhetnek meg a huszadik század elején, a világ legfejlettebb demokráciájának közvetlen közelében. Az alábbi tudósítás minden kommentár nélkül is mélyen belevilágít egy oly társadalom állapotába, mely európai értelemben vett militarizmust nem ismer ugyan, de ahol a viszonyok még nem értek meg a régi háborús csökevények kiküszöbölésére. A *Frankfurter Zeitung* tudósítása így hangzik az utóbbi hónapok mexikós eseményeiről: „A mai idők hozták magukkal, hogy a mexikóiak az 'északi nagy fivér' lecsendesítési kísérletei által alig akadályozva egészen maguk között intézik el üzleteiket. Mint tudva van, a mai zavaros állapotokat nem tartják jobban kihasználhatóknak, mint úgy, hogy a világháborúnak egy bizonyos paródiáját folytatják a saját számlájukra. Ama tragikomikus állapotokról, melyek ebből létrejönnek, a newyorki *Evening Post* július 31. jelentése ad szemléltető képet. Az utolsó huszonnégy órában — írja ez a lap — Mexikó város háromszor látta kormányra változását. Oly rekord, mely még ebben a sokhoz hozzászokott városban is bizonyos nyugtalanságot idézett elő. Kevéssel délután a lakosokat a Zapata-hadtest eltávovása lepte meg egy ismeretlen ellenség elől. Két órával később megérkezett a Zapata-csapatoknak az a része, melyek felett Villa parancsnokol s utcai harc fejlődött ki Carrenza bevonuló csapataival. Öt órákor megszűnt a csata s a lövöldözés helyett harangzúgást hallottak az emberek. Az üzleteket, melyek a tűzvonalban feküdtek, újra felnyitották és megtudták, hogy Sanchez Manuel kapitány a Carrenza-hadtest húsz emberével hódította meg

a várost. Egy becslés szerint mintegy 2500 Zapata-katona menekült el ama „haderő” elől, melyet sokkal erősebbnek gondoltak. Sanchez kapitány bevonult a Nemzeti Palotába s ambulanciák összegyűjtötték a halottakat és a sebesülteket, számránézve tizenegyet, kik valamennyien civilek voltak: a harc az üzleti negyed legforgalmasabb utcáin folyt le. A lakosság éppen kezdett kissé fellélegzeni, mikor a Zapata-csapatok észrevették, hogy húsz ember elől futottak meg s újra visszatértek a városba. Erre Sanchez távozott a palotából, melyet most meg Castillo tábornok foglalt el ...”

És ezeket az idilli állapotokat a büszke Egyesült-Államoknak immár évek óta tűrniök kell.

Háborús lóverseny

„Úrlovasaink, zsokéink és trénerjeiuk nagy része ugyan a fronton van, de azért annyi sportférfiú maradt még idehaza, hogy az idei nyár sport feladatait megoldhatták és megakadályozhatták, hogy lótenyésztésünk ügye részvétlen közönybe zápujjon.” Ezeket és még hasonló épületes megjegyzéseket olvastunk az idei háborús lóverseny-ről a *Budapesti Hírlap*-ban. A lap nagy elismeréssel nyilatkozik a budapesti lóverseny közönségről, amely szintén kivette benne a maga részét, hogy lótenyésztésünk ügye valahogy „részvétlen közönybe ne zápujjon.” A Budapesti Hírlap elismerése azonban még tovább megy és megállapítja a háború eddigi eredményeiből azt is, hogy a lóverseny-sport mennyire hozzá járult, hogy elsőrendű lóanyaggal tudjuk ellátni tűzérsgünket és lovasságunkat. A lóverseny-sport tehát nemcsak a nagy zápujástól óvott meg bennünket, hanem a cikkíró véleménye szerint a háború eredményeihez is lényegesen hozzájárult. Tehát a lóverseny-sport volt az, amely fontos nemzeti feladattá tette a lótenyésztés ügyét. A lap közleményét félre tettem magamnak és gondosan megőrzöm. Megőrzöm azért, mert történelmi dokumentumnak tartom, amelyre még évek múlva is hivatkozhatunk. Volt magyar sajtó a világháború idején is, amely készséggel felajánlotta szolgálatait egy szerencsejátékot rendező vállalkozásnak, hogy nemzeti színbe öltöztesse a bookmaker és a totalisateur intézményét. Volt magyar sajtó, amelyik a háború tapasztalataira hivatkozik, hogy a lóverseny-sportra szükség volt, noha épen a háború mutatta meg, hogy nem a mágnás istálló versenyparipája húzta a trénszekereket és a tábori ágyúkat, hanem a paraszt ember lova, amelyeknek a tenyésztését az angol telivérek elszaporítására fordított tízmilliók semmivel sem mozdították elő. Volt azonban mégis magyar sajtó, csudálatosképen ugyanabból a táborból, amelyik a háború tapasztalataiból a gabona-vámok fontosságát és nélkülözhetetlenségét is hasonló buzgósággal siet megállapítani, amely idejekorán elszór egy hazafias jelszót amelynek értelme, hogy a kereskedőseged, a sarki fűszeres és a masamód leány a lótenyésztés nemes ügyét szolgálják és dicső hadseregünket segítik győzelemre, amikor a totalisateuron elveszítik a maguk nehezen keresett tíz koronájukat.

(b. b.)

KÖNYVISMERTETÉSEK ÉS BÍRÁLATOK

A szlávtság múltjának s jelenének képe (*Írták Bidlo Jarosláv, Bohác Antal, Cerny Vratiszláv, Dvorsky Venczel, Fanta B" Guth György, Hejret János, Jirak Antonin, Kadlec Károly, Machal H., Nejedly Zdedek, Prusik B., Rambousek F. I., Scheiner József, Táborsky F. A szláv világ térképével. Prága. Latenter J. kiadványa. 1912. XV. + 777 oldal.*

A neves Laichter cseh könyvkiadó cég megint egy nagyszabású művel gazdagította a cseh irodalmat. A mű tárgya oly terjedelmes és bő, hogy tizenöt írónak kellett az anyagot összegyűjtenie s feldolgoznia, hogy a kitzűzött feladatot legalább nagyjából megoldhassák. A főszerkesztők Polivka J. és Bidlo J. már a munkatársakat is csak nagynehezen voltak képesek összeválasztani, annál kevésbbé adhattak nekik megállapított programot, hogy mikép s mily terjedelemben írják meg a magukra vállalt részeket. A mű tehát nem egységes alkotás, hanem az említett írók önálló dolgozatainak gyűjteménye. Az egyes részeknek különböző irodalmi értékük van.

Az előszó a mű létrejöttének magyarázatát, megokolását foglalja magában. Dr. Kramár Károly, az ifjúcseh-párt feje írta meg. Az ő kezdeményezésére ugyanis 1908-ban a szláv népfajok kiválóbb képviselői Prágában jöttek össze előértekezletre. Ennek lengyel és orosz tagjai azt akarták, hogy mindaz, amit a prágai értekezlet nagy vonásokban az összes szlávtság törekvéseinek programjával vázolt, közkinccsé váljék. Azért azt tervezték, hogy adjanak ki egy népies füzetet, amely a legszélesebb néprétegeknek adja elő a szláv népfajoknak úgy a történetét, mint jelenlegi állapotát, az ő politikai vágyaikát, kulturális törekvéseiket s gazdasági viszonyaikat. Ezen az alapon fejtsse ki azután a neoszlávizmus törekvéseit. E célra 3600 koronát gyűjtöttek össze.

Azonban a dolog alapos megvitatása után kitűnt, hogy a szándéknak megfelelő népies mű kiadására gondolni sem lehet, mert nincs a szláv világról szóló alapos gyűjteményes mű, amelynek nyomán ilyen népies füzetet lehetne megírni. Azért azt határozták el, hogy a szláv világról nagy művet adnak ki, amely terjedelmes monográfiákban tárgyalná a szláv világ politikai és vallási történetét, kulturális fejlődését meg jelenlegi törekvéseit. A könyv írói vállalatuk nehézségének tudatában azt vélték, hogy az ügynek úgy fognak legjobban szolgálni, ha teljes tárgyilagossággal adják elő az egyes szláv nemzetek közt fennálló nagy ellentétek, vitás kérdések mivoltát s ezek történeti fejlődését. Azonban azon három év alatt, míg az adakozók kívánsága beteljesült, nagyon lelohadt a résztvevők lelkesedése s nagy csalódás érte az értekezlethez fűzött vérmes reményeket. Bosznia és Herzegovina annektálása s az orosz nacionalizmus elfajulása a lengyelekkel szemben nagyon ártott az újszláv mozgalomnak. Ambár ezen mozgalom első megindulásától kezdve ismételtelen ünnepies módon hangoztatták, hogy ezen mozgalom nem akar politikai akció lenni, s loyálisan tiszteletben akarja tartani azon államok határait, amelyekben szlávok lálnak, akik semmi áron sem akarnak ellentétbe kerülni azokkal az államokkal, amelyekben élnek; mégis számos oldalról szemrehányások érték az ausztriai szláv népek képviselőit azért, hogy teljes elszántsággal nem szálltak szembe az annexióval. Ezeknek teljes határozottsággal kellett fellépniök 1909-ben Pétervárott és Moszkvában, hogy ne követeljének tőlük céltalan, üres s emellett öngyilkos politikát.

Még mélyebb sebet vágott a neoszláv mozgalmon az orosz nacionalizmus fejlődése, jobbanmondva túltengése. Az olyan orosz nacionalizmus, amely minden törekvését saját nemzete erkölcsi, kulturális s gazdasági fejlesztésére irányítaná, a szláv világ legerősebb támasza volna. S ezen ideális célt el lehetne érni minden felforgatás, államok rombolása nélkül, pusztán eszmei kulturális s gazdasági munkával.

De oly orosz nacionalizmus, amely egyúttal orosz, még pedig kíméletlenül orosz imperializmus akar lenni, a legnagyobb veszedelmet jelenti a szláv világra, s egyenesen elriasztja tőle a nem-orosz szlávokat, mert ezek külön egyedek akarnak maradni és saját nemzetiségük felvirágoztatásán minden erejükkel akarnak munkálkodni s emellett örömmel fognak keresni a többi szláv nemzetekkel való belső, kulturális közeledést, különösen az orosz nemzettel. Azon feltétel alatt, hogy minden szláv törzsnek megmarad teljes, feltétlen szabadsága az ő sajátos nemzeti élete fejlesztésére, önként, szívesen ismerik el neki, mint a legnagyobb szláv nemzetnek fölényét a többiek felett.

A szlávtság nem alkothat egységes nemzetet, mint a németiség. A szláv világ egyesítése más úton kell hogy haladjon, mint ment a németiségé. A szláv kulturális élet gazdagságát és hatalmát a szláv család egyes tagjainak egyszéges fejlesztésében kell keresni s meg kell elégedni azzal, hogy a szláv nemzeteknek ezen változatos élete mindig tudatosabban fog arra célozni, hogy a szláv népfajok teljesítsék világtörténeti küldetésüket, hogy behozzák az emberiség kulturális életébe az erkölcsi őszinteség, a meleg szívesség s bizonyos lágyság szellemét, szóval mindazt, ami a szláv, különösen az orosz nagy íróknak s művészeknek sajátosságát képezi.

De amint a többi szlávok határozott, gyakran szenvedélyes nacionalista létükre akarnak s tartoznak is áldozatot hozni túlzott nacionalizmusukból a szlávtság közös javára, úgy az orosz nemzettől is követelni kell ezt az igazi szláv cselekvésmódot és érzést. Ha a szlávok nem akarnak erőszakosn terjeszkedni nem-szláv nemzetek kárára, annál kevésbbé szabad eltűnni, hogy bármely szláv nemzet terjeszkedjék kulturális vagy gazdasági fölényének felhasználásával más szláv nemzet rovására. Ez áll az oroszokról az oroszországi lengyelekkel szemben, viszont a galíciai lengyelekről a kisoroszokkal (ruthénekkal) szemben.

Az oroszok erőszakoskodása mellett nem lehet azon csodálkozni, hogy a szláv eszme a lengyelek körében súlyos sebet kapott, hogy a kölcsönös szeretetlenség s bizalmatlanság fokozódott. Bűnös vakmerőség volna, ha a szlávtság az emberiség történetében nagy kulturális és erkölcsi rendeltetésre akarna igényt támasztani, maga pedig képtelen volna a szláv család tagjai közt az ellenségeskedést és bizalmatlanságot, a viszálykodásokat kiegyenlíteni, elsősorban kibékíteni a két legnagyobb szláv nemzetet.

E keserű tapasztalatok dacára Kramár azzal vigasztalja magát, hogy a szláv öntudat rendkívül erősödött úgy az orosz, mint a lengyel nemzet körében. Egy silány politika megkárosíthatja ugyan a szláv kulturális munkának szép kezdetét, de arra már nem elég erős, hogy teljesen elfojtsa a rokonság tudatát és érzetét, amely elemi erővel tör ki, ha a nagy pillanat megérkezik, amint ezt a szlávtság képviselői Bolgárországban a második előkészítő értekezletnél nagy meglepetésükre tapasztalták.

A szláv népnek a szívében rejlik a szláv világ legyőzhetetlen ereje, nem pedig a szláv politikusok tervezgetéseiben. Valóban csodálni kell Kramár¹-nak azt a nagy optimizmusát, amellyel a szófiai szláv kongresszusra visszatekint, ahol csupa lelkesedés uralkodott, ahol mindenki egyetértett a prágai elvekkel. A szláv nép szívéhez — mondja — legbiztosabban lehet a „Szokol-ságon”, a tornász-egyesületeken keresztül eljutni. „A tornász-kongresszusok alkalmával a legszélesebb néprétegekben mintegy varázsütésre ébred fel a szláv öntudat.” A testvéri érzület, amely a Szokolok közt uralkodik — így gúnyolódik Kramár tanulmányának egyik bírálója — fényesen bebizonyította a szerb-horvát viszonyra áldásos befolyását, a piros (tornász)-ing kibékíti majd az összeveszett orosz-lengyel testvéreket. Ez a szláv eszmének Kramár-féle formulája: Néhány tornász-kongresszus Prágában, Zágrábban, Varsóban és Moszkvában és az egész szlávtság egy családdá olvad.

No, Kramár mégsem oly naiv, amilyennek őt gúnyolódó bírálója feltün-

tetni szeretné. „Nem a piros ing, amivel ellenfeleink gúnyolódnak, hanem a Szokosság vasfegyelme s erkölcsi ereje, a szlávsvágnak heve ragadja még a legközönyösebb embert is önkéntelen S ezen szervezkedés feltartóztatlanul továbbhalad, fejlődik.

A szláv szolidaritás másik nagy tényezője a zsumalisztika, na terjeszti és szilárdítja a maga szervezkedését meg csak az orosz elem hiányzik belőle, hogy az összes szláv zsumaliszták egy hatalmas szervezetben egyesüljenek.

Azonban a szlávsvág belső egyesítésének az eszméje oly óriási, a szláv nemzetek közt fennálló vitás ügyek kiegyenlítése oly nehéz, az összes szláv nemzetek közt való feltétlen szolidaritás tudatának az elérése ha az minden nemzeti veszedelemmel szemben történeti tényé válnék, oly beláthatatlan következményű lenne, hogy megbocsáthatatlan önámítás azt gondolni, hogy azt a nagy célt simán, súlyos válságok nélkül el lehetne érni. Hisz ezen gondolatra a kezdeményezők csak nagy szenvedések, keserű tapasztalatok arán, s csak azért jutottak el, mert nem lehetett tovább közönyösen nem a némettség politikai és gazdasági terjeszkedését, amelynek nincs más kimene-tele s más célja, mint a szláv föld az ő nagyrészt kezdetleges gazdasági és kulturális állapotával.

Ezen könyv a gondolkodó szláv embereknek akar alapul és segéd-eszközül szolgálni annál a nagy ideális munkánál, amely arra irányul, hogy a közös szláv öntudat áldásos tényezővé váljék az egyes szláv nemzetek szellemi és erkölcsi emelésére, gazdasági erősítésére, ne lehessenek többé kulturálisan és gazdaságilag fejlettebb nemzetek prédái.

Ezen bevezetést, amelyet Kramár mint egyéb műveit, temperamentummal s túlságos optimizmussal írt meg, bővebben adtuk vissza, hogy kellően megismertessük a mű keletkezésének körülményeit s tendenciáját, valamint a neoszláv mozgalom mivoltát, amelynek jellemzésére legilletékesebb személy éppen dr. Kramár Károly.

A mű három részre oszlik. Az 1. részben (a 3—131. old.), Bidlo Jarosláv a szlávsvág történeti fejlődését adja, a 2. rész (a 135—690. old.) a szlávsvág jelen állapotát tárja elénk, a 3. rész pedig (693—746. old.) a szláv tornaügynek és a turisztikának van szentelve. A 2. rész 8 író munkáját foglalja magában. Boháč A. a szláv népfajok székhelyeit és statisztikáját közli, Kadlec Károly 187 oldalon állami szervezetükről és államjogi helyzetükről, Bidlo J. vallási és egyházi viszonyaikról tájékoztat, Kadlec a görögkeleti szlávok autokefal egyházairól, Jirásek A. (41 old.) a szláv népek iskola-ügyeiről értekezik; Máchal J. közel 100 oldalon a szláv irodalmak legújabb korának vázlatos rajzát nyújtja nekünk. Táborny F. négy fejezetben (54. old.) az orosz, lengyel, cseh és délszláv képzőművészetet ismerteti, Nejedly Zdenek rövid, de talpraesett cikkben a szláv nemzeti zene fejlődését vázolja végre Hejret János 57 oldalon a szláv tornaügyet ismerteti. Ezt a szláv turisztikáról szóló cikk követi.

A szerkesztőség rövid zárószóval fejezi be a gyűjteményes művet s elnézést kér az olvasótól, hogy a szláv gazdasági viszonyokról szóló fejezet kimaradt. Ez külön munka gyanánt fog megjelenni. Továbbá kijelenti, hogy bár a mű nem egységes mű, de a szellem, mely e mű íróinak közös munkáját áthatotta, az igazság és a tudomány szelleme volt.

Tátrai

Két háborús nagyhatalom (Kunfi Zsigmond, *Az angol világbirodalom. Népszava könyvkereskedés kiadása 1915. Varga Jenő: Olaszország. Népszava könyvkereskedés kiadása 1915.*)

Mindkét füzet a ma problémájához szól hozzá. S bár a béke idején festik a szerzők Anglia és Itália gazdasági, politikai és társadalmi életét, mégis vörös fonalként húzódik végig — statisztikai adatokkal bőven fűszerezve brosúráikon — a több oldalról beszótt és megvilágított háború idegesen vibráló grafikonja. A nemzeti életet alkotó különböző faktorok tárgyalásánál felvázolják a szerzők egyúttal azokat a komponenseket is, melyekből magától

rajzolódiók meg: a rezultáns, mely kifelé mint nemzeti akarat érvényesül és az „ország érdekei” védelmére háborút követel. Hasznos munkát végeznek a fűzetek, mert épen a mai nagy erőmérközések idején bevillágitanak a „front” mögötti homályosabb terekre is és objektivitásra való törekvéssel tárják fel az illető államok azon erőforrásait, melyek a háború telhetetlen molochját még mindig táplálni képesek és azokat az energiákat, melyek annak megszüntetésére törekszenek.

Kunfi könyve az *Angol világbirodalom*-ba vezet bennünket — a nagy kontroverziák országába — melynek mottója minden téren: az aránytalanság. Áll pedig ez nemcsak a népsűrűség, földbirtoklás, jövedelem és vagyonmegosztásra* nézve, hanem a kormányzás terén is. 65 millió angolon nyugszik az a politikai hatalom, mely az emberiség több mint egy negyedén képes uralkodni. De tulajdonképpen csak egy millió ember kezében központosulnak a szálak, melyek 500 millió lélek kormányzásához szükségesek.

Ez a nagyfokú egyenletlenség kísért a hatalmas ipar és kereskedelem mellett — melyek Anglia egyes részeit egyetlen óriás városá formálják — a csak mostohán kezelt mezőgazdaságban is. 2500 emberé az angol föld 50%-a. A földműves elem úgyszólván teljesen ki van közösítve a földbirtoklásból. Súlyosbítja még ezt az a körülmény is, hogy 1909-ben a művelés alatt lévő földterületek 87,8%-a bérlők kezében volt. Az összes termőterület csak egy negyede szántóföld, több mint a fele rét és legelő címén parlagon hever. Igaz, hogy régebben erre a nagy gyapjuszükséglet folytán juhtenyésztés céljából szükség volt, manapság azonban a pamut már kiszorította a gyapjút régi helyéből, amit a juhállomány csökkenő tendenciája is igazol. Természetes, hogy miután (45 milliónyi lakosságból) 18 milliónyi kereső lélek közül csak 13% foglalkozik mezőgazdasággal, az Egyesült Királyság igen nagy élelmi-szerhiányt szenved. Ebbéli szükségletének csak egy harmadát képes önmaga előállítani, kétharmad részben importra szorul, melynek azonban csak 20,5%-a származik a brit gyarmatokból. Ugyanígy a hatalmas és főkeresetforrásként szereplő ipar számára szükséges nyersanyagoknak is csak 28,4%-át szolgáltatják a kolóniák. Az ipari termékek exportjával hasonlóképpen állunk. A gyarmatokat elvesztése tehát semmiestre sem jelentené a *to be or not to be* kérdését az Egyesült Királyság számára.

Anglia ipartúltengésben szenved, mondja Kunfi. Legfontosabb iparágai: a bányászat, textilipar, vas- és fémipar, gépgyártás, hajóépítés és bőripar. A 8,3 milliót kitevő ipari népességnek majdnem a fele tartozik ide. S ennek az erősen fejlett ipari kapitalizmusnak tudható be, hogy az E. K. lakosságának $\frac{8}{10}$ -ed részét vagyontalan bérmunkások alkotják. A 2,5 millióra tehető a szervezett vagy ami egyre megy, tanult munkások jövedelme heti 35—40 shilling közt ingadozik. A munkásság 12,5 millióra rúgó zöme csak 15—30 shillinges hetibért kap. *Standard of life*-jük azonban így is felette áll a kontinentális munkásokénak. Elelmezésük a szabadkereskedelem folytán olcsó és jó. Lakásviszonyaik a föld és telektulajdon megoszlása következtében, — mely családi házak építését teszi lehetővé — szintén nem kifogásolhatók. A 15 shillinges béren alul már a „pauperek világában” vagyunk, kiknek számát Barker 3 millióra becsüli. A munkásarisztokráciától a felsőbb tízezerhez a 160—170 font jövedelemmel bíró, 4 millió főre rúgó középosztályon keresztül jutunk el. S akkor elérkeztünk egyúttal ahhoz a 280 ezer, családtagjaikkal együtt egy millió emberhez, kiknek kezében az angol föld, vagyon, jövedelem és kormányzás egyesül óriási hatalommá. Az egyéni tőke erős fejlettsége következtében a bankok befolyása aránylag nem nagy a kapitalizmus terén. Kartellek, trösztök és üzemi koncentráció Angliában nem oly gyakori jelenségek, mint a kontinensen.

Ezekután a szigetország gyarmatbirodalmának vázlatos ismertetése következik. A kolóniáknak két fajtáját különbözteti meg Kunfi. Nagyobbrészt

* A jövedelem megoszlása Angliában 1908-ban:

1,400.000 személy évi jövedelme	15.216 millió K (gazdagok)
4,100.000	7.600 „ „ (jómódúak)
39,000.000	22.440 „ „ (szegények)

Jelen adatokat K. könyvének elején *Anglia szociális térképe* c. alatt közli.

az európai éghajlattal megegyező klímával bíró gyarmatokat, melyek közül Új Zélandot, a *socialisme sans doctrine* hazáját hozza fel példának. Ezeket a gyarmatokat, önkormányzati joguk épségben tartása mellett, csak laza kapocs fűzi az anyaországhoz. A második csoportba inkább a trópusok vidékén fekvő u. n. Korona gyarmatokat sorolja. Erre vonatkozólag Indiát ismerteti, hol a mértéktelen adóztatás és a kizsákmányolás elvének hódol az angol gyarmatos.

Végezetül összefoglaló ismertetést kapunk az angol politika azon problémáiról, melyek a háború kitöréséig is a legégetőbb kérdései voltak az Egyesült Királyságnak mint: az imperializmus, az írek ügye, a home rule és a haderő.

A tipikusan ipari államból tipikusan mezőgazdasági államba visz Varga brosrúja.

Olaszország földje és népe történetének letárgyalása után a mai Itália közgazdaságával ismert meg bennünket, mely bár az olasz egység megalakulása óta nyugot haladt, de visszamaradottsága még erősen szembe-tűnő. Olaszország gazdasági életében a földművelés áll első helyen. Az utóbbi időben tett erőteljes fejlődésének ellenére sem képes a 40 év alatt megduplázódott sűrű népességet eltartani úgy, hogy Itália, 1913-ban 585 millió q. búza termése mellett is még 1811 millió q. behozatalra szorult. Birtok megszozlása nem mondható kedvezőnek. Egyrészt a nagybirtok és a törpebirtok kóros képződményei, másrészt abszентizmus a nyomában járó bérleti vagy feles művelési rendszerrel gátolják a mezőgazdaság intenzívebbé válhatását. 13 millió ha.-nyi megművelt területén a termésátlagok a magyarországiaknál kisebbek. Ennek oka a hegyes talaj és az 5 millió ha-on üzött kettős kihaszná-lási gazdálkodásban, keresendő. Itt ugyanis a gabona mellett még gyümölcs termesztés is folyik. Allatállománya gyenge. Főképen lóban nagyon szegény, de hegyi legelői miatt a juhtenyésztés igen előrehaladt. Az állatállomány szegénysége folytán egy olasz munkáscsalád évi hús fogyasztása mindössze is csak 21 kg-ra tehető.

Az olasz ipar fejlődésére — mely a közel múltban szintén feltűnő lendületet vett — hátráltatólag hat a nagy vas és szén hiány. Nyersvas termelése 1912-ben csak 3 8 millió q volt. Szén szükségletének 90%-át Angliából, 5%-át Németországból fedezi. Az állam kedvezmények adásával és magas ipari védővámokkal segíti elő az indusztriálizálódást. Jelentékenyebb ipar-ágai: a textilipar, melyben főképen nők nyernek alkalmazást, a ruházati, vas-acél, és a kő és agyagipar. Ipari munkássága 2,3 millió, melyből 1,5 millió az ország északi részein kap alkalmazást. A szénbányák hiányára vezethető vissza, hogy az ipar nincs a kellő módon koncentrálva, míg a decentralizációt az eddig kihasználásban levő 1 millió H. P.-re becsült vízerő segíti elő. Es ebből, mint okból magyarázható a szakszervezeti mozgalom lassú, fejlődése is.

A rendkívül drága megélhetési viszonyok, melyek a lakosság folytonos sűrűsödése mellett még magas ipari és mezőgazdasági védvámokkal is te-tézve vannak, továbbá a lassan fejlődő ipar idézték elő, hogy 1910-ben 5,5 millió főre rúgott az Itálián kívül tartózkodó olaszok száma. Olaszország 25 év óta passzív fizetési mérlegét a kivándorlók által hazaküldött 800—1000 millióra becsült összeggel és a kb. ugyanannyit jövedelmező idegen forgalommal billenti helyre. Nemzeti vagyona 1909-ben 60 milliárd volt, ami fejenként 1.800 koronát jelent. Az országban 150 millió francia, 110 millió angol és csak 50 millió német tőkeérdekeltség van.* Az utóbbi évtizedekben külföldi piacokon elhelyezett papírjait nagyrészt visszavásárolta.

Olaszország a demokrácia hazája. A választójog a tripoliszi háború óta, minden 21-ik évét betöltött férfira kiterjed. Teljes az egyesülési, gyüle-kezési és sajtószabadság is. Es Itália mégis az uralkodó osztályok állama — mondja Varga — melynek csalhatatlan ismérveit: az állami népoktatás es szociálpolitika teljes hiányát, a nyomasztó progresszivitás nélküli adórend-szert a magas állami és községi fogyasztási adókat és a munkásvédelmi tör-vényhozás tökéletlenségeit említi fel? A munkásosztály helyzetét — össze-

* Nitti volt olasz kereskedelemügyi miniszter beclése szerint.

foglaló statisztika híján — példákkal illusztrálja, melyekből ijesztően alacsony munkabérek és $8\frac{1}{2}$ — 11 óra között ingadozó munkaidőt szűrhetünk le átlagul. Hogy a nagy demokrácia ellenére az ország osztályállam jellege nem csökken, az a nép nagyfokú kulturálatlanságával és a munkásmozgalmak egészen „sajátos” voltával magyarázható. Ez utóbbi alatt a nép szegénysége, lobbánékony természete és a munkásságnak fele részben analfabéta volta értendő. Ebből következik egyrészt, hogy az olasz mozgalmak jobbra szóbeli agitáción alapszanak, másrészt, hogy abban feltűnő nagy a diplomás emberek száma. Majd az olasz szociáldemokrata párt és szakszervezeti mozgalom történetének ismertetése következik, mely azonban bonyodalmas volta miatt sajnos jelen helyen csupán pár szóval nem jellemezhető. A most említett két faktoron kívül nagy szerepe van még Olaszországban a termelő szövetkezeteknek és Varga nem tartja lehetetlennek, hogy „a szövetkezeti mozgalom lesz az a kapocs, amely a most oly ellenségesen szembenálló olasz politikai és szindikalista irányú szakszervezeti mozgalmat ismét közelebb hozza egymáshoz.” Olaszországban a papi hatalom igen erős még, amely pénzügyi téren is érvényesül. Ellenhatásaként egy szintén hatalmas szabadkőműves szervezet formálódott, mely a burzsoázia szekerét tolja, miért is szabadkőműves egyúttal a szociáldemokrata párt tagja nem lehet.

Majd az olasz külpolitika és haderő ismertetése s befejezésül a népies és kapitalista imperializmus mibenlétének kifejtése következik. Míg előző a külföldön mint bérlenyomókat nem szívesen látott, sőt bántalmazott olasz munkások helyzetét — a kivándorlásnak gyarmatokba való irányítása által — igyekszik javítani, addig utóbbi, a fejlődésnek indult ipar feleszámú termelékéi számára keres újabb fogyasztó piacokat. Jelszavukat ismerjük: „Az Adria olasz tenger; Olaszország vezérhatalom a Fölközi tenger keleti felén.” Ennek az iránynak zsoldjába szegődött a „hivatalos Olaszország,” midőn — ismert módon — a jelen háborúba keveredett.

Hallóssy István

Háború és kultúra (*Karl Lamprecht: Krieg und Kultur. Leipzig, Hirzel 1914. 88. o.*)

Lamprecht a múlt év novemberében három előadást tartott a háborúról és kultúráról, ezeket tartalmazza e könyvecske. Háborús légkörben születve, háborús népek előadva természetes, azon a történetíró néhol háborús hangulatba esik. Egészben véve azonban igen szépen jellemzi a német kultúra legújabb fejlődését, bizonyosságot téve a német erő és nagyság, a germán műveltség világhivatottsága mellett. Inkább szónoklatok e tanulmányok, persze alapos történelmi tudáson felépülők, néhol úgy élvezzük azokat, mintha, modern formában, valamely ünnepi beszédet olvasnánk Németország dicsőségéről, mint a görögöknél volt szokásos. A mai események megértése és a jövő meggyanítása, Lamprecht szerint, csak úgy lehetséges, ha legalább is a XVIII. század közepéig nyúlunk vissza; a mai Németország harcosai mélységes erkölcsi elvekkel mentek csatára, lelkükben az elsőtől az utolsóig elmondhatták: „Szívünk tiszta volt és nagy volt, s tele volt nemzetünk gazdag jövőjének gondolatával és ezt a gazdag jövőt abban a tényben látták, hogy egyszer a németek vannak arra hivatva, hogy a világot előrevigyék mindenben, ami nemes és jó.” (15. 1.) Ezek az eszmék csirájukban a XVIII. század klasszikus íróinál s később a romantikusoknál feltalálhatók: mindaz a szép és jó, amit a nemzet azóta átélt, alapjában 1780-tól 1800-ig alkottatott meg; azóta a német kultúra oly csodás mértékben fejlődött, hogy világhajléntőséget követelhet magának. Zenéje, költészete a világé. Képzelő erejének és gondolkodóinak eredményeit senki se vonhatja két-

ségbe. A klasszikus költészetet a régítől az különbözteti meg, hogy ezzel kezdődik a belső történésnek, az élménynek visszaadása, amelynek kifejtése jelzi a későbbi költészet fejlődését. Az erkölcsi eszmékben, a nevelés és állam kérdésében e kor szintén a mai vezéreszmék első csiráit termelte. A szabadságharcok nagy vívmánya az általános védkötelezettség. „Belső államéletünk fejlődése oly szerencsés volt, hogy a kötelességek mindig korábban fejlődtek ki, mint a jogok. Így is kell annak lennie. Szerencsétlen a nemzet örömeiben és bajában, amely mindig csak jogokat követel.” (45. o.) Az általános védkötelezettség nyomában jött az általános szavazati jog. A birodalom megalapítása után lázas munka folyt, megtörtént az ország nagyszerű szervezése, megindult a csodálatos gazdasági fejlődés. Ennek nyomán új lelki élet is támad, amelyet általán az élés és látás nagyobb intenzitása jellemez. Ily hatalmas életben, ily nagy fejlődési folyamatban állunk, midőn 1914-ben kiüt a háború, melyet „én a magam részéről, mint az egész szellemi mozgalom lezáróját, már 1912-re vártam.” A háború nagy tisztító, megőrzi a maradásra érdemest, elsöpri a férgest. A németiség helyzete a mostani világalakulásban fölötte kedvező. Van már műveltsége, adott már a világnak elsőrangú férfiakat, Luthert, Goethét, Kantot, Beethovent. „Abban a percben, midőn a mi műveltségünket a klasszicizmus kultúrájával egyesítjük, a világnak s nekünk magunknak is valóban a legszebbet adjuk, amit eddig alkottunk.” (69. o.) Ezen kell most a németiségnek dolgoznia s e részt még igen kevés történt. A külföldiek nem értik a németeket. Jellemző e részt a német politikai szervezetről táplált vélemény, idegenek „fejedelmek szolgáinak” mondják őket, holott Lamprecht szerint „nincs a világon nép, amelynek oly szabad alkotmánya van, mint a mi birodalmi alkotmányunk”. (70. o.) A német szavazati jog, lényegét tekintve, a legdemokratikusabb. A német történelmet 1750. óta úgy lehet felfogni, hogy a nép mindinkább telítve lett a politikával s lassanként az állam eszméje egy lett a nemzeti gondolattal. Persze, kívülről nézve a dolgokat, nehéz mindezt megérteni, a történeti fejlődések eredményei, egy nép élete és ennek elvei végre is nem tekinthetők át oly egyszerűséggel, mint a kétszer kettő négy igazsága. Dolgozni kell azon, hogy az idegenek megértésük és elismerjék a németeket. Lamprecht a „nemzeti értesítő szolgálat” valamely szervezését kívánja, valamely „hivatalt a kül-kulturpolitika számára”, amelynek feladata a németekről a világot tudósítani, őket megkedveltetni. Emellett a modern állam az egész világra kiterjedő szervezet, mindenütt vannak tagjai; a németiség elhelyezkedése a világban éppen a legaranyosabb. Ezeket a messzire szakadt részeket, épúgy, mint a nemzet érdekeit megvédeni ugyané hivatal feladata. Befelé pedig folytatni kell a munkát, tele szívni a lelkeket a klasszicizmus ideáljaival, gyarapítani a mai világról, a többi népekről való ismereteket. Az új kultúra terjesztését, az új műveltségi feladatok végrehajtását szintén szervezni kell, úgy a társadalomban, mint az oktatásban. Így fog erősödni a népelet. „Senkink sincs a világon akire rábízhathánk magunkat, csupán önmagunk. Gondoskodjunk tehát arról, hogy önmagunkra rábízhassuk magunkat (88).”

Ilyen természetű munka gondolatkörének éreztetése nehéz, bírálata elhibázott dolog lenne. Ami benne érdekes, az, hogy Lamprecht előadásai a mai német lélek és gondolkodás némely tulajdonságaira vetnek világot. Lamprecht történetíró, a legnagyobbak egyike, s a tények s az emberi valóság iránt bírva érzékkel, a háborút csupán ténynek és nem problémának tekinti. Adva van egy kulturfolyamat: ennek betetőzője a háború. Kitörését a XVIII. század végén kezdődött szellemi mozgalom érettségét látva az ember szinte „előbbre várta”. Épúgy jellemző a legújabb német kultúrának páratlan értékéről való meggyőződés s az akarat, hogy ezt a kultúrát az egész világ elismerje és magába szívja. Ennek az akaratnak jegyében áll a háború, ha ugyan egyáltalán akaratni jelenségnek tekinthető. Talán inkább valamely tudattalan, az emberiség történetével és a kultúra fejlődésével adott tünemény. Lamprechtnek alighanem ilyenféle felfogása lehet a háborúról, felfogás, melyet az emberiség történelme s egyébként talán a természettudomány is igazolni látszik. Még egy érdekes adat: A németiség nagy erejét elsősorban szervezetének és szervező képességének köszönheti. A külkulturpolitikai hivatal eszméje, az alig elkapható szellemi és erkölcsi feladatoknak szervezni akarása erősen a német gondolkodásra vall. A francia szellemére büszke, a német szervezetére. A szervezet személytelen, kevésbé csillogó, de az erő kifejtésnek kétségtelen föltétele, a kultúrának époly értéke, tényezője, mint a lángelme. Hogy a németiséget mély kultúrája mellett a szervezés eszméje annyira áthatotta, ezáltal a haladás legjobb föltételeit biztosította magának.

Nagy Dénes